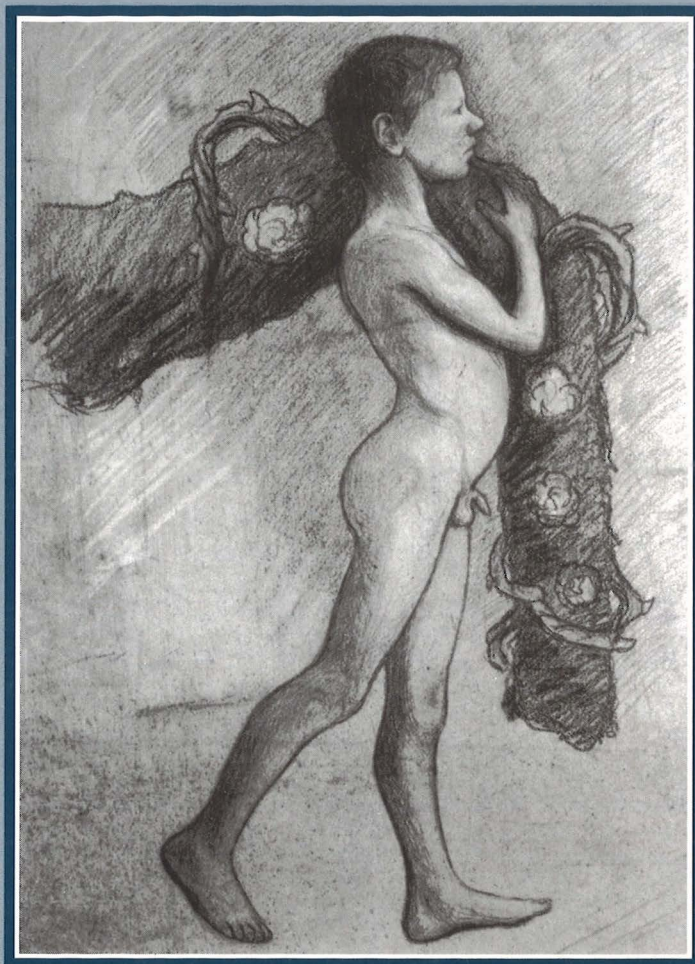

Heikki Hanka

KUIN KUVASTIMESSA

SUOMALAISEN
KIRKKOMAALAUKSEN
YLEISPIIRTEITÄ
USKONPUHDISTUKSEN
JÄLKEEN

Jyväskylän yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja 5.
University of Jyväskylä. Studies in Art History 5.

Heikki Hanka

KUIN KUVASTIMESSA
Suomalaisen kirkkomaalauksen yleispiirteitä
uskonpuhdistuksen jälkeen

Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1995

Kuin kuvastimessa. Suomalaista kirkkotaidetta 1800- ja 1900-luvuilta. Näyttely Lahden taidemuseossa 18.5. - 27.8.1995

Kansi:

Hugo Simberg, Köynnöksenkantaja, noin 1906

Suomen Taidepiirtäjäin Liiton kokoelmat, Lahden taidemuseo

Valokuva: Heikki Hanka

Näyttelyn työryhmä:

Heikki Hanka

Riitta Niskanen

Valokuvat:

1. Mendes & Nyman 1993, 37;

2.-3.; 5.-14.; 16.-19.; 21.-26.; 28.-29.; 31.-33; 35.; 37.; 39.-40.; 45.-48.; 51.; 53.-55.; 57. Heikki Hanka, Jyväskylän yliopisto, taidehistorian laitos;

4. Runsauden talo... (1995);

15. Satakunnan museon kuva-arkisto;

20. Ilomantsin luterilainen seurakunta;

27. Rusama & Koskimies-Envall 1993, 33;

30. Ateljee Ajankuva;

34. Matti Huusari, Ikaalinen;

36. Helena Hätönen, Jyväskylän yliopisto, taidehistorian laitos;

38. Komulainen 1989, 51;

41.-42. Tampereen tuomiokirkko -esite (1988);

43. Nya Testamentet illustrerad af nordiska konstnärer (1906), 405;

44. Kanerva & Welin 1987, 94;

49. Lassi Rinno;

50. Uusikylä 1992, 107;

52. Rönkkö 1985, 162-163;

56. Ars Sacra Fennica 1988, 80;

58. Kunst und kirche 4:1994, 243;

59. Ars Sacra Fennica 1988, 80;

TEOSLUETTELO: Heikki Hanka, Jyväskylän yliopisto, taidehistorian laitos.

Julkaisun suunnittelu ja toteutus:

(c) Heikki Hanka

Yliopistopaino, Jyväskylä 1995

Jyväskylän yliopisto, 2024

ISBN 951-34-0614-8

ISSN 0357-9352

URN:ISBN:978-951-39-9922-3

ISBN 978-951-39-9922-3 (PDF)

ISSN 0357-9352

SISÄLLYS

Esipuhe	
Johdanto	5
<i>Kirkkotaiteen näyttelyt</i>	5
Uskonpuhdistus ja keskiajan perintö	6
Kirkkotaide vallan ja mahdin palveluksessa	7
Seurakuntien taidehankkeilla uuteen nousuun	8
<i>Tauluja ja interiöörimaalauksia Pohjanmaalta ja Turun seudulta</i>	8
<i>Kirkkotila vapauden ajalta kustavilaiseen aikaan</i>	10
Alttaritaulut ja 1800-luvun kirkkotila	15
<i>Luonnokset yleistyvät</i>	19
<i>Käsityöstä vapaaseen taiteeseen ja taidemaalareiden alttaritaulut</i>	20
Vuosisadan vaihde	22
<i>Kirkkotaiteen tutkimus viriää</i>	22
<i>"Kultakauden" alttaritaulut ja vapaan taiteen ongelmat</i>	23
<i>Tampereen Johanneksen kirkon koristelu</i>	30
<i>Kohti koristeellista kirkkotilaa: lasimaalauksista uuteen kirkkomaalaukseen</i>	34
Perinne ja uudistus itsenäisyyden ajalla	34
<i>Koristeellisen kirkkotilan ihanne</i>	34
<i>Koristeellisen kirkkotilan maalarit</i>	36
<i>Alttaritaulutraditio</i>	38
<i>Kirkkotaiteen hankinta</i>	42
Viime vuosikymmenet	43
<i>Uudistusten 60-luku</i>	43
<i>70-luvulta nykypäivän avoimiin mahdollisuuksiin</i>	44
<i>Lasimaalaukset koristeettomien kirkkojen koristeina</i>	45
Loppusanat	46
LÄHTEITÄ JA KIRJALLISUUTTA	50
TEOSLUETTELO	55
LIITE: SUOMALAISET KIRKKOMAALARIT 1600-1995	78
HENKILÖ- JA PAIKKAKUNTAHAKEMISTO	86

Esipuhe

"Nyt katselemme vielä kuin kuvastimesta, kuin arvoitusta, mutta silloin näemme kasvoista kasvoihin" (1 Kor 13:12)

Vertaus kuvastimesta sopii kirkkotaiteen yhteyteen monessakin mielessä. Taide voi tehdä näkyväksi asioita, jotka muuten olisivat havaintojemme tavoittamattomissa. Kuvastin-vertaus sopii, myös ilmaisemaan kirkkotaiteen tutkimuksen tilaa. Katselemme vielä ympärillämme olevaa kirkollista taidetta kuin arvoitusta. Alan tutkimus on kuitenkin vireää, joten ehkäpä tulevaisuudessa voimme katsella kirkkotaidetta "silmästä silmään".

Kuin kuvastimessa -julkaisu liittyy Lahden taidemuseossa kesällä 1995 järjestettyyn näyttelyyn, jossa suomalaisen kirkkotaiteen historiaa valaistiin 1800-1900-luvuilta säilyneen luonnosmateriaalin avulla. Näyttelyn tutkimustyö oli Jyväskylän yliopiston taidehistorian laitoksen vastuulla. Nyt jo purettua näyttelyä voidaan pitää osana laajempaa tutkimustoimintaa, jonka osaraportiksi tämä julkaisu sopii hyvin. Samalla sen yhteydessä on ollut mahdollista valaista kirkkomaalauksen historiaa näyttelyn aikarajausta laajemmin.

Näyttely ei olisi toteutunut ilman teosten lainaajien ja tekijöiden ystävällistä apua. Hanketta on tukenut myös Lahden seurakuntayhtymä. *Kuin kuvastimessa* -julkaisun tekoa on avustanut kirkon kulttuuriryön uranuurtaja Suomen Kirkon Seurakuntatoiminnan Keskusliitto SKSK. Heille kaikille kiitokset.

Jyväskylässä 6. syyskuuta 1995

Heikki Hanka

Johdanto

Lahden taidemuseon näyttely *Kuin kuvastimessa* esittelee Suomen evankelis-luterilaisen kirkon taidehankintoja kirkkomaalauksiin liittyvien luonnosten avulla. Näyttelyssä esillä olevat yli 60 teosta on saatu lainaksi seurakuntien, museoiden sekä yksityishenkilöiden kokoelmista. Yhdessä ne muodostavat läpileikkauksen 1800-luvun ja 1900-luvun kirkkomaalauksen keskeisimpiin ilmiöihin. Ajallinen rajausta johtuu siitä, ettei vanhempiin kirkkomaalauksiin liittyviä luonnoksia ole juuri säilynyt - liekö niitä tehtykään samalla tavoin kuin myöhemmin aikoina.

Luonnokset välittävät tietoa taideteosten synty- ja hankintavaiheista. Taiteilijalle luonnostelu on tärkeä työvaihe, jossa hahmottuu sekä lopullisen teoksen kokonaissommitelma että ongelmalliset yksityiskohdat. Tilajille luonnokset ovat olleet apuna hankintaprosessissa. Hankittavasta teoksesta on saatettu tehdä useampia luonnoksia, joista on sitten voitu valita sopivin - usein vielä muutosehdotuksin evästettynä. Oman lukunsa muodostavat varsinkin tällä vuosisadalla yleiset kirkkomaalauskilpailut, jotka ovat tuottaneet runsaasti luonnosmateriaalia. Kirkkoon toteutetun teoksen lisäksi seurakunnat ovat voineet lunastaa hankkeeseen liittyneitä luonnoksia seurakunnan muihin tiloihin sijoitettaviksi.

Vaikka näyttelyn luonnokset ovat peräisin kahden viimeisimmän vuosisadan ajalta, on näyttelyjulkaisussa haluttu ohittaa tämä aikarajotus. Tekstissä luodaan yleiskuva koko uskonpuhdistuksen jälkeisestä ajasta. Esimerkkeinä on käytetty sekä esillä olevia luonnoksia että kirkoissa käytössä olevia teoksia. Julkaisu tallentaa näyttelyn kokoamiseen liittyneen tutkimustyön tulokset, samalla kun se tarjoaa tähän mennessä laajimman yleisesityksen suomalaisen kirkkomaalauksen historiasta. Näyttelyn kaikki teokset esitellään kuvina julkaisun lopussa olevassa teosluettelossa. Liitteeksi on myös laadittu luettelot eri vuosisatojen tärkeimmistä kirkkomaalareista. Lähdeluettelo on koottu alan keskeisin tutkimuskirjallisuus.

Viime vuosina kirkkotaide on saanut osakseen yhä enemmän huomiota. Osaksi tämä on

seurausta alan tutkimuksesta, jota on tehty muun muassa Jyväskylän yliopiston taidehistorian laitoksessa. Viime aikoina tutkimusta on tehty yhteistyössä Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitoksen kanssa. Yliopistojen tutkimustoiminta on auttanut hahmottamaan historiallisen kontekstin, josta on hyötyä myös nykyajan ilmiöiden tarkastelussa. Työskentely Jyväskylän taidehistorian laitoksen kirkkotaideprojektissa on tarjonnut kirjoittajalle mahdollisuuden osallistua aiheeseen liittyvän aineiston kartoitukseen. Ilman laitoksen tiedostoja ja arkistoja olisi kirkkotaiteemme kokonaiskuvan hahmottaminen perin vaikeaa.

Kirkkotaiteen näyttelyt

Kirkkotaidetta esittelevillä erikoisnäyttelyillä on maassamme pitkät perinteet. Jo 1870-luvulta lähtien esiteltiin näyttelyissä vanhojen kirkkomaalauksen jäljennöksiä, joita oli tehty muinaistieteellistä tutkimusta varten. Kirkkomaalauksia nähtiin myös taiteilijoiden yksityis- ja yhteisnäyttelyissä. Vastavalmistuneita alttaritauluja saatettiin esitellä, ennen kuin ne lähetettiin tilaajaseurakunnille. Kirkkotaidenäyttelyiden historiassa Taideteollisen keskuskoulun vastavalmistuneiden oppilaiden Hannes Maliston (Malin), Oskari Niemen ja Antti Honkasen Ateneumiin vuonna 1915 kokoamalla näyttelyllä oli myös tärkeä merkitys. Se aloitti sarjan näyttelyitä, joissa esiteltiin paikan päällä tehtyjä jäljennöksiä Etelä-Suomen keskiaikaisten kivikirkkojen ja Pohjanmaan puukirkkojen taidearteista. Myöhemmin oli esillä lisäksi Kyllikki Wartiovaara-Malinin käsityömalleja museoiden esineistä. Aiemmin vain tieteellistä mielenkiintoa herättänyt materiaali tuli nyt laajemman yleisön tietoisuuteen. Näyttelyiden oli tarkoitus antaa virikkeitä kansallisen tradition pohjalta synnyttävälle uudelle koriste-taiteelle.

Kirkkotaiteen esittelyiden historiassa alkoi uusi vaihe 1920-luvun alussa kun Kristillinen Taideseura ryhtyi järjestämään näyttelyitä

Kristillisten Taidepäivien yhteyteen.¹ Vastavalmistuneista kirkkotekstiileistä, taideteollisista esineistä sekä maalauksista kootut näyttelyt pyrkivät aktivoimaan seurakuntien taidehankkeita aina 1930-luvun lopulle saakka. Taiteilijoiden aloitteesta järjestettiin syksyllä 1925 Strindbergin taidesalongissa erityinen kirkkotaidenäyttely, jonka puuhamiehenä toimi kuvanveistäjä Ville Vallgren. Vuosikymmenen suurhanke oli kuitenkin *Ensimmäinen yleinen kirkkotaidenäyttely*, joka nimestään huolimatta jäi sarjansa ainoaksi. Syksyllä 1928 Kansallismuseossa ja Taidehallissa järjestetty katselmus esitteli sekä historiallista että uudempaa kirkkotaidetta. Vanhan ja uuden aineiston yhtäaikaisella esille panolla pyrittiin tuomaan esille tradition virikkeet uuden luomisessa.

Kirkkotaiteen katselmuksia järjestettiin yleisesti vielä 1950-luvulla, vaikeivat ne enää laajuudessaan vetäneet vertoja 1920-luvun suurhankkeille. Suomalaisen näyttelytoiminnan suoranaisina edeltäjinä voidaan pitää Ruotsissa 1910-luvulla järjestettyjä kirkkotaidenäyttelyitä, jotka puolestaan seurasivat 1800-luvun lopun saksalaista esikuvia.

Kuin kuvastimessa -näyttelyn edeltäjiin kuuluvat myös viimeisen kymmenen vuoden aikana nähdyt katsaukset kirkkotaiteeseen. Kuopion taidemuseo on järjestänyt luterilaisen kirkkoperinteen päivien yhteyteen oman alueensa erikoisnäyttelyitä. 1980-luvun lopulla maatamme kiertänyt näyttely *Ars Sacra Fennica - Aikamme taide kirkossa* valaisi nykytaiteen ja arkkitehtuurin asemaa kirkossa. 1990-luvun alussa uskonnon ja taiteen yhteyksiä on avattu muun muassa *Vesi*-näyttelyn yhteydessä. Samaan tematiikkaan liittyy syksyllä 1995 Jyväskylästä kiertämään lähtevä näyttely *Vapahtajasta Väinämöiseen - Kristuksen kuva Suomen nykytaiteessa*. Nykytaiteen näyttelyitä tultaneen näkemään jatkossakin, sillä evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusuudistuksen yhteydessä on kuvan ja sanan asemaa jouduttu pohtimaan

aivan uudella tavalla.²

Uskonpuhdistus ja keskiajan perintö

Monet kristillisen taiteen peruspiirteistä muokkaantuivat keskiajan kuluessa. Suomessa varsinkin myöhäiskeskiaika oli kirkkotaitteen kukoistuskautta, jota leimasi aktiivinen kirkonrakennustoiminta. Jumalanpalveluselämän monipuolistumisen seurauksena tarvittiin runsaasti uusia alttareita, joissa kuvattiin uusia kuva-aiheita. Veistettyjen ja maalattujen alttarikaappien lisäksi hankittiin yksittäisiä veistoksia, liturgisia esineitä ja tekstiilejä. Kirkkojen seinät ja ruodeholvatut katot varustettiin monumentaalisilla muraalimaalauksilla.³ (kuva 1)

Hankinnat kertovat kirkkotaiteen kontakteista paitsi Ruotsin emämaahan, myös Keski-Euroopan kulttuurikeskuksiin: Saksaan ja viime vaiheessa Alankomaihin. Uskonpuhdistusprosessi ja Kustaa Vaasan kirkkopoliittikka pani 1520-luvulla lopun kukoistavalle taidekaudelle. Omaisuutensa menettänyt kirkko ei kyennyt enää ylläpitämään myöhäiskeskiajan taidekulttuurin määrällistä tai laadullista tasoa.

Uskonpuhdistuksen näkyvin muutos oli kirkkotilan uudelleenorganisointuminen.⁴ Saarnatuolista julistettu kristillinen opetus ja altta-

2. Uudemmas kirkkotaidekeskustelusta, ks. em. näyttelyluettelot *Ars Sacra Fennica* (1988), *Vesi* (1990) ja *Between Jesus and Väinämöinen - Vapahtajasta Väinämöiseen* (1995). Kannannaottoja kirkkotaidekeskusteluun löytyy myös seuraavista: Cantell & Paavilainen & Raatikainen 1993, Airas 1992 ja Pirinen 1995b, 210-216.

3. Suomen keskiajan kirkkoarkkitehtuuria on viimeksi tutkinut laajimmin Markus Hiekkänen (Hiekkänen 1994). Maalautaidetta on tutkinut Helena Edgren (Edgren 1993), sekä ruotsalaisen aineiston yhteydessä Anna Nilsén (Nilsén 1986). Kuvanveistosta yleisesityksen on kirjoittanut C.A. Nordman (Nordman 1965) ja maalauksista L. Wennervirta (Wennervirta 1937).

4. Uskonpuhdistuksen jälkeisen ajan kirkkotilasta on parhaillaan tekeillä Hanna Pirisen väitöskirja Jyväskylän yliopiston taidehistorian laitoksessa.

1. 1920- ja 1930- lukujen kirkkotaidenäyttelyistä, ks. Vähäkangas 1995b, 42-50.

rilla toimitettu liturgia määräsivät kirkon visuaaliset painopisteet. Vanhoja sivualttareita purettiin ja saarnatuoleiksi tehtiin aluksi keskiajan perinteelle rakentuvia lukupulpetteja. Saarnojen pidentyessä tarvittiin kirkoissa myös kiinteitä penkkejä, jotka puuttuivat keskiajan kirkkotilasta. Muutos tapahtui kuitenkin verkkaisesti, ja varsinaisesti se pääsi vauhtiin vasta 1600-luvun puolella.

Kirkkotaiteen kokonaiskuvassa 1500-luku merkitsi lähes tyhjiötä, josta nousee esille yksi suurisuuntainen hanke. Isonkyrön kirkkoherra Jakob Geet teetti kirkkoonsa omalla kustannuksellaan vuonna 1560 valmistuneet maalaukset (*kuva 2*), joille löytyy vastineita vain Pohjanlahden länsipuolelta. Hovisaarnaajana toimineen kirkkoherran ihanteena näyttävät olleen Ruotsin linnojen kappelit ja niiden kuvakudokset, joissa Raamatun tapahtumia esitettiin Isonkyrön maalausten tavoin. Saksalaisiin 1400- ja 1500-luvun puupiirroksiin perustuvat esitykset edustavat kirkkotaiteessamme renessanssin tyylipiirteitä. Tästä osoituksena ovat muun muassa kohtausten jako pylväiden rajaamiin kuvakenttiin sekä roomalaisen antiikvan käyttö maalauksiin liittyvissä teksteissä.⁵

Uskonpuhdistus ei merkinnyt keskiajan kirkkotaiteen täydellistä häviämistä. Varallisuutensa menettäneellä kirkolla ei ollut taloudellisia mahdollisuuksia hankkia uutta taidetta, joten myöhäiskeskiajalla hankittua esineistöä käytettiin soveltuvin osin vielä pitkään. Sivualttarit tosin purettiin, mutta muutoin keskiajan kuvaperintö jäi näkyviin. Tarpeen vaatiessa maalauksia ja veistoksia myös kunnostettiin. *Ikonoklasmiin* eli kuvainhävittämiseen ei meillä ryhdytty opillisista syistä. Kuvia peitettiin tai ne poistettiin käytöstä kun ne olivat tulleet huonokuntoisiksi ja epäsiisteiksi. Esteettisistä syistä toimeenpantu ikonoklasmi levisi vasta laajemmin 1800-luvulla kun kaunotaiteesta tietoisiksi tulleet seurakuntalaiset alkoivat nähdä vanhemman taiteen "törkeätekoisina kuvotuksina". Uudel-

leenarviointi ei kohdistunut erityisesti keskiajan taiteeseen, joka alkoi tuolloin saada osakseen muinaistieteellistä arvoa, vaan välittömästi ennen kyseistä aikaa syntyneisiin teoksiin.

Tällä vuosisadalla kirkkojen kunnostustöiden yhteydessä keskiajan taideteoksia on sijoitettu takaisin kirkkoihin, vaikka tyyliihanteet ovat muutoin suosineet niukkaa koristelua. Keskiäika elää siten kirkkotilassa myös omana ajanamme.

Kirkkotaide vallan ja mahdin palveluksessa

Kirkkotaiteen elpyminen 1600-luvun alkupuoliskolla ei selity pelkästään taiteen tai kirkon omalla kehityksellä. Määräävä tekijä oli Ruotsi-Suomen kohoaminen suurvallaksi 30-vuotisen sodan yhteydessä. Suurvaltakaudella kirkkotaiteen taloudellisen perustan muodosti sotien rikastuttama ylempi aateli, joka halusi tehdä itsensä kuolemattomaksi jälkeensä jättämällä taidelahjoituksilla.⁶ Ajan yleisiin ihanteisiin kuului yksilön statuksen mahdollisimman näyttävä osoittaminen. Viestiä tehosti barokkitaiteen tyyllinen mahtipontisuus ja suureellisuus.

Sotapäälliköt teettivät tai toivat valloitusretkiensä saaliina kirkkoihin alttaritauluja ja saarnatuoleja. Hautataiteen kukoistusta osoittavat aatelisten hautausvaakunat, veistetyt *tumba*-haudat tai *epitafit*. Seinälle ripustetut epitafit eli muistotaulut olivat runsaasti veistoksin koristeltuja tauluja, joiden monessa kerroksessa oleviin kuvakenttiin maalattiin kohtauksia Raamatun tapahtumista. Epitafit antoivat ulkoiset muodot myös aikakauden alttarilaitteille, joita voidaankin kutsua epitafialttareiksi (*kuva 3*). Kirkkoihin hankittiin myös muita tauluja, joista varsinkin lahjoittajansa rukouksen välittäneet *votiivitaulut* olivat yleisiä. Niihin on usein kuvattu seurakunnan kirkkoherra perheineen Kristuksen ristin juurille kokoontuneena (*kuva 4*). Maallisia aiheita edustivat hallitsijoiden ja pappien muoto-

5. Riitta Pylkkänen on tehnyt kirkosta ja sen maalauksista monografian, Pylkkänen 1954. Tietoja on täydentänyt viimeksi Mereth Lindgren, Lindgren 1983, 58-64.

6. Suurvaltakauden kirkkomaalauksesta, ks. Pirinen 1995.

kuvat. Henkilökohtaisen vallan osoittamisessa eivät kirkkoherrat halunneet jäädä aatelin varjoon.

Kotimaassa toimineista epitafien, alttareiden ja saarnatuolien veistäjistä tunnetuimpia olivat turkulainen **Mathias Reiman** ja pääosin Pohjanmaalla toiminut **Mikael Balt**. Turkulaisia maalareita olivat esimerkiksi **Abraham Myra** (k.1684) ja hänen poikansa **Lars Myra** (1671-1712), jonka toimiaika sijoittuu myöhemmäksi 1600- ja 1700-lukujen vaihteseen. Varhemman 1600-luvun korkeatasoisinta kirkkomaalausta edustaa muotokuvaajankin tunnettu **Joachim Neiman** (k.1673). Itä-Suomessa työskenteli **Valentin Betge** (k.1691)⁷ ja Pohjanmaalla **Christian Willbrandt** (k.1677). Pohjanmaalla kukoisti erityisesti monumentaalinen interiöörimaalaus, josta näkyvimpänä osoituksena on Willbrandtin laaja toiminta alueella. Tulipalojen ja kirkkojen purkamisten seurauksena Willbrandtin tuotantoa on alkuperäisessä asussaan enää Pyhämaan Luodon uhrikirkossa Uudenkaupungin lähistöllä (*kuva 5*). Isonkyrön maalausten tavoin Willbrandtin maalaukset muistuttavat kuvakudoksia, joissa myöhäisrenessanssin figuurityylin rinnalla esiintyy varmemmalla kädellä toteutettuja hedelmä- ja kasviornamenteja. Pohjanmaan näyttävän koristeelliset kirkkointeriöorit eivät liene syntyneet pelkästään kirkon omia tarpeita varten. Riittävän edustavina ne ovat voineet palvella kruunun viranomaisten ja hallitsijoiden tarkastusmatkojen edustustiloina.⁸

1600-luvun koristeelliseen kirkkointeriööriin kuuluivat lisäksi saarnatuolin joko veistetyt tai maalatut henkilöahmot. Pyhien miesten ja naisten sarjoja saatettiin maalata myös lehtereiden, kuoriaitausten tai penkkien peiliöihin. Oman lisänsä interiööriin toivat lasimaalaukset, joilla oli edeltäjänsä jo keskiaikaisissa kirkoissamme. Lasimaalauksia lahjoittivat yleensä aateliset, mikä näkyy teosten aihepiirissä. Raamatun tapahtumien ohella suosittuja aiheita olivat sukuvaakunat. Kes-

kiajan tuotantoon verrattuna 1600-luvun lasimaalaukset olivat värikkämpiä, usein vain harmaan sävyillä toteutettuja.

Aatelin omaisuuden pidättäminen takaisin valtiolle ja seurakunnallisen itsehallinnon kehittyminen 1600-luvun lopulla muuttivat kirkkotaiteen rahoitusjärjestelmän. Lahjoittajina saattoivat esiintyä kirkkoherrat ja pitäjän varakkaimmat talonpojat, mutta nyt myös yhteisin varoin tehdyt hankkeet yleistyivät. Katovuodet ja suuri Pohjan sota pitivät kuitenkin huolen siitä, ettei kirkkojen koristeluun jäänyt paljon varoja. Vuosisadan lopulla aloitti toimintansa aikakauden merkittävän kirkkomaalari **Lars Gallenius** (1658-1753). Hänen kattomaalauksensa Tornion kirkossa (1687-1688) osoittavat Willbrandtia selvemmin täyteläisten barokkimuotojen kotiutumisen kirkkotaiteeseen (*kuva 6*).⁹

Seurakuntien taidehankkeilla uuteen nousuun

Tauluja ja interiöörimaalauksia Pohjanmaalta ja Turun seudulta

1600- ja 1700 -lukujen vaihe vaikutti merkittävällä tavalla kirkkotaiteen kehitykseen. Monumentaalinen interiöörimaalaus loppui kokonaan ja yksittäiset taulumaalaukset yleistyivät niiden sijaan. Tyyllillisesti vanhanaikaisiksi jääneet epitafialtarit syrjäytyivät klassisesta antiikista ja Italian renessanssiarkkitehtuurista muotonsa saaneiden *edikula-alttareiden* tieltä. (*kuva 7*) Temppeleinpäätyä tai portaalia muistuttava alttarilaite koostui pylväistä, puolipylväistä, pilareista tai pilastereista sekä näiden yläpuolisesta päätyotsakkeesta. Keskelle jääneeseen tilaan sopi hyvin sijoitettavaksi suurikokoinen alttaritaulu, joka saatettiin jakaa kahteen tai useampaan päällekkäi-

7. Valentin Betgeä on tutkinut Eeva Viljanen, ks. Viljanen 1980.

8. Pettersson 1988, 286-289.

9. Lars Galleniuksesta, ks. Kainulainen 1993.

seen kuvakenttään. Alimmaiseksi sijoitettiin yleisimmin ns. *predellakuvaksi ehtoollinen* ja sen päälle *ristiinnaulittu*. Tällaisena alttari säilyi peruspiirteiltään aina 1800-luvun puoliväliin saakka. Senkin jälkeen on edikula-alttari säilyttänyt asemansa, vaikka kuvakenttien kerrosjako harvinaistui.

Taulumaalauksen valta-asema näkyy esimerkiksi Lars Galleniuksen laajassa tuotannossa. Karoliinisen barokin 1600-luvulta uudelle vuosisadalle siirtänyt maalari keskittyi kokonaan taulujen maalaamiseen. Venäläismiehityksen ja ison vihan jälkeen toimineista kirkkomaalareista oli aktiivisin Pohjanmaalla toiminut **Olof Ekelund** (k.1740), jonka omina aluetta olivat saarnatuoleihin maalatut *evankelistakuvat*. Niitä on säilynyt esimerkiksi Kälviällä (1727) ja Limingassa (1727). Ekelundin aikainen oli maamme ensimmäisenä naismaalarina tunnettu **Margareta Capsia** (1682-1759), joka varusti Pohjanmaan ja Varsinais-Suomen kirkkoja taitavasti maalatuilla alttaritauluillaan. Ajan yleiskuvan mukaisesti Capsian alttaritaulut esittivät *ehtoollista* tai *ristiinnaulittua*. Lohjalle hän kuitenkin maalasi *ristiläoton* (1738).¹⁰

Laajemmin kirkkomaalaus käynnistyi vasta pikkuvihan jälkeen 1740-luvulla. Viimeisiä töitään maalanneen Galleniuksen rinnalle ilmaantui uusia kilpailijoita Pohjanlahden länsipuolelta. Norrbottenista toimintansa aina Savoan ja Karjalaan ulottanut **Petter Bergström** (k.1749) aloitti työskentelynsä Suomen puolella 1730-luvun lopulla. Kymmenessä vuodessa hän maalasi alttaritauluja ainakin 16 kirkkoon. Tuotannosta ovat säilyneet esimerkiksi Rovaniemen (1739), Pudasjärven (1741), Limingan (1741) ja Ristiinan (1740-luku) maalaukset.¹¹ Toinen Ruotsista saapunut maalari oli Linköpingin seuduilta Suomeen 1740-luvun lopulla kotiutunut **Daniel Hjulström** (1703-1787). Liikkuva maalari koristeli aluksi Pohjanlahden rannikon kirkkoja. Porin interiöörimaalaukset (1751-52)

ovat jo tuhoutuneet, mutta Uudenkaarlepyyn kattomaalaukset (1749-50) antavat hyvän kuvan barokkiin perustuvista pyrkimyksistä avata tilaa kuvitteellisten pilvimaaisemien avulla (*kuvaa 8*). 1760-luvulta lähtien maalari toimi Savon seuduilla Joroisilla ja Pieksämäellä. Turpeanenäisten figuurien ohella maalarin tuotannon tunnistaa Keski- ja Länsi-Ruotsin kirkkomaalauksista tuttujen vertauskuvallisten esitysten käytöstä.¹²

Tukholmasta kotiseuduilleen Kokkolaan palanneesta **Johan Backmanista** tärkein kirkkomaalari Pohjanmaalla. Backmanin toiminta ulottui myös sisämaahaan Hämeen järviseduille ja erämaihin. Raamatunhistorian monumentaalisia kuvakertomuksia Backman maalasi Pohjanlahden rannikkoseutujen kirkkoihin, kuten Kaarlelaan (1749-51) ja Kruunupyhyyn (1755-61) (*kuvaa 9*). Sisämaassa seurakunnat tyytyivät yleensä yksittäisiin taulumaalauksiin, jotka tummasävyisinä edustivat vielä väistymässä olleen barokin tyylilähenteitä. Monipuolinen Backman tuli tunnetuksi myös tapettitehtailijana ja saarnatuolien veistäjänä.¹³

Turun seudulla keskeisen maalarin aseman saavutti **Jonas Bergman** (1727-1810), jonka pitkä ura kesti aina vuosisadan vaihteeseen saakka.¹⁴ Bergmanin tuotannolle tunnusomaisia ovat alttaritaulujen ohella Raamatun henkilöitä esittävät laajat muotokuvasarjat saarnatuolien ja lehtereiden peileissä. Hyvin säilyneitä sarjoja on esimerkiksi Halikon (1751) (*kuvaa 10*), Paimion (1751), Turun Katariinan (1760) ja Rauman (1767) kirkoissa. Osa Bergmanin tuotannosta sijaitsee Itä-Suomessa, mutta tärkeämmän aseman siellä saavutti maalari **Petter Lang** (1727-1780). Hän edusti lyypekkiläistä, Tukholman kautta Suomeen

12. Daniel Hjulströmiä on tutkinut Heidi Pfäffli, ks. Pfäffli 1989 ja 1993.

13. Johan Backmania ovat tutkineet Marja-Leena Wegelius ja Lisa Nyberg. Ks. Wegelius 1967, Nyberg 1983a ja 1983b.

14. Bergmanista ks. Dahlström 1942 ja Lundström 1988.

10. Margareta Capsiaa on tutkinut Christina Granroth, ks. Granroth 1985.

11. Petter Bergströmiä on tutkinut AnnaBrita Ehmrooth, ks. Ehmrooth 1969 ja 1973a.

tullutta maalarisukua,¹⁵ jonka vaikutus ulottui useiden maalarisukupolvien yli oppipoikamestari -koulutusjärjestelmän välityksellä. Tukholmasta Suomeen ison vihan jälkeen saapunut **Klas Lang vanhempi** (1693-1761) koulutti poikiensa lisäksi maalariksi vävynsä Jonas Bergmanin. Hänen perinnettään jatkoi puolestaan 1800-luvun alkuun saakka maallannut **Gabriel Gotthard Sweidel** (1744-1813), jonka vaikutus näkyi vielä vuosisadan puolivälissä **Carl Fredrik Blomin** (1791-1855) kirkkomaalauksissa.¹⁶

Kirkkotila vapauden ajalta kustavilaiseen aikaan

Ison vihan jälkeen toimineiden maalareiden myötä kirkkotaiteen aineisto monipuolistui jälleen. Alttaritaulujen, saarnatuolien ja lehtereiden lisäksi koristeltiin taas kokonaisia interiöörejä katto- ja seinämaalauksin. Maalauksissa ei ollut enää kyse maallisen valtakoneiston mahdin osoittamisesta 1600-luvun interiöörimaalausten tapaan, vaan seurakuntien omasta koristelunhalusta, joka tuli vapauden ajalla mahdolliseksi talouselämän elpymisen myötä.

Kuva 1. Kumlingen keskiaikaisen kirkon interiööri.

Kuva 2. Isonkyrön vanhan kirkon maalaukset, 1560.

Kuva 3. Mathias Reimanin vuonna 1666 veistämä epi-tafialtari. Kuva-aiheina *ehtoollinen ja ylösousemus*. Saltvikin kirkko.

Kuva 4. Didrik Möllerum: Pietarsaaren maalaiskunnan rovasti Lars Prytzin (k. 1692) perheen votiivitaulu. Pohjanmaan museo, Vaasa.

Kuva 5. Christian Willbrandt: *Pyhä Yrjö ja lohikäärme*. Pyhämaan vanhan kirkon kuoriaidan maalauksia, 1667.

Kuva 6. Lars Gallenius: Tornion kirkon kuoriholvikuvun maalaukset, 1688.

Kuva 7. Keuruun vanhan kirkon alttari. Alttaritaulu ja seinämaalaukset Johan Tilén, 1782-1786.

Kuva 8. Daniel Hjulström: Uusikaarlepyyn kirkon maalaukset, 1749-1751. Alttaritaulun ja saarnatuolin maalasi Johan Alm vuonna 1758. Kuori-ikkunoiden lasi-maalaukset, Lennart Segerstråle, 1940-1944.

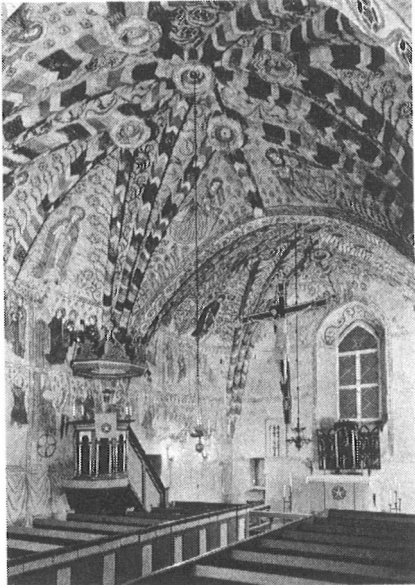
Kuva 9. Johan Backman: *Toivo-allegoria, Eliaan tai-vaaseenmeno, Mooses saa laintaulut, Syntiinlankeemus, Paratiisista karkotus*. Kruunupyyn kirkon alttariseinän maalauksia, 1755-1761.

Kuva 10. Jonas Bergman: *Apostoli Johannes*. Halikon kirkon lehterimaalaukset, 1753.

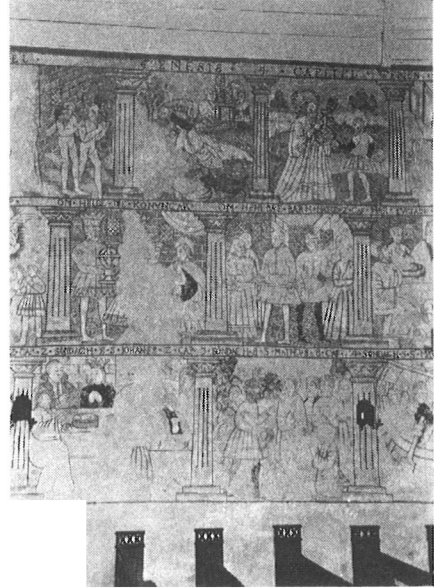
Kuva 11. Carl Gustaf Crantz: *Apostolit Luukas ja Johannes*, 1789. Närpiön kirkon saarnatuolin maalauksia.

15. Lang-suvusta, ks. Lundmark 1926.

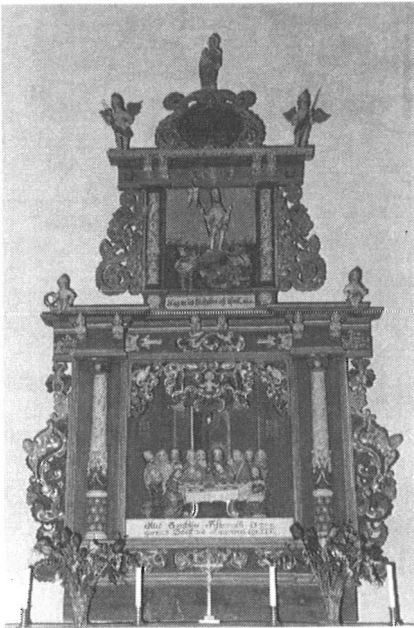
16. Gabriel Gotthard Sweideliä on tutkinut Ilkka Tarvainen, ks. Tarvainen 1995.

1.

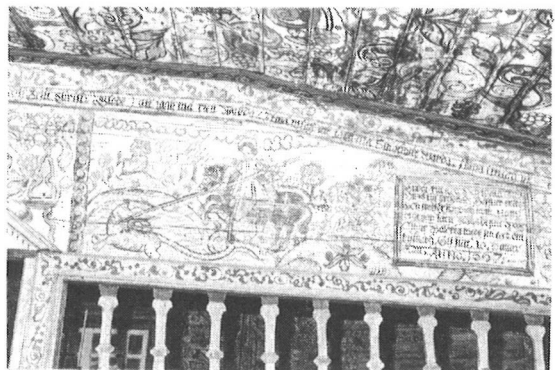
2.

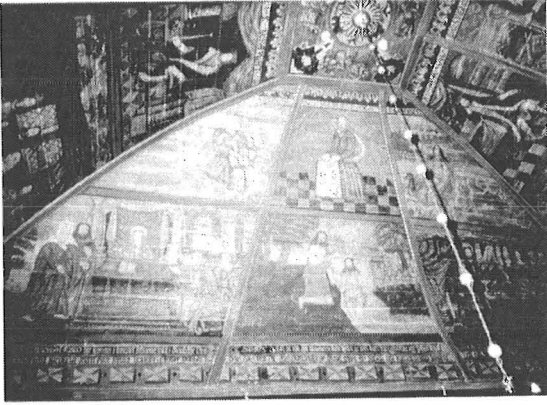
3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

ST. IOHANNES EE

10.

11.

Taloudellinen hyvinvointi näkyy varsinkin Pohjanmaalla 1700-luvun jälkipuoliskolla koristelluissa kirkkoissa. Vaasassa ja sen ympäristössä merkittävin maalari oli Tukholmassa koulutuksensa saanut **Johan Alm** (1728-1810). Hänen pojistaan varsinkin **Emanuel Alm** (1767-1809) jatkoi 1800-luvun alussa isänsä työtä kirkkomaalarina.¹⁷ Johan Almin työpajassa saivat oppinsa monet alueella toimineet maalarit, joista voidaan käyttää nimitystä *Almin koulukunta*. Näkyvimmän työpanoksensa koulukunta on kuitenkin tehnyt huonekalumaalauksen alalla. Kukkakoristeiset huonekalut ja käyttöesineet ovat hyvää osoitus kirkkomaalareiden maallisista työtehtävistä, jotka muodostavatkin heidän tuotantonsa pääosan.¹⁸

Tunnetuimmat kirkkomaalarit olivat kaupungeissa toimivia käsityöläisiä, joiden työskentely oli ammattikuntien ja kaupunkien maistraattien valvonnassa. Vaasan lisäksi myös muissa Pohjanlahden kaupungeista tunnetaan maalareita, jotka työskentelivät lähiseudun kirkkoissa. Uudessakaupungissa vaikutti maalarina **Gabriel Prycktén**, joka koristeli kirkkoja kaupungin ympäristössä 1770-luvulta 1790-luvulle. Kristiinankaupunkiin Tukholmasta saapunut maalari ja tapettitehtailija **Carl Gustaf Crantz** (1763-1841) osoitti erinomaista taitavuutta esimerkiksi Närpiön kirkon saarnatuolin maalaamisessa vuonna 1787 (*kuva 11*). Kokkolassa Johan Backmanin oppilas **Erik Westzynthius nuorempi** (1743-1787) jatkoi opettajansa sekä isänsä **Erik Westzynthius vanhemman** (1711-1757) perinnettä kirkkomaalarina. Hänen tuotannostaan ovat parhaiten säilyneet Oulaisten (1779-80) ja Teerijärven (1777) maalaukset.

Pohjoisempana Oulussa toimi aikakauden tunnetuin kirkkomaalari **Mikael Toppelius** (1734-1821), jonka pitkä ura kesti aina 1700-luvun puolivälistä viimeiseen elinvuoteen 1821.¹⁹ Toppeliuksen toiminta-alue ulottui

rannikolla Etelä-Pohjanmaalta Pohjanlahden perukoille, sekä sisämaassa syvälle Savon rintamaille. Viimeistään Toppeliuksen myötä kirkkomaalauksessa tapahtui tyyllinen siirtymä barokin raskaasta muotokielestä kevyempiin rokokoopiirteisiin. Selvimmin tämä näkyy vaaleissa väreissä ja maalausten yhteydessä esiintyvissä ornameenteissa (**1**). Tarvittaessa maalari saattoi kuitenkin tehdä työssä vanhempaan tyyliin. Osaksi tämä johtui käytetyistä mallikuvista, jotka olivat yleensä barokkitaitteeseen perustuvia kirjankuvituksia tai grafiikanlehtiä. Toppeliuksen monumentaalisin maalaustehtävä oli näihin päiviin saakka säilynyt Haukiputaan kirkon koristelu (1774-1779) (*kuva 12*).

Tukholmassa hovimaalari Johan Paschin (1706-1769) johdolla oppinsa saanut Toppelius edustaa käsityöläismaalareiden taitavinta kerrosta. Hänen toiminta-alueellaan työskenteli myös toinen taitava maalari, jonka koulutustausta on vielä selvittämättä. Vihantilaisen **Emanuel Granbergin** (1754-1787-) maalauksia Paltaniemen kirkossa (1778-81) (*kuva 13*) onkin aiemmin pidetty Toppeliuksen tekeminä.²⁰ Toppeliuksen maine kirkkomaalarina näkyy myös siinä, että hänen nimensä on liitetty perusteettomasti useisiin tuntemattomaksi jääneiden maalareiden tuotantoon. Niinpä esimerkiksi Iisalmen lehterimaalaukset osoittautuivat vasta aivan viime aikoina Toppeliuksen sijaan Oulussa vaikuttaneen **Johan Fredrik Scheidermanin** (1751-1792) tekemiksi.²¹ Tukholmassa Kuninkaallisen oopperan kulissimaalarina aiemmin toiminut Scheiderman teki 1780-luvulla myös kirkon koristelusuunnitelman (**4**), jota voidaan pitää yhtenä varhaisimmista kirkkomaalausluonnoksista. Maalarin opiskelu Kuninkaallisessa

19. Toppelius-tutkimuksesta ks. esim. Nervander 1905 ja Mähönen 1975.

20. Asiaa selvittää esim. Reino Mähösen Toppelius-monografiassa (Mähönen 1975, 47-57). Tulkinta on edelleen pätevä, vaikka eriäviäkin mielipiteitä on esiintynyt (Suorsa 1984).

21. Suomen kirkot - Finlands kyrkor 19 (1993), 29-30 (Heikki Hyvönen: Kiinteä sisustus, taideteokset ja esineistö).

17. Alm-suvun maalareista, ks. Appelgren 1974.

18. Pohjanmaan huonekalumaalareista, ks. Pohjonen 1993.

taideakatemiassa on todennäköisesti opettanut työskentelyä luonnosten avulla. Luonnoksen toteuttamisesta ei ole tietoja, mutta ainakin *ehtoollista* esittävän alttaritaulun Scheiderman maalasi vuonna 1788. Hävinneestä teoksesta on säilynyt vain valokuva, josta voi enää vaivoin havaita Jeesuksen ja hänen ympärilleen kokoontuneet opetuslapset.²²

Pohjanmaan lisäksi kuului Turku 1700-luvun jälkipuoliskon kirkkotaiteen keskuksiin. Vuonna 1785 kaupungissa aloitti toimintansa Suomen ensimmäinen maalariammattikunta, jonka oltermanniksi eli ammattikunnan vanhimmaksi valittiin kirkkomaalarinakin tunnettu **Gustaf Lucander** (1724-1805). Hänen maalaamiaan ovat muun muassa Paraisten kirkon lehterit vuodelta 1771 (*kuva 14*). Maalarin saman niminen poika sai mestarinoikeudet Turussa vuonna 1800, mikä vaikeuttaa isä ja poika Lucanderin töiden tunnistamista vuosisadan alussa. Edellä mainittu G.G. Sweidel seurasi Lucanderia oltermannina. Hänen tuotannossaan voi havaita siirtymistä rokokoosta usklassismiin. Muutos näkyy esimerkiksi verrattaessa Kokemäen pastellisävyyistä *Vii-meistä tuomiota*²³ (1788) (*kuva 15*) Teiskon *Ristiinnaulittuun* ja *Taivaaseenastumiseen* (1802) (*kuva 16*).

Turkulaisten maalareiden vaikutus ulottui sekä kaupungin välittömään ympäristöön että Satakuntaan ja Hämeeseen. Myös etelärannikon ja sisämaan kaupunkien yksittäiset maalarit työskentelivät kirkoissa. Pohjalaiseen kirkkomaalaukseen verrattuna muun Suomen tuotanto ero siinä, että seinä- ja kattopintoihin tehdyt kertovat kuva-aiheet puuttuivat lähes kokonaan. Tämä näkyy esimerkiksi Keuruun vanhaan kirkon maalauksissa, jotka teki turkulainen **Johan Tilén** (1743-1806) vuosien 1782-1786 välisenä aikana. Saarnatuoli ja lehterit on maalattu tavanomaiseen tapaan raamatullisten henkilöiden kuvilla, mutta katto- ja seinäpintoja koristaa rokokoota edustavat valkeat pilvet ja kartussi-ornamentit. Siellä täällä näkyy pilvien seassa enkelei-

tä, mutta kertovat aiheet ovat rajoittuneet eteläseinän paholaiskuvaan, jonka kuvälähde löytyy monien muiden kirkkomaalauksemme tavoin vuonna 1642 painetusta ensimmäisestä suomenkielisestä kokoraamatusta (*kuva 17*).²⁴ Keuruulla Tilén maalasi myös *Ehtoollista* ja *Ristiinnaulittua* esittävät alttaritaulut (*kuva 7*). *Ristiinnaulitun* tekijäkysymys on herättänyt runsaasti arveluja, mutta vertailu esimerkiksi Ruoveden vastaavaan alttaritauluun²⁵ todistaa Tilénin maalariksi.

Turkulaiseen traditioon kuuluvat myös Turun akatemiassa toimineet piirustusmestarit. Akatemian suojeluksessa heillä oli vapaus hankkia lisätuloja ammattikunnasta riippumatta. Säilyneiden esimerkkien perusteella piirustusmestarit olivat tavallisia käsityöläisiä harjaantuneempia sekä figuurinkäsittelyssä että maalaustekniikassa. Piirustusmestareista tuotteliaim oli säilyneiden esimerkkien perusteella 1750-luvun alussa toimintansa aloittanut **Johan Georg Geitel** (1683-1771). Hän maalasi useissa Turun seudun ja muutamissa Hämeen kirkoissa, kuten Laitilassa (1758), Kiskossa (1763) ja Lempäälässä (1759). Hyviä esimerkkejä piirustusmestareiden tuotannosta ovat lisäksi **Jacob (Anders) Dahlstenin** alttaritaulut Lavialla (1750) ja Sahalahdella (1752) (*kuva 18*), sekä saarnatuolimaalaukset Paimiossa (1759).

Silloin kun tilaajat eivät tyytyneet piirustusmestareiden ja taitavimpien käsityöläisten maalauksiin, käännettiin yleensä tukholmlaisten taiteilijoiden puoleen. Ennen 1700-luvun puoliväliä alttaritaulutilauksia Suomesta sai **Lorenz Gottman** (1708-1779), joka maalasi Eckerön (1734) ja Taivassalon (1746)²⁶ alttaritaulut.²⁷ Kristiinankaupunkiin

24. Suomalaisen kirkkotaiteen paholaiskuvista, ks. Paavola 1992.

25. Nykyisin Juupajoen kellotapulissa.

26. Tukholman suomalaisessa kirkossa on Gottmanin maalaama samanlainen alttaritaulu. Maalaukset perustuvat Pariisin Salpêtrièrè -sairaalan kappelissa olevaan Jean Andrayn teokseen, josta tunnetaan Pierre Imbert Drevet'n kuparipiirros vuodelta 1716.

27. Eckerön alttaritaulu on nykyisin Hammarlandissa.

22. Kuva on julkaistu teoksessa Komulainen 1986, sivu 128.

23. Nykyisin Satakunnan museossa Porissa.

Gottman maalasi koliosaisen alttaritaulun (1735), jonka kaksi alinta osaa *Ehtoollinen* ja *Ristiinnaulittu* perustuvat P.P. Rubensin esikuvaan. Yläosan *Taivaaseenastumisen* (kuva 19) malli on otettu italialaisen barokkimestari Guido Renin tunnetusta teoksesta. Gottmania myöhempiä ruotsalaistaiteilijoita olivat alttaritauluja maalanneet **Johan Filip Korn** (1727-1796) Finströmissä (*Ehtoollinen, Ylösnousemus* ja *Jeesuksen kaste*, 1772), **Frans Gabriel Westerberg** (s. 1754) Pietarsaareissa (*Ehtoollinen* ja *Ristiinnaulittu*, 1784), **Carl Gustaf Eckstein** (1766-1830) Anjalassa (*Getsemane*, 1795) ja **Carl Wilhelm Swedman** (1762-1840) Karjaalla (*Jeesus Emmauksessa*, 1796).²⁸ Vuosisadan vaihteen tunnetuimpiin kirkkomaalareihin lukeutuva **Per Hörberg** (1746-1816) maalasi vuonna 1803 Närpiöön *Ristiinnaulittua* esittävän alttaritaulun.²⁹ Maalaukseen liittyvä luonnos on säilynyt Kansallismuseon kokoelmissa (2).

Alttaritaulut ja 1800-luvun kirkkotila

Uusklassismin ihanteet saapuivat Suomeen 1700-luvun lopulla niin sanotun kustavilaisen klassismin välittämänä. Interiöörimaalauksin koristellut kirkkotilat eivät sopineet uuteen antiikkia ihannoivaan makuun. Jalo yksinkertaisuus astui monimuotoisuuden tilalle. Kirkkojen uudisrakentamista tai korjaamista varten Tukholman yli-intendentinvirastoissa laaditut kirkonpiirustukset sisälsivät usein näyttäviä alttarilaitteita, joiden kuvamaailma oli supistunut pelkäksi ristiksi, *crux nudaksi*. Puhdasta arkkitehtuuria ilman kuvataidetta suosinut uusklassismi vahvistui entisestään 1800-luvun alussa, kun Suomesta tuli osa Venäjän imperiumia. Pietarilaisvaikutteinen empire levisi laajalle kirkkoarkkitehtuuriin vuodesta 1824 lähtien indententtikonttoria

28. Anjalan ja Karjaan alttaritaulut on attribuoinut Marja-Terttu Knapas, ks. Knapas 1993, 187.

29. Runsaasta Hörberg-kirjallisuudesta mainittakoon Bengt Cnatingiuksen monografia, ks. Cnatingius 1937.

johtaneen C.L. Engelin välityksellä.³⁰

Vaikka seurakunnat yleensä hankkivat alttarilleen maalatun taulun, vaikutti niukkuuden estetiikka muun kirkkomaalauksen vähittäiseen hiipumiseen. Raamatunhistoriaa kuvaavat kertovat maalaukset katosivat kirkkojen seiniltä ja katoista. Koristelutapaa suosivat vielä vuosisadan alussa Mikael Toppelius ja hänen ohessaan Pohjanmaalla toiminut **Thomas Kiempe** (1751-1812).³¹ Kiempen uran viimeiset vaiheet ovat olleet pitkään arvoitus, mutta nyt tiedetään, että maalari kuoli maaliskuussa 1812 kesken edellisenä kesänä aloitettua Hinnerjoen kirkon maalaamista. Kirkossa aiemmin ollut *Ristiinnaulittu* sekä pohjustettu, mutta maalaamatta jäänyt kangas olivat todennäköisesti hänen käsialaansa. Satakunnan ja Varsinais-Suomen seuduille maalari lienee saapunut jo vuoden 1807 tienoilla, mikäli Kiempen ilmoittama Kulman kappelikirkon maalaus tarkoittaa Kullaan kirkkoa. Hinnerjoen kirkonkirjat täydentävät myös muita tietoja Kiempestä. Paikkakunnalle hän saapui Kauttuan ruukinkartanosta, ja maalarinoppinsa hän ilmoitti saaneensa Kööpenhaminasta.³² On hyvin mahdollista, että Kiempeillä on ollut yhteys myös Länsi-Ruotsin kirkkomaalausperinteeseen, joka kukoisti varsinkin Göteborgin maalariammattikunnan vaikutuspiirissä.

1800-luvun puolivälin kirkkomaalauksen yleispiirteisiin kuuluu lisäksi saarnatuolien ja lehterinkaiteiden raamatullisten henkilökuviin häviäminen. Niiden tilalle tulivat kristilliset symbolit ja ornamenttiaiheet. Siirtymä kertovista aiheista vertauskuvallisiin esityksiin on havaittavissa myös turkulaista maalaustraditiota Kuopion ympäristöön välittäneen **Samuel Elmgrenin** (1771-1834) tuotannossa. Savon seudun vanhat kontaktit pohja-

30. 1800-luvun kirkkomaalauksen yleiskuvasta ks. Hanka 1992, 137-157.

31. Thomas Kiempeä on tutkinut AnnaBrita Ehrnrooth. Ks. Ehrnrooth 1973b ja 1976.

32. Papunen 1972, 306. Papusen tiedoista poiketen maalarin Helena-vaimo hankki maalarin, joka teki työt loppuun keväällä 1813 (Tilikirjatieto vuodelta 1813. Hinnerjoen kirkon arkisto).

nossa. Savon seudun vanhat kontaktit pohjalaiseen kirkkomaalaukseen aiheuttivat ilmeisesti sen, että Elmgren sai maalata vielä alttaritaulujen ohella figuratiivisia aiheita seiniin ja kattoihin. 1830-luvun alussa valmistuneet Ilomantsin kirkon enkelit ja pilvimaisemat heijastavat kuitenkin vertauskuvallisuudessaan uuden aikakauden ihanteita (*kuva 20*).

Suomen sodan ja uuden valtiollisen aseman aiheuttamat epävakaat olot vaikuttivat siihen, että kirkkomaalauksia hankittiin 1800-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana vähemmän kuin 1700-luvun lopulla. Innokkuus kirkkojen koristeluun palautui jo 1820-luvulla. Varsinainen kukoistuskausi näyttää olleen 1840-luku, jolloin lähes 60 kirkkoa sai uuden alttaritaulun muun kirkkotilan koristelun ohella. Huippukautta seuranneen parinkymmenen vuoden hiljaisemman jakson jälkeen maalausten hankinta vilkastui jälleen vuosisadan viimeisten vuosikymmenten aikana. Oleellinen muutos aiempaan oli se, että 1800-luvun lopun kirkkomaalaukset olivat lähes yksinomaan alttaritauluja. Interiöörien, saarnatuolien ja lehtereiden osalta vuosisatoja kestänyt kirkkomaalausperinne oli siten hävinnyt.

Kuva 19. Lorentz Gottman: *Taivaaseenastuminen*, 1735. Kristiinankaupungin kirkon alttaritaulun yläosa.

Kuva 20. Samuel Elmgren: Ilomantsin kirkon maalaukset, 1830-luku.

Kuva 21. Gustaf Erik Hedman: Luonnoskirjan sivu, 1797. Kansallismuseo.

Kuva 12. Mikael Toppelius: Haukiputaan kirkon maalauksia, 1774-1779.

Kuva 13. Emanuel Granberg: *Syntiinlankeemus*, Paltaniemen kirkon maalauksia, 1778-1781.

Kuva 14. Gustaf Lucander: *Neitsyt Maria*, 1771. Paraisten kirkon lehterimaalauksia.

Kuva 15. Gabriel Gotthard Sweidel: *Viimeinen tuomio*, 1786. Kokemäen kirkosta. Satakunnan museo, Pori.

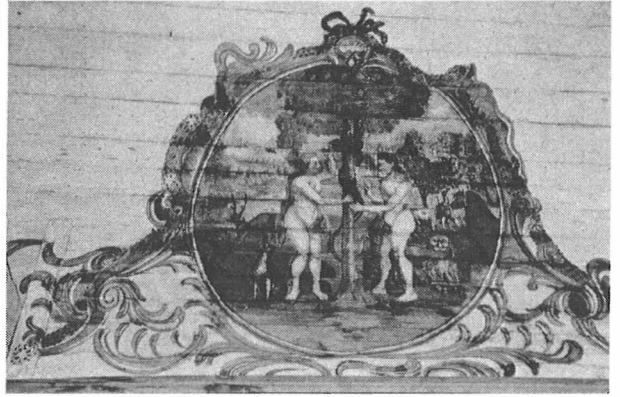
Kuva 16. Gabriel Gotthard Sweidel: *Taivaaseenastuminen*, 1802. Teiskon kirkko.

Kuva 17. Johan Tilén: Saatana sidotaan 1000 vuodeksi, 1782-1786.

Kuva 18. Anders Dahlsten: *Apostoli Johannes*, 1752. Osa *ristiinnaulittua* esittävästä alttaritaulusta. Sahalahden kirkko.

12.

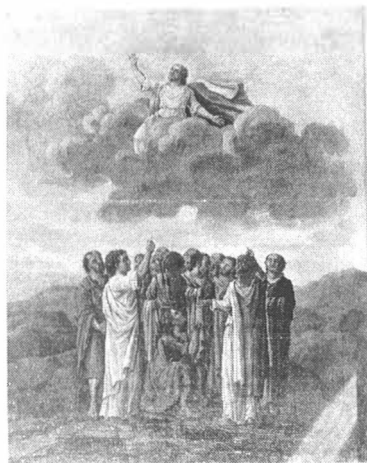
13.

14.

15.

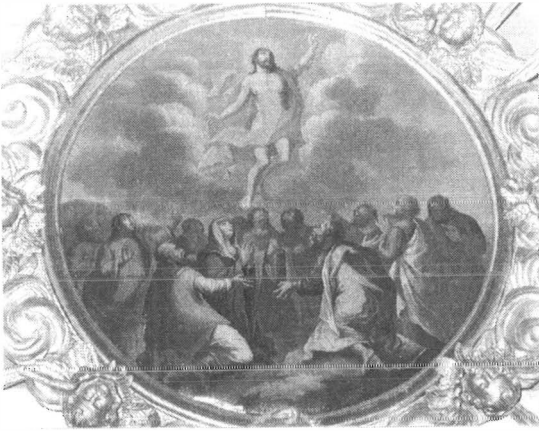
16.

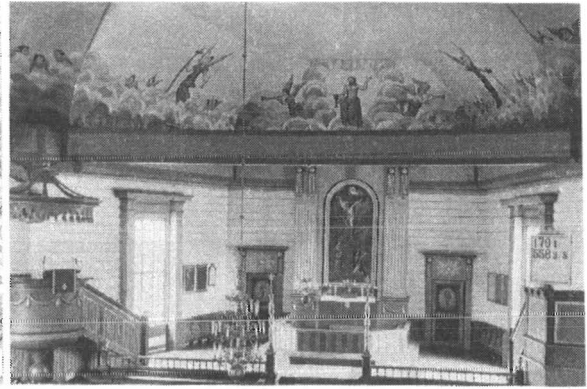
17.

18.

19.

20.

21.

Luonnokset yleistyvät

Kirkkomaalausten syntyprosessissa luonnosten asema tuli yhä tärkeämmäksi 1800-luvun kuluessa. Akateemisessa taidekoulutuksessa luonnosten avulla työskentelyä oli opetettu Tukholman taideakatemiassa jo 1700-luvulta lähtien. Luonnoksia alettiin pitää yhä enemmän itsenäisinä taideteoksina, mikä lisäsi niiden arvostusta. Erityisesti luonnoksia ihailtiin 1800-luvun alkupuolella, sillä romantiikan taidekäsitysten mukaan tunteen välittömyys säilyi luonnoksissa paremmin kuin lopullisesti työstetyissä taideteoksissa. Vuosisadan vaihteen edustavimpaan taiteeseen kuuluu Alexander Lauréuksen (1783-1823) tuotanto (3). Lauréus ei varsinaisesti lukeudu kirkkomaalareihimme, mutta hänen uskonnollisia teoksiaan voidaan tarkastella kirkkomaalausten rinnalla. Maalarin ura alkoi turkulaisena kisällinä, mutta onnellisten sattumien ja poikkeuksellisen lahjakkuuden vuoksi Lauréuksesta tuli Tukholman taideakatemian kouluttama ruotsalainen taidemaalari eikä suomalainen käsityöläinen.³³

Tukholman taideakatemiassa opiskelivat Lauréuksen lisäksi monet muutkin suomalaiset. Kaikkien tavoitteena ei suinkaan ollut taidemaalarin ura, sillä taideakatemian alkeisopetukseen osallistuivat sekä käsityöläisiksi että taiteilijoiksi pyrkivät. Piirustusopetus oli kaikille samanlaista, mutta taiteilijoiksi aikovat jatkoivat opiskelua pitemmälle käsityöläisten tyytyessä vain muutaman kuukauden oppijaksoon. Akatemiaopinnot autoivat käsityöläismaalaria uralla etenemisessä. Tavanomaisia sileän pinnan lankkumaalareita oli joka kaupungissa riittämiin, mutta vaativia henkilö- ja koristeaiheita pystyivät tekemään vain piirustusoppia saaneet tekijät. Akatemiaopintoja harjoittaneiden käsityöläismaalareiden kirkkotaiteeseen liittyviä luonnoksia ei tunneta tarkemmin, joten niiden käyttö lopullisten töiden valmistuksessa jää toistaiseksi selvittämättä. Piirtäminen on kuitenkin kuulunut varmuudella käden taitojen harjoitteluun.

Sen osoittavat esimerkiksi Turun historiallisessa museossa säilyneet Turun maalariammattikunnan kisällinnäytteet. Tukholman taideakatemiassa opiskelleen **Gustaf Erik Hedmanin** (1777-1841) luonnoskirja (*kuva 21*) näyttää myös miten tärkeänä piirtämisen hallintaa pidettiin käsityöläisen ammatissa.

Ammattikuntien mestarinäytteillä oli myös yhteys kirkkomaalaukseen, sillä esimerkiksi Turun maalareiden näytteeksi kelpasi alttaritaulu. Maalauksille ei aina löytynyt tilaajia, joten mestarinäytteitä on saattanut kulkeutua muuallekin kuin kirkkoihin. Edellä mainitun Gustaf Lucanderin pojan, **Gustaf Adolf Lucanderin** (1788-1812) vuonna 1800 tekemä mestarinäyte, joka esittää Matthaesus Merianin 1600-luvun raamatunkuvitusta noudattavaa *Kristuksen kirkastusta*, on päätynyt Turun maakuntamuseon kokoelmiin (*kuva 22*).

Suomen taide-elämä ei vielä 1800-luvun alussa kyennyt elättämään käsityöläisyydestä riippumattomia taiteilijoita. **Gustaf Wilhelm Finnbergin** (1784-1833) taiteilijan ura on tästä hyvä osoitus. Vaikka Finnbergin maalari-uranne ja Tukholman taideakatemiassa saatu historiaamaalarin oppi olisivat edellyttäneet suuria alttaritaulutilauksia, joutui hän henkensä pitimiksi maalaamaan muun muassa kirkonpenkkejä. Finnbergin tunnettuja kirkkomaalauksia ovat vuonna 1822 valmistuneet Kemiön lehterin apostolinkuvat, joiden vapaa maalauksellisuus erottaa ne aikakauden muiden maalareiden tuotannosta. Föglön kirkkoon Ahvenanmaalle taiteilija oli maalannut alttaritaulun, mutta se tuhoutui Turun palossa vuonna 1827 ennen tilaajalle lähettämistä.³⁴

Finnbergin piirustusjäärmistö sisältää lukuisia uskonnollisia teoksia. Luonnoksia on pidetty vapaina harjoittelmina, joita ei ole yhdistetty mihinkään tiettyyn tilaukseen. Kirkkotaiteemme systemaattinen kartoitus on tuonut kuitenkin esiin tuotantoa, josta tunnistaa Finnbergin vapaan sivellintekniikan. Kanuksen kirkon alttaritaulun *ehtoollista* esittävä predellakuva (*kuva 23*) vuodelta 1817 so-

33. Ks. Lauréus-tutkimuksesta esim. Leino 1908, Stjernschantz 1914 ja Alexander Lauréus 200-vuotismuistonäyttelyn (1983) luettelo.

34. Finnberg-tutkimuksesta ks. Nummelin 1984, 57-61 ja Gustaf Wilhelm Finnbergin 200-vuotismuistonäyttelyn (1985) luettelo.

pii hyvin Finnbergin maalaamaksi - varsinkin kun säilynyt luonnosmateriaali (6) tukee oletusta.³⁵

Käsityöstä vapaaseen taiteeseen ja taidemaalareiden alttaritaulut

Viime vuosisadan alkupuoliskon tuotteliaimpia kirkkomaalareita olivat **Carl Peter Elfström** (1774-1839-), **Johan Erik Lindh** (1793-1865), **Johan Gustaf Hedman** (1800-1866), **Carl Gustaf Söderstrand** (1800-1862), **Erik Lindström** (s.1796) ja **Carl Fredrik Blom** (1791-1855). Heistä J.E. Lindh ja 1820-1830-luvuilla erityisen aktiivinen J.G. Hedman keskittyivät lähes yksinomaan alttaritauluihin, kun taas muut olivat käsityöläiseen tapaan työskennelleitä "yleismaalareita". Kirkkotaiteen tilanne muuttui ratkaisevasti 1840-luvun jälkipuoliskolla, kun Tukholmassa opiskellut **Robert Wilhelm Ekman** (1808-1873)³⁶ ja pietarilaista oppitustaa edustava **Berndt Abraham Godenhjelm** (1799-1881)³⁷ alkoivat maalata alttaritauluja. Akateemisen historiamaalarikoulutuksen saaneet taiteilijat soveltuivat hyvin raamatunhistoriallisten sommitelmien maalaajiksi. Vastasipa Ekman myös maamme ensimmäisistä freskomaalauksista Turun tuomiokirkon kuorissa (1850-54).³⁸

Vanhempaa traditiota edustavista maalareista kykeni ainoastaan C.F. Blom (7) kilpailemaan taidemaalarien kanssa kirkollisten tehtävien lukumäärässä.³⁹ Käsityöläisten hie-

nostelematon maalaustekniikka saattoi kelvata vielä maaseudun talonpojille ja kaunotaiteita vierastaville herätysliikkeiden kannattajille, mutta yhä useammin alettiin toivoa oikeiden taiteilijoiden maalaamia alttaritauluja. Blomin kuoltua 1850-luvun puolivälissä, ei käsityöläisistä löytynyt enää hänen asemansa perijää. Alttaritauluja maalasivat nyt lähes yksinomaan taiteilijat. Tilaukset menivät useimmin Ekmanille tai Godenhjelmille, mutta heidän opetustoimintansa ansiosta myös muita tehtävään kykeneviä kotimaisia taiteilijoita alkoi olla saatavilla. Kirkkomaalauksessa tapahtunut erikoistuminen merkitsi sitä, että alttaritaulujen sijaan käsityöläisiä tarvittiin enää tavanomaisen pintamaalauksen lisäksi joidenkin koristeornamenttien ja kivi- tai jalopuuimitointien maalaamiseen.

Viime vuosisadan kirkkomaalauksen pioneerihahmojen B.A. Godenhjelm ja R.W. Ekmanin alttaritauluhankkeisiin liittyvää luonnosmateriaalia on säilynyt runsaasti museoiden kokoelmissa. Luonnokset valaisevat hyvin akateemiseen tapaan tehtyjen alttaritaulujen syntyä. Sommitelmien esikuvat perustuvat yleensä johonkin kansainvälisen renessanssin tai barokin tunnettuun mestariteokseen, josta maalareilla on ollut käytössään graafisia jäljennöksiä. Grafiikasta kompositiot tai yksittäiset hahmot siirrettiin piirustuksiin taiteilijan omaksi sommitelmaksi. Useasta mallikuvasta peräisin olevien detaljien yhdistely oli maalareille myös tuttua. Lopullisesta sommitelmasta saatettiin maalata pienikokoinen öljyväriluonnos, jonka avulla tarkastettiin oliko kokonaisuus onnistunut (8b). Öljyväriluonnoksen perusteella tilaaja saattoi myös tehdä lopullisen päätöksen alttaritaulun hankinnasta.

Godenhjelm *Getsemane*-aiheiset alttaritaulut Metsäpirtin (1851) ja Kymin (1852) (kuva 24) (8c) kirkkoihin syntyivät tällaisen työskentelyn tuloksena. Sommitelman alosaan sijoitetun opetuslasten ryhmän taiteilija sai ranskalaisen **Pierre Imbert Drevet'n** (1697-1739) kuparipiirroksesta (9), joka pe-

35. Tiedot perustuvat Kannuksen kirkon alttaritaulua käsittelevän julkaisemattoman tutkimuksen käsikirjoitukseen. Alttaritaulun ristinnaulittu-aiheisen yläosan on signeerannut J.E. Lindh, mutta alkuperäinen sommitelma voi olla Finnbergin käsialaa.

36. Ekman-tutkimuksesta, ks. Hintze 1926 ja Ervamaa 1981.

37. Godenhjelm-tutkimuksesta ks. Levanto 1982 ja Hanka 1986.

38. Turun tuomiokirkon freskoja on tutkinut Riitta Kaisti, ks. Kaisti 1991.

39. C.F. Blomista ja hänen tuotannostaan, ks. Hanka 1993 ja Hanka 1995.

rustui taidemaalari **Jean Restout**'n (1692-1768) *Getsemane*-teokseen. Godenhjelmin maalauksen yläosa on peräisin jostain toisesta kuvälähteestä. Polvistuneen Jeesuksen ja kalkkia ojentavan enkelin lopullinen muoto on löytynyt erillisen piirustuksen avulla.⁴⁰ Taiteilija on merkinnyt sekä piirustuksen että maalausluonnoksen reunaan perspektiiviviivoja. Akateemisen taiteen oppien mukaisesti rakennettu kuvatila teki erityisen vaikutuksen niihin, jotka odottivat alttaritauluilta tavanomaisen käsitylöäisyyden ylittävää tasoa.

Godenhjelmin ja Ekmanin tuotantoon kuuluu lukuisia uskonnollisaiheisia maalauksia, joita ei ole tarkoitettu sijoitettavaksi kirkkoon. Uskonnollisten aiheiden suosioon löytyy selitys romantiikan sentimentaalisuuteen taipuvaisesta mielenlaadusta. Maalaustaiteella oli romantiikan ajattelussa myös erityisasema, sillä sen uskottiin liikuttavan tunteita tehokkaammin kuin muut taiteenlajit. Vapaita uskonnollisaiheisia maalauksia ei ole aina helppo erottaa kirkkomaalauksiin liittyvistä luonnoksista. Turun tuomiokirkon freskoissa esiintyvän aiheen *Jeesus herättää Lasaruksen kuolleista* (1860) (10c) Ekman maalasi öljyvärein kuusi vuotta freskojen (kuva 25) valmistumisen jälkeen, joten kyseessä on mahdollisesti vapaille markkinoille suunnattu aiheen toisinto. Ekmanin esillä oleviin teoksiin kuuluu myös aiheeltaan epäselvä maalaus, jonka on kuviteltu esittävän *Kristusta ja Maria Magdaleenaa* (10d). Taustalle kuvatun miehen kädessä näkyvä lippu osoittaa kuitenkin, että kyseessä on Ekmanin vuoden 1860 tienoilla maalaama poliittis-uskonnollinen *Garibaldi johdattaa Italian Kristuksen siunattavaksi*.⁴¹ Luonnoksesta ei koskaan maalattu lopullista versiota, mutta teoksen pari *Englanti levittää raamattuja Italiaan paavin yrittäessä estää tätä* on nykyisin suurikokoisena sommitelmana Göteborgin taidemuseossa.

R.W. Ekman saavutti alttaritaulumaalarina

lähes yksinvaltiaan aseman 1850-luvulta lähtien. Hänen tuotantoaan tunnetaan 50 kirkosta. Nuorempi taiteilijapolvi - mukaanlukien Godenhjelmin ja Ekmanin kouluttamat maalarit - ei kyennyt saamaan merkittävää asemaa alttaritaulutaiteessa ennen vuonna 1873 tapahtunutta Ekmanin kuolemaa. Tukholmassa ja Düsseldorfissa opiskellut **Erik Johan Löfgren** (1825-1884) onnistui hankkimaan seurakunnilta muutaman tilauksen, mutta tunnetun aseman hän saavutti muotokuvamaalarina. Löfgrenin alttaritauluista *Getsemane* (1854) valmistui vuonna 1854 Jaakkimaan,⁴² *Ehtoollinen* (1860) Lapväärttiin ja *Tulkaa minun tyköni* (1874) Somerolle.

Löfgrenin Lapväärtin alttaritaulu hankittiin Suomen Taideyhdistyksen välityksellä. Yhdistys oli jo 1850-luvun puolivälissä yrittänyt vaikuttaa seurakuntien taidehankintoihin lähettämällä Turun ja Porvoon hiippakuntien kirkkoherroille kiertokirjeen, jossa tarjouduttiin alttaritaulutilausten välittäjäksi. Maaseudun kirkkotaiteen tason kohottamiseen tähänneestä toiminnasta ei tullut vilkasta, eikä yhdistyksen välittämiä alttaritauluja voi pitää kovin omaperäisinä. Löfgren kopioi Leonardon tunnetun ehtoolliskuvan ja Godenhjelm jäljensi Sortavalaan (1859) yläosan Raffaellon *Kristuksen kirkastuksesta* (8a). Murrosajan oloja kuvaa hyvin se, että Sortavalaan oli hankittu vain parikymmentä vuotta aiemmin C.F. Blomin maalaama *Ristiinnaulittu*, joka sai nyt väistyä uuden alttaritaulun tieltä.

Ekmanin kuoleman jälkeen johtavan alttaritaulumaalarin aseman peri hänen oppilaansa **Alexandra Frosterus-Sältin** (1837-1916).⁴³ Hän maalasi vuosien 1863-1915 välisenä aikana alttaritauluja yli 60 kirkkoon, mikä vastasi lähes kolmasosaa taiteilijan oman ajan alttaritauluista. Saksalaisen ns. Düsseldorfin koulukunnan pohjalta syntyneessä tuotannossa näkyvät taiteen tyyllilliset muutokset 1800-luvun jälkipuoliskon myöhäisromantiikasta tämän vuosisadan alun vapaampaan maalauk-

40. Berndt Abraham Godenhjelm: *Getsemane*, 1851-1852. Piirustusluonnos Metsäpirtin ja Kymin kirkon alttaritaulua varten. Valtion taidemuseo, Suomen taiteen museo Ateneum, A II 985:93.

41. Hintze 1926, 170.

42. Nykyisin Kesälähdellä.

43. Frosterus-Sältin on tutkinut Pirjo Juusela, ks. Juusela 1983.

sellisuuteen. Tuotteliaimman alttaritaulumaa- larimme suosion salaisuus perustui toimitusten luotettavuuteen. Vaikka taiteilija korosti- kin alttaritaulujensa olevan originaalisommi- telmia, kykeni hän omia aiheitaan kopioimal- la toimittamaan tilatun alttaritaulun hyvin nopeasti. Parhaimmillaan valmistui neljä suu- rikokoista alttaritaulua vuodessa. Taiteilijan suosimia aiheita olivat *taivaaseenastuminen*, *Kristuksen kirkastus* ja varsinkin *tulkaa mi- nun tyköni*.

Frosterus-Såltinin aihevalikoima kuvaa hyvin 1800-luvun jälkipuoliskon tilannetta. Godenhjelman ja Ekmanin tuotannosta lähtien *ristiinnaulitun* ja *ehtoollisen* rinnalle ilmaan- tui harvinaisempia tai kokonaan uusia aiheita. Moniosaisten alttaritaulujen myötä predellana suosittu *ehtoollinen* hävisi lähes kokonaan, mutta *ristiinnaulittu* säilytti silti asemansa muiden aiheiden rinnalla. Aiheiden runsaus on toisaalta osoitus esikuvina käytettyjen painokuvien laajasta levinneisyydestä, mutta toisaalta ilmiö liittyi ajankohtaiseen kirkko- historialliseen tilanteeseen. Maallistuvassa yhteiskunnassa ei pelkkä sovintouhrin julista- minen enää riittänyt. Ajan alttaritauluissa Jeesus on tullut ihmisten pariin opettamaan ja siunaamaan - eikä vähiten kutsumaan luok- seen työtätekeviä ja raskautettuja.

Näyttelyssä on esillä kaksi Frosterus-Sålti- nin luonnosta aiheeseen *tulkaa minun tyköni*. Niistä vanhempaa on käytetty 1880-luvun alussa sekä Karjalohjan (1883) että Ristiinan (1881) alttaritaulujen yhteydessä (11d). Somi- telmassa on vaikutteita tanskalaisen Carl Blochin tunnetusta alttaritaulusta Skoonen Hörupin kirkossa. Vuonna 1875 valmistu- neesta teoksesta julkaistiin pari vuotta myö- hemmin Nordiska målarens taflor -teoksessa graafinen jäljennös,⁴⁴ joka lienee ollut Frosterus-Såltinille tuttu. Blochin sommitel- man perusteella taiteilija maalasi pienikokoi- sen luonnoksen (11f), jonka mukaan valmis- tui vuonna 1891 Hämeen läänin Kosken alta- ritaulu (kuva 26).

Näyttelyn *Jeesus ja kanaantilainen vaimo* ei kuulunut Frosterus-Såltinin tuotannossa

kaikkein yleisimpiin aiheisiin (11c). Luonnos on vuonna 1888 valmistuneen Messukylän alttaritaulun esitöitä. Saman aiheen taiteilija oli maalannut kymmenen vuotta aiemmin Harjavaltaan. Aiheiden tunnistamisen ongel- mista kertoo se, että Harjavallan taulusta on käytetty myös nimitystä *Jeesus ilmestyy Ma- ria Magdaleenalle*. Tämän aiheen Frosterus- Såltin maalasi esimerkiksi Jepuulle vuonna 1906. Esillä oleva laveerattu piirustus (11a) liittyynee tämän taulun luonnosmateriaaliin. Sekaannus aiheiden tunnistamisessa on ym- märrettävää, sillä sekoittihan taiteilijakin mel- ko vapaasti henkilöähahmoja aiheesta toiseen. Niinpä Jeesuksen haudalle polvistunut Maria Magdaleena saattaa esiintyä *tulkaa minun tyköni* -aiheessa Jeesuksen jalkojen juuressa. Frosterus-Såltinin viides näyttelyssä oleva luonnos *Paimenten kumarrus* on Kaarlelan alttarin (1906) sivutaulun esityö (11e).

Vuosisadan vaihde

Kirkkotaiteen tutkimus viriää

Antikvaarisen taidehistorian harrastuksen viriäminen 1870-luvulta lähtien edisti kirkko- taiteen tutkimusta. Vuonna 1870 perustettu Suomen Muinaismuistoyhdistys organiso- i vuosien 1871-1902 välisenä aikana kahdek- san taidehistoriallista retkikuntaa, jotka in- ventoivat ja dokumentoivat kirkkoja. Kiinnos- tuksen kohteena olivat varsinkin Etelä-Suo- men keskiaikaiset kirkot, mutta myös Pohjan- maan 1600- ja 1700-luvun kirkkomaalaukset saivat huomiota osakseen. Kiinnostusta herä- ti osaltaan se, että Muinaismuistoyhdistyksen ensimmäisen puheenjohtajan Zachris Tope- liuksen isoisä oli pohjalainen kirkkomaalari Mikael Toppelius. Retkikuntien piirtäjinä oli mukana monia myöhemmin tunnettuja taitei- lijoita ja arkkitehtejä. Esimerkiksi taidemaalari Albert Edelfelt ja Arvid Liljelund sekä arkkitehdit Armas Lindgren ja Lars Sonck saivat retkillä käsityksen vanhemman kirkko- taiteemme aarteista. Vähitellen vastuu kirkko- taiteen inventoinnista siirtyi vuonna 1884 perustetulle muinaistieteelliselle toimikunnal- le. Nykyisen museoviraston tutkijat jatkavat

44. Brander Jonsson 1994, 252.

työtä, jonka tuloksia julkaistaan mm. sarjassa *Suomen kirkot-Finlands kyrkor*.

Kuten johdannossa mainittiin, herätti vanha kirkkotaiteemme kiinnostusta myös vuosisadan alun koristemaalareissa. Vuodesta 1915 lähtien kirkkotaidenäyttelyitä järjestäneet Hannes Malisto ja Oskari Niemi vaikuttivat osaltaan kiinnostuksen viriämiseen.

"Kultakauden" alttaritaulut ja vapaan taiteen ongelmat

Käsityöläisyyden ja akateemisen taiteen muros-vaiheen jälkeen kirkkomaalaus kytkeytyi alttaritauluja maalanneiden taiteilijoiden välityksellä yleiseurooppalaisen taiteen kehitykseen.⁴⁵ Perinteistä kiinnipitävä taiteen alue ei kuitenkaan kulkenut muutosten etujoukossa, vaan uudet tyylivirtaukset tulivat kirkkotoiteeseen verkkaisesti ja varoen. Tyyllilliset ja taiteelliset kysymykset tilaajat jättivät maalareiden omaan harkintaan, mutta aiheesta ja sen käsittelytavasta seurakunnissa oli usein selkeät mielipiteet. Tilaajien ja tekijöiden näkemykset eivät aina yhtyneet varsinkaan hankkeissa, joissa tekijöinä olivat taiteelliseen vapauteen tottuneet nimekkäimmät maalariimme. Vuosisadan loppua kohden monumentaaliset tehtävät kiinnostivat taiteilijoita yhä enemmän, mikä loi edellytykset kirkon ja taiteilijakunnan yhteistyölle. Taiteessa tapahtunut muutos 1880-luvun realismista 1890-luvun symbolismiin viritti myös kiinnostuksen uskonnollisiin aiheisiin, jotka liikkuivat reaalista maailmaa henkistyneemmässä ulottuvuudessa.

Vuosisadan vaihde oli aktiivista alttaritaulujen hankinnan aikaa. Vuosien 1880-1920 välisenä aikana niitä hankittiin keskimäärin yli viiteen kirkkoon vuodessa, mikä oli aiempaa tasoa huomattavasti enemmän, lukuunottamatta 1840-luvun huippuvuosia. Frosterus-Sältinin jälkeen vuosisadan lopun tuotteliain maalari oli ranskalaisperäisen realismin esitastelija **Adolf von Becker** (1835-1909), jo-

ka maalasi seitsemän alttaritaulua. Askolaan vuonna 1894 valmistunutta *Vapahtaja kalkki kädessään* -teosta lukuunottamatta von Beckerin alttaritaulut syntyivät 1880-luvulla. Näyttelyn *Marian taivaaseenastuminen* (12) ei ole alttaritaulun luonnos, vaan kopio Peter Paul Rubensin tunnetusta maalauksesta (n. 1616) Brysselin kuninkaallisessa taide-museossa. Kopioiminen oli yleistä 1800-luvulla, eikä hyvin tehtyjä jäljennöksiä väheksytty samalla tavoin kuin myöhemmin. Ne kuuluivat myös aikakauden taideopetukseen. Alttaritauluina kopiot ovat olleet suosittuja senkin jälkeen kun niiden arvostus muutoin laski.

Vuosisadan lopulla taiteilijoiden kiinnostus uskonnollisia aiheita kohtaan kasvoi. Siirtyminen 1880-luvun realismista 1890-luvun symbolismiin merkitsi henkisyyden korostamista näkyvän todellisuuden kuvaamisen sijaan. Aikakauden tunnetuimpien taiteilijoiden tuotannossa henkistyminen näkyi sekä yleisenä tunnelman muutoksena että uskonnollisten aiheiden lisääntymisenä. Esimerkiksi **Albert Edelfelt** (1854-1905) kiinnostui Neitsyt Maria -aiheista (13).⁴⁶ Alttaritaulutaiteessa työtilaisuuksien keskittyminen Alexandra Frosterus-Sältinille ei ollut kaikkien mieleen. Maalauksen taiteellista tasoa haluttiin kohottaa kilpailujärjestelmän avulla. Aikakauden tärkeimpiin hankkeisiin kuului vuonna 1891 järjestetty Helsingin Johanneksen kirkon alttaritaulukilpailu, jonka voitti Edelfelt. Alttarilaitteeseen sopimatonta ehdotusta ei toteutettu, mutta kilpailussa menestyneen *Paimenten kumarrus* -sommitelman Edelfelt maalasi vuonna 1894 valmistuneeseen Vaasan kirkon alttaritauluun (kuva 27). Lisää maalauksia Vaasan kirkkoon hankittiin vuonna 1895 järjestetyssä kutsukilpailussa, jonka voitti **Louis Sparren** (1863-1964) ehdotus *Jeesuksen hautaanlasku*.

Eero Järnefeltin (1863-1937) ensimmäinen alttaritaulu oli Keuruulle vuonna 1889 maalattu kaksiosainen *Ristiinnaulittu* ja *Get-*

45. 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun alttaritauluja on tutkinut Jorma Mikola, ks. Mikola 1994.

46. Edelfeltistä, ks. Hintze 1953.

semane (kuva 28).⁴⁷ Järnefeltin alttaritauluista suurinta huomiota herätti Jyväskylän kaupunginkirkkoa varten vuonna 1896 maalattu *Jeesus ja veteen vajoava Pietari* (kuva 29). Liian tummasävyisenä pidetty "Jyväskylän musta" päätyi viimein Jyväskylän maaseurakunnan kirkkoon.⁴⁸ Vaikeudet jatkuivat, kun kaupunkiseurakunta tilasi Järnefeltiltä uuden alttaritaulun, jonka tuli esittää aihetta *Jeesus siunaa lapsia*. Sommitelman peruselementiksi sijoitettu alaston lapsi aiheutti tämänkin ehdotuksen hylkäämisen. Vuonna 1908 valmistuneeseen Liedon alttaritauluun alaston lapsi viimein maalattiin. *Jeesusta ja syntistä naista* kuvaava alttaritaulu edustaa tuotannossaan realismiin painottuneen Järnefeltin symbolisempaa vaihetta (kuva 30). Alaston lapsi on tässäkin tapauksessa sommitelman keskeinen tekijä, vaikka se luonnosmateriaalin perusteella tulikin mukaan vasta viime vaiheessa. Lapsen alaston viattomuus ja synnin merkitys kohoavat näkyvän todellisuuden ulkopuolella oleviksi symboleiksi.

Liedon maalaustehtävän Järnefelt peri Albert Edelfeltiltä, joka oli ennen kuolemaansa lupautunut maalaamaan alttaritaulun muiden monumentaalitehtäviensä ohella. Samalla tavoin kävi Helsingin Johanneksen kirkon alttaritaulun kohdalla. Vaikka Edelfelt voitti maalauskilpailun, sai Järnefelt lopulta tehtäväkseen maalata alttaritaulun. *Paavalin kääntymystä* kuvaava alttaritaulu valmistui vuonna 1932 (kuva 31). Rungas luonnosmateriaali osoittaa kuinka taiteilija on huolellisesti etsinyt oikeaa hahmoa yläosan Kristukselle, alaosan säikähtäneille henkilöille ja pillastuneelle hevoselle (14a).

Järnefeltin huolellisuus monumentaalisten kompositioiden sommittelussa käy ilmi myös vuonna 1926 Raaheen valmistuneen *Jeesus tyynnyttää myrskyn* -alttaritaulun (kuva 32) luonnosmateriaalista (14b). Piirustukset, pas-

tellit ja vesiväriytyöt ovat auttaneet sekä kokonaissommitelman hahmottamisessa että yksittäisten hahmojen työstämisessä. Rotevarakenteisten soutajien mallit taiteilija löysi Helsingin yliopiston voimistelulaitoksen oppilaista. Raahan alttaritaulun dramaattisuudessa on havaittu Théodore Géricault'n *Meduusan haaksirikon* (1819) vaikutteita. Monumentaalille Kristus-hahmolle voi etsiä edeltäjiä myös Raffaellon *Isä Jumalasta Rooman Santa Maria del Popolon Ghigi-kappelin kupolissa* (1516).

Järnefeltin ohella myös **Pekka Halonen** (1865-1933) oli usein esillä vuosisadan vaihteen alttaritauluhankkeissa.⁴⁹ Kotiseurakunnassa Lapinlahdella ei tunnettu vielä vuonna 1895 kiinnostusta Halosen ehdottamaan alttaritauluun, joka olisi esittänyt *Kolmea pyhää miestä*. Myöhemmin käsiteltävä Längelmäen alttaritaulu jäi myös toteuttamatta. Halosen ensimmäinen alttaritaulu oli vuonna 1896 Pietarsaaren maaseurakunnan kirkkoon maalattu *Ehtoollinen*, jossa suomalaiskansalliset hahmot on sijoitettu Leonardo da Vincin ehtoollissommitelmaan.⁵⁰

Vuosisadan vaihteessa Halonen maalasi kaksi monumentaalista alttaritaulua. Mikkelin tuomiokirkon *Ristiinnaulittu* vuodelta 1899 ei vastannut Halosen omaa, vuorisaaunan rakkauden oppiin perustuvaa käsitystä kristinuskon keskeisestä sanomasta. Seuraavana vuonna valmistunut Kotkan *Kuninkaitten kumarus* oli sen sijaan taiteilijan itsensä ehdottama aihe (15a). Halosen ura kirkkomaalarina jatkui 1900-luvun alussa. Joroisten *Getsemane* syntyi nopeasti vuonna 1901 ilman aiheenkehittelyyn liittyvää luonnosteluvaihetta. Karsulan onnistuneena pidetty *Venesaarna* valmistui vuonna 1905, (kuva 33) ja Vilppulan *Vapahtaja palestiinalaisen vuoristomaiseman keskellä* vuonna 1906.

Halosen viimeiset kirkolliset työt syntyivät 1910-luvulla. Helsingin Johanneksen kirkon pitkittänyt alttaritauluhanke on ilmeisesti työllistänyt myös taiteilijaa, samoin kuin Luumäelle suunniteltu *Jeesuksen kaste*. Ren-

47. Järnefeltistä, ks. Wennervirta 1950. Osa Järnefeltin alttaritauluihin liittyvää luonnosmateriaalia on talletettu vuonna 1995 Jyväskylän yliopiston taidehistorian laitokseen.

48. Alttaritaulua on tutkinut Yrjö Nurkkala, ks. Nurkkala 1980.

49. Halosesta, ks. Lindström 1957.

50. Maalaus vaurioitui pahoin tulipalossa 1985.

gon kirkkoon hänen alttaritaulunsa oli ehdolla vuonna 1910.⁵¹ Ainoa toteutunut hanke oli kuitenkin Viipurin tuomiokirkon alttaritaulu *Ristiltäotto*, joka valmistui vuonna 1914. Luonnosvaiheen suurpiirteinen maalaustapa (15b) muuttui lopullisessa teoksessa harkitukseksi muodonhallinnaksi. Talvisodan pommituksissa pahoin vaurioituneen kirkon alttariseinä säästyi tuholta kuin ihmeen kaupalla. Mitä Halosen alttaritaululle sen jälkeen tapahtui, on vielä tarkemmin selvittämättä.

Kuva 22. Gustaf Adolf Lucander: *Kirkastus*, 1800. Turun maalariammattikunnan mestarinäyte. Turun maakuntamuseo.

Kuva 23. Gustaf Wilhelm Finnberg (?): *Ehtoollinen*, 1817. Kannuksen kirkon alttaritaulun alaosa.

Kuva 24. Berndt Abraham Godenhjelm: *Getsemane*, 1852. Kymin kirkon alttaritaulu.

Kuva 25. Robert Wilhelm Ekman: *Lasaruksen herättäminen*, 1850-1854. Turun tuomiokirkon kuorifreskot.

Kuva 26. Alexandra Frosterus-Sältin: *Tulkaa minun ryköni*, 1891. Koski HL:n kirkon alttaritaulu.

Kuva 27. Albert Edelfelt: *Paimenten kumarrus*, 1894. Vaasan kirkon alttaritaulu.

Kuva 28. Eero Järnefelt: *Ristiinnaulittu ja Getsemane*, 1892. Keuruun uuden kirkon alttaritaulu.

Kuva 29. Eero Järnefelt: *Jeesus ja veteen vajoava Pietari*, 1892. Jyväskylän Taulumäen kirkon alttaritaulu.

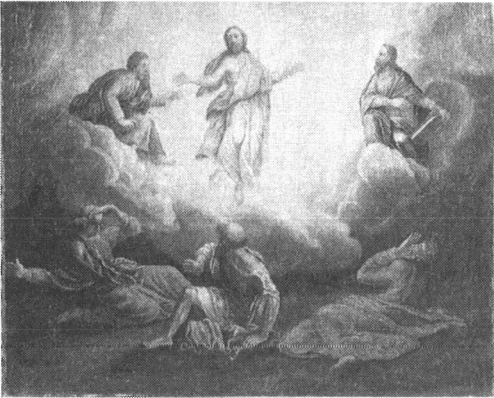
Kuva 30. Eero Järnefelt: *Jeesus ja syntinen nainen*, 1908. Liedon kirkon alttaritaulu.

Kuva 31. Eero Järnefelt: *Paavalin kääntymys*, 1932. Helsingin Johanneksen kirkon alttaritaulu.

Kuva 32. Eero Järnefelt: *Jeesus tyynnyttää myrskyn*, 1926. Raahan kirkon alttaritaulu.

---

51. Hiekkänen 1993, 191-192.

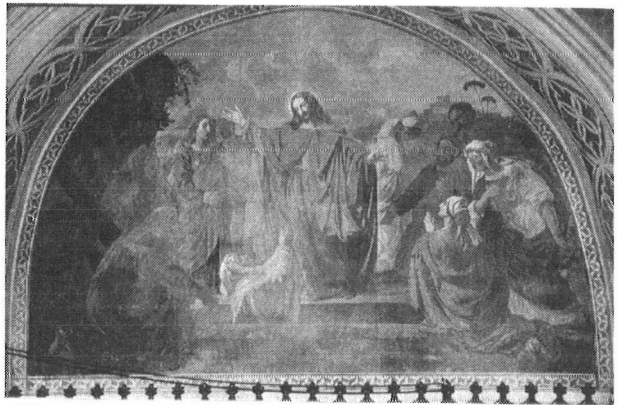
22.

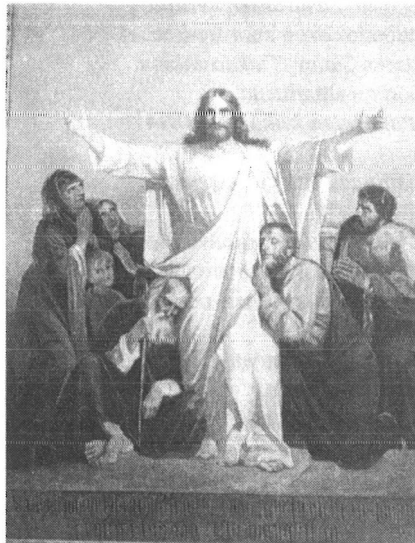
23.

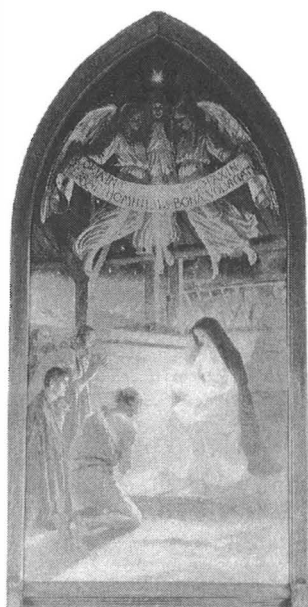
24.

25.

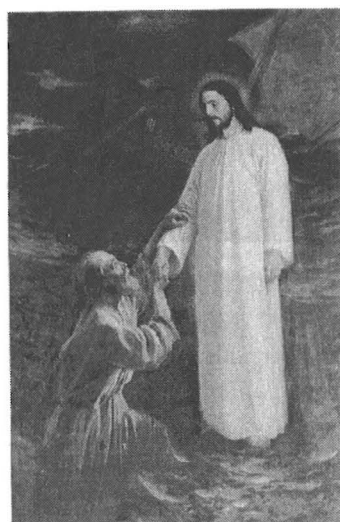
26.

27.

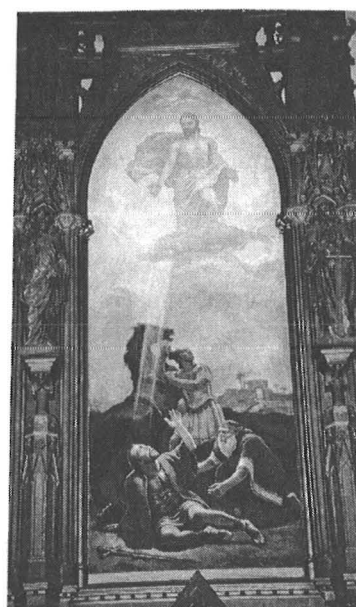
28.

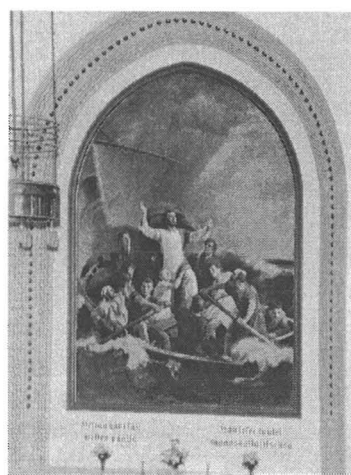
29.

30.

31.

32.

Yhteistyö seurakuntien ja oman arvonsa tuntevien taiteilijoiden välillä ei ollut aina kitkatonta. Taiteilijat närkästyivät tilaajien pyrkimyksistä rajoittaa ilmaisuvapautta. Tilaajat pelkäsivät puolestaan taiteilijoiden epäsovinnaisia ja opillisesti ongelmallisia ratkaisuja. Monista kiistakysymyksistä mainittakoon esimerkiksi näkemyserot Jeesuksen ulkomuodosta. Kristillisen arkeologian uusien löytöjen johdosta Jeesuksen piirteet olivat vuosisadan vaihteessa muutenkin vilkkaan keskustelun alaisena. Raamatun henkilöiden esittäminen suomalais-tyyppinä tulkittiin toisinaan epähistoriallisiksi radikalismiksi. Eräissä tapauksissa tilaajat nimenomaisesti edellyttivät, että Jeesus on kuvattava rotupiirteiltään itämaiseksi (seemiläiseksi).⁵²

Kiistojen johdosta seurakunnat alkoivat suosia taiteilijoita, jotka mukautuivat helpommin tilaajien vaatimuksiin. Esimerkiksi Alexandra Frosterus-Sältinilla ei tiettävästi ollut suurempia vaikeuksia tilaajien kanssa, vaikka hänelläkin oli omia näkemyksiä kirkollisesta taiteesta. *Ristiinnaulittu*-aihe ei ollut Frosterus-Sältinille mieleinen, mutta tarvittaessa hän senkin maalasi. Tilanteelle on kuvaavaa taidemaalari Felix Frangin (1862-1932) tuotanto vuosisadan vaihteessa.⁵³ Vuosien 1895-1928 välisenä aikana Frang maalasi 19 alttaritaulua. Syrjäänvetäytyvä taiteilija edusti alttaritauluissaan lähinnä saksalaisen myöhäisromantiikan ihanteita, jotka sopivat hyvin tilaajien makuun. Pätevyytensä kirkollisiin tehtäviin Frang osoitti sijoittumalla Edelfeltin jälkeen toiseksi Johanneksen kirkon alttaritaulukilpailussa. Nimekkäämpien taiteilijoiden vähättelevä suhtautuminen Frangia kohtaan käy hyvin ilmi esimerkiksi hänen ensimmäisen kirkkomaalauksensa hankintavaiheista. Längelmäen alttaritaulun maalariksi oli ehdolla myös Pekka Halonen, joka närkästyti joutuessaan kilpailemaan hankkeesta Frangin kanssa. *Vuorisaarna*-aihetta ehdottanut Halonen vetäytyi hankkeesta ja alttarille tilat-

tiin Frangilta *Ristiinnaulittu* (kuva 34).

Alttaritauluhankkeet eivät sujuneet aina ongelmitta silloinkaan, kun kyseessä oli lahjoituksena tullut maalaus. Venny Soldan-Brofeldtin (1863-1945) *Enkeli vie sielua Jumalan luo* (1906) jäi sijoittamatta kirkon alttarille ilmeisesti aiheen epätavallisuuden vuoksi (kuva 35).⁵⁴ Näyttelyssä esillä oleva luonnos *Jeesus vangitaan Getsemanessa* (20) liittyy mahdollisesti Hirvensalmen alttaritauluhankkeeseen. Vaihtoehtoisesti taiteilija suunnitteli *Jeesusta ja syntistä naista* esittävää alttaritaulua (kuva 36), mutta tilaus meni lopulta Aukusti Koivistolle, jonka *Ylösnousemus* (1915) on edelleen kirkon alttarilla. Soldan-Brofeldtin uralla oli muitakin vastoinkäymisiä. Vuonna 1909 Oulujoelle valmistunut *Jeesus rukoilee yksinään vuorella* siirrettiin melko pian pois alttarilta. Parempi vastaanotto oli Soldan-Brofeldtin 1910-luvulla maalaamalla rukoushuoneiden alttaritauluilla. Salon rukoushuoneen *Kirkastus* (1913) on nykyisen kirkon alttarilla. Harlun Läskelän rukoushuoneen maalaus *Jeesus herättää Jairuksen tyttären* (1917?) sai olla alttarilla talvisotaan saakka. Hävinneestä taulusta on säilynyt toisinto Akaan siunauskappelissa.

Vuosisadan alun kirkkotaiteen ongelmata-pauksiin kuuluu myös Alajärven alttaritauluhanke. Taidemaalari Werner Thomén (1878-1953) perhe lahjoitti vuonna 1907 taiteilijan maalaaman alttaritaulun *Jeesus parantaa sokean* (16), mutta teos ei kelvannutkaan seurakunnalle. Thomén maalaaman *Getsemanen* seurakunta vihdoin hyväksyi alttaritaulukseen (kuva 37). Ensimmäisen maalauksen hylkäämisen syynä oli mahdollisesti - paitsi tavanomaisesta poikkeava aihe - niin myös ilman paitaa kuvattu sokea. Olivathan alastomat tai vähäpukeiset hahmot usein kirkkomaalauksista käytyjen kiistojen aiheena, kuten Järnefeltin alttaritauluhankkeet osoittivat. Thomén molemmat maalaukset kuuluvat taiteilijan "espanjalaisen kauden" vähän tunnettuun tuotantoon, joka ajoittui 1900-luvun alun valomaalauksen ja vuosikymmenen lopun vä-

52. Esimerkiksi Sysmässä, kun seurakunta tilasi Frosterus-Sältinin *Getsemanen* (1908).

53. Frangia on tutkinut Marja-Leena Huusari. Ks. Huusari 1988.

54. Soldan-Brofeldtin alttaritauluja on tutkinut Helena Hätönen, ks. Hätönen 1992.

rimurroksen välille. Siitä huolimatta, että *Jeesus parantaa sokean* ei kelvannut Alajärven alttaritauluksi, on sitä pidetty uskonnollisaiheisen taiteemme merkkiteoksena. Vatiikanissa järjestetyssä pyhän vuoden 1950 suuressa uskonnollisen taiteen näyttelyssä se kuului myönteistä huomiota saaneen Suomen osaston taideteoksiin.

Suomen taiteessa 1910-luku oli korkeasuhdanteen aikaa, jolloin myös alttaritauluja hankittiin runsaasti. Tilauksia saivat myös maalarit, joita ei pidetty "oikeina" taiteilijoina. Taiteellisen tason todisteeksi oli tapana pyytää lausuntoja taideasiantuntijoilta. Suomen Taiteilijaseura sai myös tehtäväkseen järjestää julkisia alttaritaulukilpailuja. Aina-kin Virolahden, Alavuden ja Pukkilan alttaritaulut hankittiin kilpailumenettelyllä.⁵⁵ Näyttelyssä esillä oleva Juho Rissasen *Ristiinnaulittu* vuodelta 1913 liittyy mahdollisesti johonkin aikakauden kilpailuhankkeeseen (19).⁵⁶ Syntetististä ja tyyllitelevän kömpelöä ehdotusta ei kuitenkaan koskaan toteutettu. Suunnitelmien asteelle jäivät myös Rissasen luonnokset Rajamäen kirkon alttarimaalaukseen 1930-luvun lopulla.⁵⁷ Sodan keskeyttämä hanke toteutettiin vasta 1950-luvulla Rissasen kuoleman jälkeen. Taiteilijan ainoaksi kirkkomaalaukseksi jäi kotiseurakuntaan Nilsiälle vuonna 1907 maalattu *Jeesus kantaa ristiä* (kuva 38).

Alttaritaulujen aihepiirissä tapahtui joitakin muutoksia vuosisadan vaihteessa. 1800-luvun jälkipuoliskon yleiskuvan mukaisesti aiheita oli useampia kuin aiemmin. *Kirkastus ja tulkaa minun tyköni* -aiheisten maalausten huomiota herättävän suuri suosio 1880-luvulla jäi ohimeneväksi ilmiöksi. Seuraavan keran aiheiden merkittävämpi keskittyminen tapahtui 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä, jolloin *Getsemanesta* tuli yllättäen alt-

taritaulujen suosituin aihe. Aihepiiri yksipuolistui jälleen 1910-luvulla *ristiinnaulitun* saadessa takaisin entisen suosionsa.

Kirkon ylemmän johdon mielipide eri aiheiden sopivuudesta käy hyvin ilmi Savonlinnan hiippakunnan piispan, O.I. Collianderin ohjeista Pukkilan seurakunnalle alttaritaulun hankinnan yhteydessä vuonna 1914:

...[alttaritaulun]...aiheen täytyy liittyä yksinomaan juuri alttarin omaan päätarkoitukseen eli sulautua yhteen siihen aatteelliseen toimintaan, jota vasten itse alttari ja sen ympäristö on kirkkoon pystytetty. Tämän taulun tulee siis kiinnittää mieltä ja hartautta yksinomaan ehtoollisen viettämiseen, ja koska tämä toimitus Herran omien sanojen mukaan on Hänen kuolemaksi ja muistoksi määrätty, niin tulee alttaritaulun kuvata joko ehtoollisen asettamista tai kohtauksia Herran kärsimisen, ristiinnaulitsemisen tai kuoleman historialta. Muut yleis-uskonnolliset tai raamatun historialta muualta otetut aiheet eivät siis kelpaa ensinkään alttaritaulussa kuvattaviksi, vaikka kyllä muuten voivat sopia kirkon seinien koristamiseksi, sillä alttaritaulussa ne vain häiritsevästi vaikuttavat mielen ja hartauden kääntämisellä pois Herran kuoleman julistamisesta juuri ehtoollista viettäessä.⁵⁸

Piispa Colliander piti valitettavana, että nämä kirkkotaiteen vanhat periaatteet oli viime aikoina unohdettu. Alttaritaulun pääasiallinen tehtävä oli hänen mukaansa hartauden herättäminen, minkä tapahtui aiheen eli sisällön avulla. Esteettiset ja taiteelliset piirteet alttaritauluissa veivät vain huomiota pois tästä päätarkoituksesta.

Pukkilan alttaritauluhanke oli herättänyt

55. Virolahti: Oskari Paatela, *Hautaanlasku*, 1914; Alavus: Oskari Paatela, *Ristiltäotto*, 1915; Wilho Sjöström, *Venesaarna*, 1915.

56. Rissasesta ks. Okkonen 1927, Simpanen 1990 ja Simpanen 1991.

57. Suunnitelma käy ilmi tutkija Marjo-Riitta Simpasen tekemästä Juho Rissasen töiden kortistosta.

58. Piispa O.I. Collianderin kirje kirkkoherra Adolf Werner Kyrölle 13.5.1914. Kirkkoa koskevat asiakirjat 1814-. Pukkilan kirkon arkisto.

julkisuudessa suurta kohua. Piispan ohjeiden noudattaminen olisi vain lisännyt kiusallista julkisuutta, joten seurakunta päätyi esteettisempään ja taiteellisempaan vaihtoehtoon. Arkkitehti **Ilmari Launiksen** (1881-1955) kirkonkorjaustöiden yhteydessä maalaama *Ehtoollinen* (kuva 39) jätettiin lunastamatta ja tilalle hankittiin Taiteilijaseuran kilpailun välityksellä **Wilho Sjöströmin** (1873-1944) *Venesaarna* (kuva 40). Launiksen alttaritaulu päätyi arkkitehdin seuraavan kirkonkorjaustyön yhteydessä Juupajoelle.

Tampereen Johanneksen kirkon koristelu

Huolimatta taitelijoiden ja seurakuntien hyvin tiedossa olleista kiistoista, saivat taiteilijat **Hugo Simberg** (1873-1917) ja **Magnus Enckell** (1870-1925) vapaat kädet toteuttaessaan arkkitehti **Lars Sonckin** suunnitteleman Tampereen Johanneksen kirkon (nyk. tuomiokirkko) taiteellista koristelua vuosina 1904-1907.⁵⁹ Tuloksena oli ainutlaatuinen kirkkointeriööri, joka rakentuu näennäisesti toisistaan poikkeavista osasista. Yhdessä ne muodostavat ajalle tyypilliseen tapaan kokonaistaideteoksen, jossa kansallisromanttinen *Art Nouveau* -arkkitehtuuri, kuvataide ja koristetaiteelliset pyrkimykset sulautuvat toisiinsa (kuva 41).

Työt kirkossa jaettiin siten, että Enckell vastasi kuoriseinän alttarifreskosta *kuolleitten ylösnousemus* ja tämän yläpuolisen pyöreikunnan *orjantappurakruunua* kuvaavasta lasimaalauksesta.⁶⁰ Simbergin vastuulle jäi kirkon muut maalaukset: lehteriä kiertävä *köynnöstä kantavat pojat*, päätyseinän freskoina *kuoleman puutarha* ja *haavoittunut enkeli*, sivuikkunoiden lasimaalaukset, koristemaalauksen suunnittelu sekä kattoholvien koristelu.⁶¹

59. Kirkkoa ja sen koristelua on tutkinut Paula Kivinen, ks. Kivinen 1961.

60. Magnus Enckellistä, ks. Puokka 1949 ja Magnus Enckell 1870-1925 -näyttelyluettelo (1988).

61. Simbergistä, ks. esim. Saarikivi 1948, Stewen 1989 ja Levanto 1993.

Simbergin lehteriin maalamat kaksitoista *köynnöstä kantavaa poikaa* (18a-b) vetävät vihreää köynnöstä kohti kirkon alttaria. Poikien asentojen on nähty symboloivan erilaisten ihmisluonteiden asenteita. Jotkut meistä luhistuvat elämän taakan alla, ja jotkut taas kantavat taakkansa ilman suurempia ongelmia. *Kuoleman puutarha* -freskossa (18c) luurankomiehet ovat kuin puutarhureita heliessään kasveiksi kuvattuja ihmissieluja, jotka odottavat taivaaseen pääsyä kuolemanjälkeisessä olotilassa. Aihetta Simberg oli käsitellyt jo 1890-luvulta lähtien muissa töissään. Myös *Haavoittunut enkeli* (kuva 42) oli taiteilijalle jo aiemmin tuttu sommitelma.

Tampereen maalauksista syntyneet kiistat alkoivat holvin lakeen kuvatusta käärmeestä sekä köynnöstä kantavien poikien alastomuudesta. Kiistelyn yhteydessä esitettiin milloin tiettyjen kohtien peittämistä, milloin uusien maalausten lisäämistä. Mielenkiintoinen oli ehdotus, jonka mukaan alttariseinää ympäröivään kaareen olisi pitänyt maalata selväviä raamatunlauseita. Simbergin ja Enckellin töitä puolustellut arkkitehti Josef Stenbäck ehdotti Akseli Gallen-Kallelan *Tuonelan virran* (kuva 43) kaltaista esitystä - ymmärtäen hyvin, etteivät uusien maalausten ehdottajat tarkoittaneet tällaisia teoksia.⁶²

Kirkon maalauksista pyydettiin lausunto myös J.J. Tikkaselta ja Akseli Gallen-Kallelalta. He olivat vakuuttuneita, että maalauksilla tulisi olemaan tuntuva vaikutus uskonnollisen taiteen kehitykseen maassamme. Kirjoittajat olivat sekä oikeassa että väärässä. Maalauksen välittömät vaikutukset olivat vähäiset, mutta pitemmällä aikavälillä niiden voi katsoa ennakoineen 1920-luvulla alkanutta runsasmuotoisempaa kirkonkoristelua. Välittömistä vaikutuksista voidaan mainita vuonna 1906 valmistuneen Helsingin Kallion rukoushuoneen lasi- ja koristemaalaukset, joista vastasi **Hjalmar Rautiainen**. Koristelutöitä yhdistävä tekijä on helsinkiläinen Carl Slotten maalausliike, jonka ammattimiehet olivat mukana Johanneksen kirkon maalaustöissä. Hjalmar

62. Vieläkin Johanneksen kirkon maalaukset. Helsingin Sanomat 24.5.1907.

Rautiainen kuului Slotten maalareihin, samoin kun hänen veljensä **Kalle Rautiainen**, joka avusti Simbergiä ja Enckelliä teknisesti vaativissa freskotöissä. Johanneksen kirkon vaikutteita on nähtävissä myös **Urho Lehtisen** vuonna 1932 tekemissä maalauksissa Pusulan kirkossa. Myös Lehtinen oli kuulunut aikoinaan Slotten liikkeen koristemaalareihin.

Tampereen Johanneksen kirkon maalaus-työt jäivät Hugo Simbergin ainoiksi kirkko-maalauksiksi. Magnus Enckell oli puolestaan saanut kokemusta kirkkomaalarina jo vuonna 1902 maalatessaan Savitaipeen kirkkoon "espanjalaisen kautensa" tummasävyisen *Getsemanen*.⁶³ Näyttelyn *Vaimot kohtaavat ylösnousseen (17a)* liittyy mahdollisesti Savitaipeen alttaritaulun aiheen kehittelyyn. Enckell osallistui myöhemmin 1920-luvulla Turun tuomiokirkon lasimaalauksista järjestettyyn kilpailuun, mutta hanke jäi lopulta toteuttamatta, samoin kuin taiteilijan sitä varten tekemät luonnokset. Enckell sai kuitenkin vuonna 1924 tehdäkseen Porin kirkon lasimaalaukset (17b). Työ jäi taiteilijan viimeiseksi monumentaaliteokseksi, sillä lasimaalauksen poltto oli vielä kesken Pariisissa kun Enckell kuoli yllättäen kuumetautiin syksyllä 1925. Lasimaalaukset paljastettiin Porin kirkossa helmikuussa 1926.

Ateneum, Helsinki.

Kuva 37. Werner Thomé: *Getsemane*, 1907. Alajärven kirkon alttaritaulu.

Kuva 38. Juhon Rissanen: *Jeesus kantaa ristiä*, 1907. Niilsin kirkon alttaritaulu.

Kuva 39. Ilmari Launis: *Ehtoollinen*, 1913. Juupajoen kirkon alttaritaulu.

Kuva 40. Wilho Sjöström: *Venesaarna*, 1915. Pukkilan kirkon alttaritaulu.

Kuva 41. Tampereen tuomiokirkon sisäkuva. Alttarifresko Magnus Enckell. *Kuolleitten ylösnousseminen*, 1907.

Kuva 42. Hugo Simberg: *Haavoittunut enkeli*, 1906. Freskomaalaus Tampereen tuomiokirkosta.

Kuva 33. Pekka Halonen: *Venesaarna*, 1903. Karstulan kirkon alttaritaulu.

Kuva 34. Felix Frang: *Ristiinnaulittu*, 1895. Längelmäen kirkon alttaritaulu.

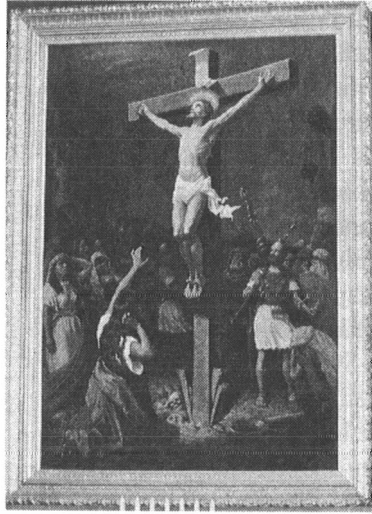
Kuva 35. Venny Soldan-Brofeldt: *Enkeli vie sielua Jumalan luo*, 1906. Kuoreveden kirkko.

Kuva 36. Venny Soldan-Brofeldt: *Jeesus vangitaan Getsemanessa ja Jeesus ja syntinen nainen*. Piirustus. Mahdollisesti Hirvensalmen alttaritauluhankkeeseen liittyviä luonnoksia, 1914?. Valtion taidemuseo,

63. Paloi vuonna 1918. Suurikokoinen luonnos on Ateneumin taidemuseossa.

33.

34.

35.

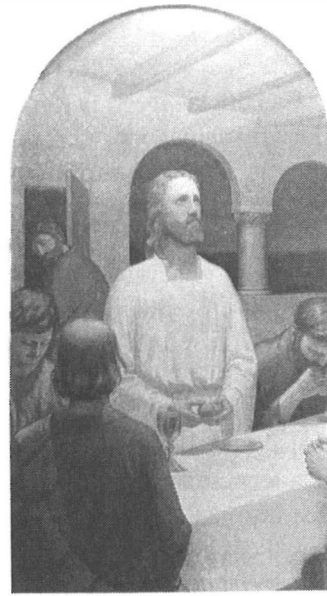
36.

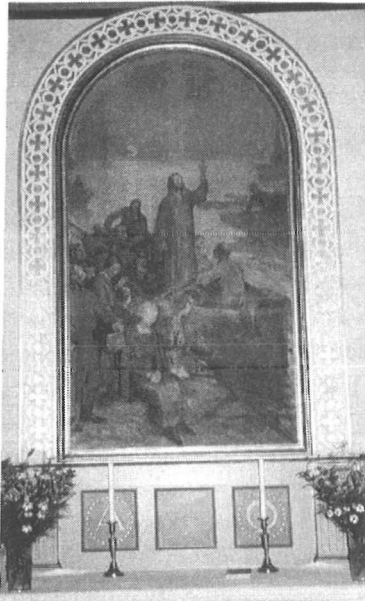
37.

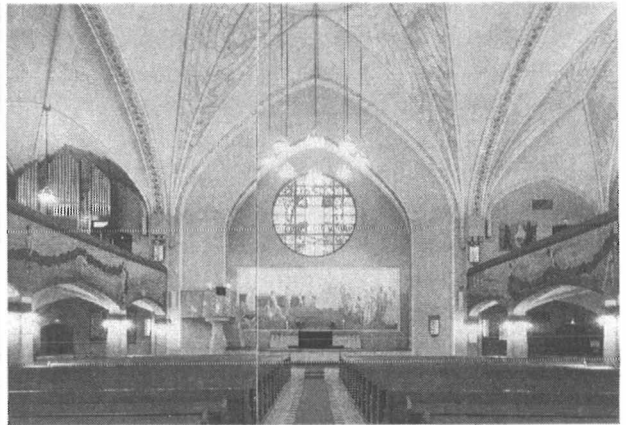
38.

39.

40.

41.

42.

Kohti koristeellista kirkkotilaa: lasimaalauksista uuteen kirkkomaalaukseen

Vuosisadan vaihteessa taidekäsityön ja koristetaiteen arvostus kasvoi, samalla kun eri taidelajien välistä arvohierarkiaa pyrittiin lieventämään. Katoliseen ja protestanttiseen kirkkotaiteeseen vaikutti 1800-luvun lopulta lähtien ns. *liturginen liike*, jonka tavoitteisiin kuului jumalanpalveluksen elävöittäminen. Ihmisen ja Jumalan kohtaamisen ympäristöksi ei enää kelvannut askeettinen saarnahuone. Taiteella tuli olemaan selkeä tehtävä juhla-lisempien kirkkotilojen luomisessa.

Kirkoissa koristetaiteen uudet pyrkimykset näkyivät esimerkiksi lasimaalauksen elpymisenä.⁶⁴ 1600-luvun jälkeen ei lasimaalauksia juuri tehty maassamme ennen 1800-luvun loppua. Edelläkävijän asemassa ovat suomalais-venäläisen **Wladimir Swertschkoffin** (1821-1888) lasimaalaukset Turun tuomiokirkon Kankaisten ja Tavastien kappeleissa (*kuva 44*). Taiteilijan omassa lasimaalauksessa Münchenissä valmistetut ikkunat hän lahjoitti entisen kotikaupunkinsa kirkkoon vuonna 1871. Kesti kuitenkin vielä parikymmentä vuotta, ennen kuin lasimaalauksia alettiin hankkia yleisemmin. Saksalaisista kuvastoista saatettiin valita valmiita malleja, mutta myös uniikkisuunnitelmia toteutettiin kun kotimainen tuotanto käynnistyi 1900-luvun alussa. Lasimaalauksia suunnittelivat monet arkkitehdit ja koristetaiteilijat muiden tehtäviensä ohessa. Lähes yksinomaan lasimaalauksiin erikoistui ainoastaan koristetaiteilija **Gunnar Forsström** (1894-1958).

Kirkollinen koristemaalauksen rajoittunut 1800-luvun jälkipuoliskolla lähinnä sabloonilla tehtyihin ornamentteihin. Verrattaessa aikakauden kaupungintalojen ja rikkaitten kauppiaitten yksityisasuntojen figuurikoristeisia interiöörejä kirkolliseen miljööseen, on ero huomattava. Kansainvälisistä mallikuvista peräisin olleet uusbarokki- ja uusrokokoofi-guurit eivät koskaan kotiutuneet kirkkomaalaukseen. Ornamentaalisuuden lisääntymi-

nen kirkoissa vuosisadan vaihteessa tapahtui ei-figuratiiivisten koristeaiheiden avulla. Art Nouveau -hengessä saatettiin soveltaa orgaanisia motiiveja tai kristillisiä vertauskuvia, mutta myös kiinnostus kotoista keskiaikaa kohtaan antoi uusia virikkeitä. Olihan aiemmin kalkittuja keskiaikaisia muraalimaalauksia alettu ottaa esiin 1800-luvun lopulla.

Profaanin koristemaalauksen teknisillä innovaatioilla tuli olemaan merkitystä myös kirkkomaalaukselle. Helsinkiläisissä Salomo Wuorion ja Carl Slotten maalausliikkeissä monet kirkoissa työskennelleet maalarit saivat oppinsa koristemaalauksessa. Esimerkiksi suosioon tulleen *al secco* -tekniikan maalausliikkeet hallitsivat jo ennen kuin se tuli Taide-teollisen keskuskoulun koristemaalauksen opetukseen.⁶⁵

Perinne ja uudistus itsenäisyyden ajalla

Koristeellisen kirkkotilan ihanne

1920-luvun alusta lähtien kirkkojen koristemaalauksiin ilmaantui yhä enemmän figuratiivisia aiheita. Aikakauden *koristeelliseen kirkkotilaan* kuului vakiintuneen perinteen mukainen alttaritaulu, jonka alapuolelle saatettiin jälleen lisätä erillinen predellakuva. Juhallinen ja mystissävyinen valo tuli kirkkoon värikkäitten lasimaalauksien kautta. Saarnatuolin ja lehtereiden reunoiksi maalattiin kristillisiä symboleja tai raamatullisten henkilöiden kuvia. Katossa tai seinissä oli enkeleitä sekä Raamattuun perustuvia kertovia ja vertauskuvallisia esityksiä (*kuva 45*). Sata vuotta aiemmin päätynyt kirkkomaalausperinne oli herännyt jälleen eloon. Mistä tulivat uuden perinteen vaikutteet, ja mihin sillä pyrittiin?

Valtiollisen itsenäistymisen myötä kansalliset kysymykset olivat ajankohtaisia. Suomi tarvitsi sekä maineikkaan menneisyyden että näyttävän nykyisyyden, joiden luomisessa kirkolla oli oma asemansa kansallisen kult-

64. Kirkkotekstiilien yleistyminen kuuluu samaan ilmiöön. Ks. kirkkoteksteileistä Priha 1991.

65. Koristemaalari Hannes Maliston omaelämäkerta (käsikirjoitus). Valokopiojaljenteenä Lahden taidemuseossa.

tuurin peruspilarina. Kirkkotaiteessa suunnattiin huomio keskiaikaan sekä 1600- ja 1700-luvuilla Pohjanmaalla kukoistaneeseen monumentaaliseen interiöörimaalaukseen. Kirkkoarkkitehtuurissa oli historismin pohjalta syntynyt päätytornillinen pitkäkirkko, jollaisia suosi esimerkiksi 1920-luvun kirkkotaiteen vaikuttajahahmo **Armas Lindgren** (1873-1929) (kuva 46).⁶⁶ Eri muodoissaan tämä kirkon näköinen kirkkotyyppi säilytti asemansa 1960-luvulle saakka, vaikka jo 1930-luvulta lähtien funktionalismiin perustuvat modernistiset ehdotukset pyrkivät sen syrjäyttämään. *Koristeellisen kirkkotilan* taide kulki käsi kädessä *traditionaalisen kirkkotyyppin* kanssa.

Ennen 1920-lukua oli kirkkojen rakentaminen lähes täysin kahden arkkitehdin, **Josef Stenbäckin** ja **Ilmari Launiksen** hallinnassa.⁶⁷ Heidän työskentelyperiaatteisiinsa kuului kirkkojen kokonaisvaltainen suunnittelu. Arkkitehdit vastasivat tarvittaessa jopa alttari-aulun maalaamisesta. Ilmeisen kateellisten kollegojen negatiiviset arviot Stenbäckistä ja Launiksesta ovat vaikuttaneet siihen, ettei heidän työtään kirkkotaiteen alalla ole myöhemmin arvostettu. Launiksen maineeseen lienee vaikuttanut, paitsi hänen persoonallisuutensa, niin myös se, ettei hänen historisminsa etsinyt esikuvia ensisijaisesti suomalaisesta traditiosta.

Aiemmin mainittujen koristemaalareiden **Hannes Maliston** ja **Oskari Niemen** kirkkotaiteen näyttelytoiminta 1910-luvulla oli eräs osoitus kiinnostuksen laajenemisesta kansallista perinnettä kohtaan. Näyttelyiden yhteydessä lausuttiin usein toivomus, että kansallinen menneisyys voisi vaikuttaa elvyttävästi oman ajan koristetaiteeseen. Käytännössä vaikutteita voidaan löytää mainittujen maalareiden omasta toiminnasta. Oskari Niemi muistetaan Kansallismuseon pitkäaikaisena konservattorina, joka on kunnostanut monet merkittävät kirkkomaalauksemme. Hannes

Malisto konservoi sekä vanhoja kirkkomaalauksia että maalasi uusia. Malisto opetti myös vuodesta 1920 lähtien koristemaalauksia taideteollisessa keskuskoulussa, ja monet *koristeellisen kirkkotilan* maalareista olivat hänen kouluttamiaan.⁶⁸

Kotimaisesta traditiosta vaikutteiden ottaminen ei merkinnyt vanhan kopioimista sellaisenaan. Tavoitteena oli luoda oman ajan taidetta, eräänlaista *modernia traditionalismia*, jota voisi kutsua vaikka vuosisadan vaihteen terminologiaa mukaillen *Finnish Revivaliksi*. Armas Lindgren suunnitteli uuteen aikaan soveltuvia saarnatuoleja kansallisen barokin pohjalta. Saman perinteen mukaan niiden koristeiksi sopivat hyvin maalatut tai veistetyt figuurit. Predellakuvien liittäminen alttari-auluihin oli myös selvä barokkitradition mukaelma. Predellakuvat olivat hävinneet lähes kokonaan 1800-luvun puolivälissä. Kun traditiota alettiin elvyttää, ei predellakuvaksi maalattukaan perinteiseen tapaan *ehtoollista*, vaan aiheeksi valittiin esimerkiksi *elämän vesi*, tai jokin muu omalle ajalle paremmin sopiva esitys.

Suomalainen *moderni traditionalismi* ole pelkästään kansallista. Myös muissa Pohjoismaissa haettiin kansallisesta traditiosta lähteitä oman ajan taiteeseen. Ruotsin suurvalta-ajan tyyli-ihanteet heijastuivat myös Suomeen. Enemmän tai vähemmän traditioon perustuvia esimerkkejä tarjosivat lisäksi tanskalaisen ja norjalaisen monumentaalitaiteen uusimmat saavutukset. Yllättävän samankaltaisia ovat monet kirkkomaalauksemme myös ns. *Beuron-maalauksen* kanssa. Württembergissä sijaitsevan Beuronin dominikaaniluostarissa 1800-luvun jälkipuoliskolla harrastettua muraalimaalauksia pidetään *liturgisen liikkeen* varhaisvaiheeseen liittyvänä taideilmiönä.⁶⁹ Yhteinen piirre Beuronin ja suomalaisten maalauksen välillä on suhde arkkitehtuuriin. Maalaukset eivät pyri olemaan irrallisia taide-teoksia, vaan ne toimivat tilan ehdoilla.

66. Armas Lindgrenistä, ks. Nikula 1988. Aikakauden kirkkotaidetta on käsitelty myös Markku Valkonen, ks. Valkonen 1988.

67. Stenbäckistä, ks. Ringbom 1982. Launiksesta, ks. Linninmäki 1986.

68. Koristemaalari Hannes Maliston omaelämäkerta (käsikirjoitus). Valokopiojäljenteenä Lahden taidemuseossa.

69. Lundberg 1984, 80.

Kirkkotaiteen vireä harrastus 1920-luvulla oli osaltaan seurausta Kristillisen Taideseuran työstä, joka oli alkanut Kolmisointu-nimisen yhdistyksen toiminnasta vuosisadan alussa. Kirkon ja kulttuurin lähentämisestä alkanut toiminta kehittyi seurakuntien taidehankkeitten neuvontatyöksi. Kristillinen taideseura oli myös mukana järjestämässä 1920-luvun kirkkotaidenäyttelyitä, jotka edistivät taiteen hankintaa, sekä virittivät keskustelua kristillisestä taiteesta.⁷⁰

Koristeellisen kirkkotilan maalarit

Uuden kirkkotaiteen ensimmäisiä edustajia oli Ruotsissa koristemaalarin koulutuksensa saanut **Bruno Tuukkanen** (1891-1979), joka koristeli 1920-luvulla Lammin, Siilinjärven ja Maarianhaminan kirkot. Hän hallitsi myös suosioon tulleiden lasimaalausten valmistamisen. Niiden teosta Tuukkanen oli ollut kiinnostunut jo opiskeluaikanaan Tukholman taideollisuuskoulussa. Jyväskylän kaupunkiseurakunnan lasimaalaukset (22a-b) Tuukkanen teetätti Münchenissä F.X. Zettlerin maalaamossa, joka olisi halunnut palkata taitelijan omaksi työntekijäkseen. Sekä luonnoksissa että vuonna 1924 valmistuneissa lasimaalauksissa näkyy Tuukkasen erikoislaatu: kubistiset sommitteluperiaatteet ja saksalaisen ekspressionismin ilmaisuvoima.⁷¹

Teknisesti monipuolinen koristetaitelija teki usein kirkkomaalauksensa muotiin tulleella *al secco* -menetelmällä, jossa kalkki-maali sivellään kuivaan pohjustukseen. Tuukkanen oli kiinnostunut myös mosaiikkitekniikasta, jota hän harrasti 1930-luvulta lähtien. Mosaiikkitekniikalla toteutettu Joutsenon alttaritaulu *Tulkaa minun tyköni* valmistui vuonna 1965 (22b). Taiteilijan kirkollisen tuotannon painopiste oli 1920- ja 1930-luvuilla, mutta vielä vuonna 1977 hän suunnitteli lasimaalauksia Oulun tuomikirkkoon.

Monet aikakauden koristemaalarit toimivat

yhdessä arkkitehtien kanssa. **Antti Salmenlinna** (1897-1968) sai usein tehtäviä Armas Lindgrenin suunnittelemissa korjaus- tai uudisrakennustöissä. Osittain tämä selittyy sillä, että Salmenlinna oli Lindgrenin vävy. Salmenlinnan koristelemien kirkkojen tarkka määrä ei ole tiedossa, mutta tällä hetkellä niitä tunnetaan noin kolmekymmentä. Ensimmäiset koristelutehtävänsä hän teki jo vuonna 1912 Helsingin Kallion kirkossa. 1960-luvun alkuun saakka kestäneen uransa aikana Salmenlinna suunnitteli lasimaalauksia, koristeli saarnatuoleja ja lehterinkaitteita sekä interiöörejä.

Salmenlinna jakoi usein suuremmat työtehtävänsä **Paavo Leinosen** (1894-1964) kanssa.⁷² Maalareiden työnjako ei aina käy ilmi valmiista töistä. Esimerkiksi Oulun tuomikirkon ristipäätyjen maalauksia (1930) on pidetty Paavo Leinosen tekemänä. Näyttelyssä esillä olevat luonnokset osoittavat kuitenkin Salmenlinnan vastanneen ainakin aiheiden kehittelystä (23a-b). Myös Kuusamon kirkko maalattiin yhdessä, Salmenlinnan vastatessa koristelun suunnittelusta (23c).

Paavo Leinonen tunnetaan myös pitkäaikaisesta urastaan taidemaalarina. Kirkkomaalaukseen hyvin perehtyneenä Leinonen auttoi taiteilija **Kalle Carlstedtiä** (1891-1952) tämän suunnitteluissa Sääksmäen (1933) ja Akaan (1935) kirkon koristelutöissä (24). Leinosen kokemuksesta pääsivät osalliseksi muutkin, sillä hän opetti vuodesta 1936 lähtien koristemaalauksia Taideteollisuuskeskuskoulussa.

Koristeellisen kirkkotilan maalareista tuoteliain oli **Urho Lehtinen** (1887-1982), joka toimi usein yhdessä arkkitehti **Kauno S. Kallion** kanssa (kuva 47).⁷³ Koristemaalarin ammattitaidon Lehtinen hankki työskenneltyään taideopintojensa ohella Helsingissä Carl Sloten ja Salomo Wuorion maalausliikkeissä. Sloten palveluksessa hän oli jo vuonna 1911 koristelemassa Mietoisten kirkkoa Ilmari Lounisen suunnitelmien mukaan kristillisillä

70. Vähäkangas 1995, 56-59.

71. Bruno Tuukkasta on tutkinut Kirsti Eliasson, ks. Eliasson 1978.

72. Leinosesta, ks. Juntila 1995.

73. Urho Lehtistä on tutkinut Maija-Liisa Hirvi, ks. Hirvi 1978 ja Hirvi 1987.

symboleilla. Myös Kallion kirkon maalaustöihin hän osallistui Salmenlinnan tavoin. Ensimmäiset itsenäiset kirkkomaalaukset Lehtinen teki vuonna 1921 Jämsään. Kirkko paloi kuitenkin pian, mutta maalari sai tehdä myös uuden kirkon koristelun vuonna 1929 (25a-b). Taidemaalarinakin uran luonutta Lehtistä työllistivät kirkkomaalaukset eniten 1930-luvulla. Hänen töitään on 50 eri kirkossa, mikä nostaa hänet lukumääräisestikin merkittävimpien kirkkomaalareittemme joukkoon.

Vuonna 1949 Urho Lehtinen sai tehtäväkseen K.S. Kallion suunnitelmien mukaan korjatun Lahden vanhan kirkon koristelun. Kirkossa oli ennestään vuonna 1908 hankittu, Theodor Schalinin (1882-1960) maalaama *Getsemane*-aiheinen alttaritaulu (26). Sen alapuolelle Lehtinen maalasi predellaksi teoksen *Maria ja Jeesus-lapsi* (25c). Schalinin alttaritaulu perustuu saksalaisen Heinrich Hofmannin (1824-1911) *Getsemane*-maalaukseen, josta tehdyt painokuvat olivat 1900-luvun alussa erityisen suosittuja (kuva 48). Saman mallin mukaan maalattuja alttaritauluja tunnetaan kirkoistamme vuosien 1892-1945 väliseltä ajalta lähes 20 kappaletta. Lehtisen suunnitelmien mukaan kirkkoon tehtiin vielä lasimaalauksia. Kuoriseinän kolmeen ikkunaan sijoitettiin *ylösnoussut Kristus ja kaksi enkeliä*. Alttariseinä muodosti uudelleenkoristelun jälkeen ajallisesti selkeän kuvasarjan Jeesuksen syntymästä ylösnousemukseen. Viime vuosisadan lopun uusgotiikkaa edustanut puukirkko purettiin vuonna 1977 nykyisen Alvar Aallon suunnitteleman Ristin kirkon tieltä. Kirkon taide-esineet ovat olleet siitä lähtien varastoituna - paitsi osa Lehtisen lasimaalauksista, joista on koottu Ristin kirkkoon näköesteenä palveleva seinäke.

Viipurilainen taiteilija Lauri Välke (1895-1970) kuului myös *koristeellisen kirkkotilan* tunnetuimpiin maalareihin. Hänen toimintansa kirkoissa alkoi jo 1920-luvulla Viipurin ympäristössä. Säilyneeseen tuotantoon kuuluvat esimerkiksi Lappeen kirkon lehterimaalaukset (1929) (kuva 49). Sodan jälkeen 1950-luvulla Välke jatkoi työskentelyään kirkoissa. Yleisimmin hän koristeli lehterinkaitteita sekä katto- ja seinäpintoja figura-

tiivisilla aiheilla. Maalarille tyypillisellä täpläteknikalla toteutettu Sieppijärven alttariseinä valmistui vuonna 1956. Tavanomaiseman ehdotuksen ohella Välke tarjosi seurakunnalle samasta sommitelmasta myös kubistista versiota (29a-b). Sitä ei kuitenkaan toteutettu. Leinosen ja Lehtisen tavoin Välke työskenteli myös taidemaalarina vapaan taiteen alalla.

Taiteilija Lennart Segerstrålen (1892-1975) elämänura oli poikkeustapaus kirkkomaalareittemme joukossa.⁷⁴ Hänen taiteensa kiinnittyi kotimaista kirkkotaideperinnettä selvemmin pohjoismaisen monumentaalimaalauksen uusimpiin virtauksiin. Segerstrålen kööpenhaminalaisen opettajan Joachim Skovgaardin lisäksi 1900-luvun norjalainen taide viitoitti tietä suurisuuntaisiin interiööri-maalauksiin. Segerstrålen varhaisiin kirkkomaalauksiin kuuluvat Porin Reposaaressen kirkon kattomaalaukset 1920-luvun lopulta. Segerstrålen kristillishumanistinen näkemys sävyttää sekä hänen profaania että kirkollista tuotantoaan, josta kuuluisimpia ovat Suomen pankin Finlandia-freskot (1943) ja Rovaniemen kirkon *Elämän lähde* -alttariseinämaalaus (1951) (kuva 50). Varkauden kirkkoon hän maalasi vuonna 1954 suuren alttarifreskon *Tulkoon sinun valtakuntasi*. Sodanjälkeisessä taiteessa Segerstråle on ollut kaikkein tuotteliain alttaritaideteosten tekijä. Hän on suunnitellut runsaasti myös lasimaalauksia. Segerstrålen kansainvälisesti ja pohjoismaisesti suuntautunutta toimintaansa kuvaavat työtehtävät Ruotsissa, Norjassa ja Islannissa. Näyttelyssä esillä oleva luonnos liittyy Ruotsissa sijaitsevan Själevadin siunauskappelin seinämaalaukseen (30).

Koristeellisen kirkkotilan suosio laski samanaikaisesti, kun funktionalismin mukana levinnyt modernismi sai sijaa kirkkoarkkitehtuurista. Funktionalismin estetiikka painotti puhtaan arkkitehtuurin ideaalia, jota ylimääräiset koristemaalaukset vain häiritisivät. 1960-luvulta eteenpäin uudet ajatukset ovat hallinneet kirkkotaidetta, jossa 1920-1950-lukujen koristemaalauksille ei juuri ole osattu

74. Ks. taiteilijasta esim. Uusikylä 1992.

antaa arvoa. Tästä ovat osoituksena aivan viime aikoina tehdyt kirkonkorjaustyöt, joiden yhteydessä koristemaalauksia on peitetty. Vanhojen maalausten on sanottu häiritsevän kirkkotilan yhdenmukaisuutta. Samalla on haluttu palauttaa kirkkoon ns. alkuperäinen asu. Tällöin unohdetaan se, että kirkkorakennuksella ei suinkaan aina ole alkuperäistä asua. Käytettävissä olleitten varojen mukaisesti kirkkoa on maalattu ja koristeltu pitkän ajan kuluessa sen valmistumisesta lähtien. Alkuperäinen asu on siten lähes aina olosuhteiden pakosta koristeeton. Tärkeämpää olisi-kin tiedostaa vanhempiin kirkkorakennuksiin aina liittyvä historiallinen kerrostuneisuus, ja oppia sietämään sen aiheuttamaa visuaalista epäyhtenäisyyttä.

Altaritaulutraditio

Taulumuotoinen maalaus oli vakiintunut alttarin taideteokseksi 1700- ja 1800-lukujen aikana. Vaihtoehtoiset ratkaisut eivät olleet koskaan saaneet laajaa kannatusta. Uusklassismin myötä levinneet vertauskuvalliset *risti- ja liinasommitelmat* tai *saarnatuoli-alttarit* korvattiin usein aikaa myöten perinteisillä alttaritauluilla. Tällä vuosisadalla alttaritaulutraditio säilytti hyvin asemansa aina 1960-luvulle saakka. Ennen toista maailmansotaa alttaritauluja hankittiin yhtä paljon kuin 1800-luvun lopun huippuvuosina, eli runsas 50 alttaritaulua kymmenessä vuodessa. Tämän tason alapuolelle jäätin vain 1920-luvulla, samoin kuin sotavuosien rasittamalla 1940-luvulla. Sodan jälkeisellä jälleenrakennuskaudella hankkeitten määrä kasvoi jälleen, mutta sotaa edeltävään tasoon ei enää päästy. Altaritaulutraditiossa oli alkanut muutosten kausi.

Sotien välisen ajan kirkkotaidekeskustelua analysoineen Pekka Vähäkankaan mukaan alttaritaulutraditioon kohdistui muutospainetta jo aiemmin.⁷⁵ Taide-elämän ja kirkkoinstituution vaikuttajahahmojen mielissä 1920- ja 1930-lukujen perinteiset alttaritaulut eivät

useinkaan vastanneet "korkeatasoisen taiteen" vaatimuksia. Vaihtoehtoisia ratkaisuja etsitiin veistetyistä krusifikseista tai lasimaalauksista. Altaritauluhankkeitten lasku kirkkotaitteen kannalta muuten aktiivisella 1920-luvulla onkin seurausta vaihtoehtoisista ratkaisuisista. Seurakuntatasolla alttaritauluja on kuitenkin pidetty kirkkointeriöön välttämättömänä elementtinä. Perinteen säilymisestä vastasi viimekädessä kirkkotaiteen rahoittajien oma taidetahto.

Vielä vuosisadan alussa alttaritaulujen maalaaminen oli keskittynyt harvoille taiteilijoille. Alexandra Frosterus-Sältin oli ollut tuottelias kuolinvuoteensa 1916 saakka. Hänen jälkeensä seurakunnat oppivat luottamaan vuoteen 1932 saakka alttaritauluja maalaaneeseen Felix Frangiin. **Arthur Heickell** (1873-1958) oli myös tuottelias alttaritaulumaalari, mutta hänen päätuotantonsa ajoittui jo 1910-luvulle. Nuoremista maalareista eniten alttaritauluja maalasivat Urho Lehtinen, **Toivo G. Tuhkanen** (1877-1957), **Aukusti Koivisto** (1886-1962), **Väinö Hämäläinen** (1876-1940), **Eino Härkönen** (1886-1944), **Alvar Cawén** (1886-1935), **Ilmari Heinonen** (1897-1968), **Hilja Bergman-Karola** (1882-1963), **Martta Helminen** (1890-1983) ja **Aale Hakava** (1909-1995).

Monet alttaritaulujen maalajista ovat tunnetumpia profaanista tuotannostaan. Vastavasti eräät profaaneista töistään tunnetuista taiteilijoista maalasivat uskonnollisia aiheisia teoksia, joita ei tarkoitettu sijoitettavaksi kirkkoihin. Esimerkiksi **Tyko Sallisen** (1879-1955) tuotannossa lapsuuden kokemuksiin perustuva uskonnollisuus on ollut läsnä jo 1910-luvun ekspressionistisissa kansankuvissa. Perinteisiä raamatunhistoriallisia aiheita, kuten *paimenten kumarrusta* (31a,c) ja *ristiinnaulittua* (31b) Sallinen maalasi 1920- ja 1930-luvuilla. Aihepiirin henkistymiseen lienevät vaikuttaneet taiteilijan matkat Valamon luostariin.⁷⁶

Vuosien 1920-1960 välisenä aikana maalatut alttaritaulut jakaantuvat kahteen pääryhmään. Toista edustavat ne, joiden aihepiiri oli

75. Vähäkangas käsittelee asiaa lisensiaatintyössään. Ks. Vähäkangas 1995.

76. Tyko Sallisesta, ks. Colliander 1979.

perinteisen raamatullinen, ja toteutustapa selkeän realistinen. Toista linjaa edustavat keikelevämmät ratkaisut, jotka pyrkivät kristillisen tematiikan uudelleentulkintaan, samalla kun ne toivat mukaan varovaisesti modernin taiteen ilmaissukeinoja. Aiheina esiintyvät yleisimmin *ristiinnaulittu*, *Getsemane* tai *tulkaa minun tyköni*. Varsinkin toisen maailmansodan jälkeen muuttui viimeksi mainittu aihe kotoiseen ympäristöön sijoitetun *Jeesuksen toisen tulemisen* kuvaukseksi. Maailmanpalon myötä saivat viimeisiin aikoihin liittyvät tapahtumat uutta merkitystä.

nen, 1908. Töysän kirkon alttaritaulu.

Kuva 43. Akseli Gallen-Kallela: *Johanneksen ilmestys*, 1906. Kuvitusta teokseen *Nya Testamentet illustrerad af nordiska konstnärer*.

Kuva 44. Wladimir Swertschkoff: *Ristiinnaulittu*, 1871. Lasimaalaus Turun tuomiokirkon Tavastien kapelista.

Kuva 45. Jyväskylän Taulumäen kirkko. Alttaritaulu Eero Järnefelt: *Jeesus ja veteen vajoava Pietari*, 1892 ja Joonas Heiska: *Hyvä paimen*, 1929. Sisämaalaukset Paavo Leinonen, 1929.

Kuva 46. Armas Lindgren ja Bertel Liljeqvist: Säynätalon kirkko, 1926.

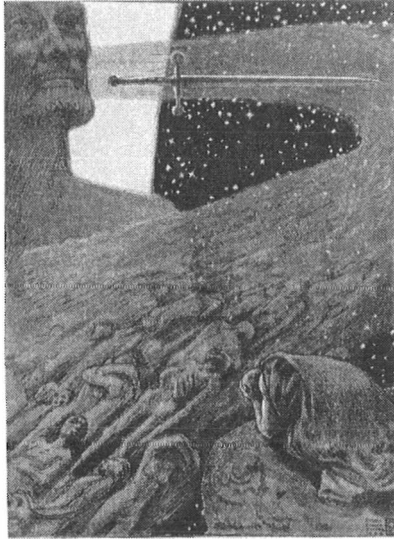
Kuva 47. Urho Lehtinen: *Suuret illalliset*, 1933. Ilmajoen kirkon lehterimaalaukset.

Kuva 48. Heinrich Hofmann: *Getsemane*. 1900-luvun alun painokuvajäljennös Heinolan vanhassa pappilassa.

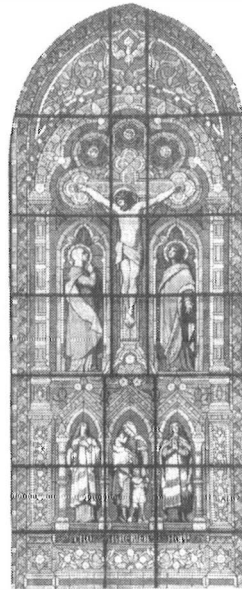
Kuva 49. Lauri Välke: *Matteuksen enkeli*, 1929. Lappeen kirkon lehterimaalaukset.

Kuva 50. Lennart Segerstråle: *Elämän lähde*, 1951. Rovaniemen kirkon alttarifresko.

Kuva 51. Väinö Hämäläinen: *Jeesus ja syntinen nai-*

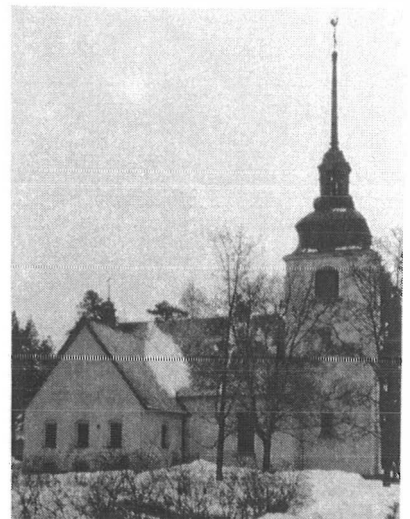
43.

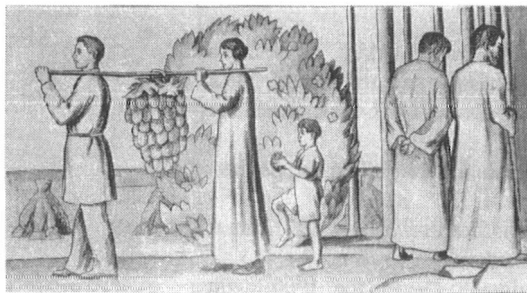
44.

45.

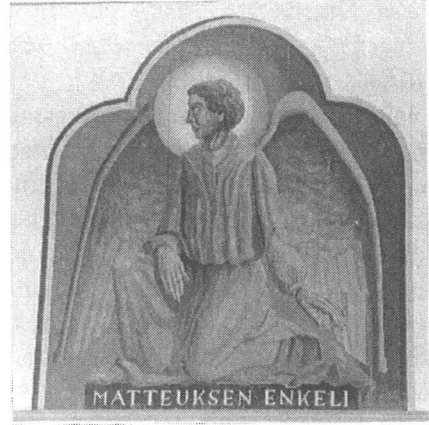
46.

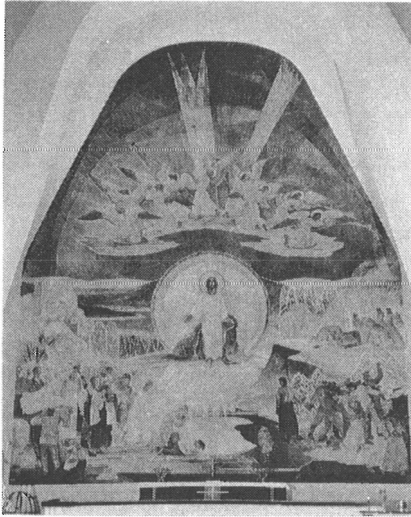
47.

48.

49.

50.

51.

Perinteistä linjaa edustivat esimerkiksi Väinö Hämäläisen (1876-1940) neljä alttaritaulua, joista ensimmäisen valmistui jo vuonna 1908 Töysään. *Jeesusta ja syntistä naista* kuvaavan teoksen (kuva 51) jälkeen valmistui 1910-luvulla Nurmeksen *Ristiinnaulittu* ja Nurmon *Jeesus ja samarialaisnainen*. Miehikkälän *Ristiltäotto* maalattiin 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa (32). Osan vaikutteistaan Hämäläinen on saanut vuosisadan vaihteen "kultakauden" mestareilta, jotka olivat kiistoillaan tasoittaneet tietä myöhemmille taiteilijoille: alttaritauluun kuvattujen hahmojen paljaat selät eivät enää sytyttäneet mainittavampia riitoja. Väinö Hämäläisen viimeiseksi alttaritauluksi jäi talvisodan aikana aloitettu Rautalammin *Venesaarna*. Kesken työn kuolleen taiteilijan Lauri-poika maalasi teoksen valmiiksi. Myöhemmin 1940- ja 1950-lukujen vaihteessa Lauri Hämäläinen (1905-1952) maalasi alttaritaulut Ylihärmään (*Hautaanlasku*, 1948) ja Nokian Siuroon (*Venesaarna*, 1950).

Alttaritaulutradition uudistamiseen pyrkineen suuntauksen tärkein edustaja oli taidemaalari Alvar Cawén (1886-1935).⁷⁷ Hän maalasi vuosien 1928-1935 välisenä aikana viisi alttaritaulua, joista Mäntän *Maria ja Jeesus-lapsi* (33a-b) oli ensimmäinen. Taiteilijan kiinnostus henkistyneisiin aiheisiin ja freskotekniikan tuntua jäljittelevään maalaustapaan tapahtui samanaikaisesti kun hän etääntyi varhaiskautensa kubistis-ekspressionistisesta ilmaisusta. Alttaritaulut muodostivat Cawénin taiteilijauran viimeisen kymmenvuoden keskeisimmän sisällön. Mäntän alttaritaulun lähtökohta oli "maallisessa" kohtauksessa, jossa lammaslaitumelle istahtanut äiti on ottanut syliinsä kouluikäiseksi kuvatun pojan. Lopullisessa maalauksessa aihe muuttui sakraalimmaksi. Suomalaiskansallisesta käsittelytavastaan huolimatta kohtaus perustuu tunnettuun Neitsyt Maria paimenettarena -kuvatyyppiin, joka on ollut suosittu varsinkin vanhemmassa espanjalaisessa taiteessa.⁷⁸

Kuusankoskelle (1929) ja Lapinlahdelle

(1931) tehtyjen perinteisempien aiheiden jälkeen Cawénin maalasi Simpeleen alttaritauluksi teoksen *Rukous työn ääressä viljapellolla* (1933) (33c). Taivaallisen valon alla rukoilevan perheen kautta tulee näkyväksi vanha dominikaaniveljien elämänohje: "Rukoile ja tee työtä". Aiheen esikuvana voidaan pitää ranskalaisen J.F. Millet'n (1814-1875) *Iltakellot*-teosta, josta tehdyt painojäljennökset olivat suosittuja kotien hartauskuvina.⁷⁹ Cawénin viimeinen alttaritaulu kuvaa *Ihmisiä kirkkotiellä* (1935) (33d). Jämsänkoskelle maalatussa alttaritaulussa on etäistä yhtäläisyyttä niiden *Viimeiseen tuomioon* liittyvien kohtausten kanssa, jotka kuvaavat autuaiden kulkuetta kohti iankaikkista elämää. Tällä kertaa ihmiset kulkevat kansallisen yhtenäisyyden vallitessa yhdessä kohti (kansan)kirkkoa.

Cawénin alttaritaulutuotanto liittyy oleellisesti 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa aktiivisesti käytyyn kirkkotaidekeskusteluun. Taide-elämän piiristä tulleet mielipiteet suhtautuivat niihin pääasiassa myönteisesti. Perinteisiin alttaritauluihin tottuneita katsojia ne kuitenkin oudostuttivat. Teosten lähtökohdat eivät silti olleet kristillisen taiteen perinteille vieraita, mutta niiden toteutuksessa traditiota käsiteltiin modernilla tavalla. Sama tendenssi näkyy aikakuden kirkkotaiteessa yleisemmin, vaikka toteutettujen töiden ulkoasu poikkeaa toisistaan.

Kirkkotaiteen hankinta

Kirkkojen rakentamisen tai kunnostamisen yhteydessä on tapana perustaa erityinen toimikunta, joka vastaa muun rakennustyön ohessa myös sisustuksesta. Kirkkotaiteen hankinnassa on rakennuksen tai sen korjauksen suunnitelleella arkkitehdillä ollut usein ratkaiseva merkitys. Arkkitehdin kautta ovat välittyneet kontaktit koristetaiteilijoihin tai

77. Alvar Cawénista, ks. Okkonen 1958.

78. Pirinen 1990, 93.

79. Nykyään Cawénin alttaritaulussa näkyvä risti ei kuulu alkuperäiseen sommitelmaan, vaan sen on aiheuttanut puutteellinen kosteusuoja seinän ja tukikehyksen välissä.

alttaritaulujen maalareihin. Mitään yhtenäistä hankintamenetelmää ei kuitenkaan ole olemassa. Aivan yhtä hyvin on kirkkoherra tai jokin toimikunnan jäsen voitu valtuuttaa ottamaan yhteyttä taiteilijoihin. Kristillisen Taideseuran neuvonta- ja välitystoiminnalla on myös ollut tärkeä merkitys aina 1950-luvulle saakka.

Suorien tilausten lisäksi on kirkkotaidetta hankittu kilpailumenettelyn kautta. Tunnetuimpia ovat Turun siunauskappelin sekä Turun Martin, Rajamäen, Kemin ja Varkauden kirkkomaalauskilpailut. Turun Martin kirkon suuren *ristinnaulittua* kuvaavan alttariseinämaalauksen tekivät suunnittelukilpailun voittaneet **Einari Wehmas** (1898-1955) ja **Karl Ingelius** (1885-1956) (35). Turussa sodan aikana valmistuneen Erik Bryggmanin suunnitteleman Ylösnousemuskappelin sisäkoristelukilpailu suunnattiin vuonna 1942 turkulaisille taiteilijoille. **Aarre Niinivirran** (1906-1942) voittanutta ehdotusta ei kuitenkaan koskaan toteutettu, kuten ei myöskään **Emil Rautalan** (1883-1948), **Ragnar Ungerin** (1885-1955) tai **Hilkka Toivolan** (s.1909) palkittuja suunnitelmia. Ylösnousemuskappeli jäi lopulta ilman seinämaalusta.

Ylösnousemuskappelin tavoin kilpailuihin osallistumista voitiin rajoittaa. Varkaudessa alttarimaalauskilpailuun kutsuttiin vain **Lenart Segerstråle** (1892-1975), **Unto Pusa** (1913-1973) ja **Olli Miettinen** (1899-1969). Segerstrålen *Tulkoon sinun valtakuntasi* -fresko valmistui vuonna 1954. Toisinaan valitulle taiteilijajoukolle on saatettu järjestää uusintakilpailuja, mikäli ensimmäisen kilpailukierroksen luonnokset eivät ole olleet toteuttamiskelpoisia. Esimerkiksi Kemin kirkon alttaritaulu tilattiin vasta, kun **Erkki Kuposelta** (s.1899), **Erkki Kulovedeltä** (1895-1971), **Onni Ojalta** (s.1909) ja **Väinö Hervolta** (1894-1974) saatiin uudet ehdotukset. Kopsen maalaama *Ylösnousemus* valmistui vuonna 1953 (kuva 52).

Rajamäellä sodan keskeyttämä alttarimaalauslause toteutui vuonna 1954 järjestetyn kilpailun jälkeen, kun **Anna Räsänen** (1927-1969) voittanut ehdotus *Siunaavaa Jeesus*

toteutettiin pari vuotta myöhemmin. Ensimmäisen sijan jakoi **Unto Pusan** kubistisvaikutteinen *Golgatan tie*, jonka suurikokoinen versio on nykyisin Helsingin Eteläisen ruotsalaisen seurakunnan omistuksessa (36).

Viime vuosikymmenet

Uudistusten 60-luku

Kirkkotaiteen luonteeseen kuuluu kristillisen taiteen perinteen huomioonottaminen. Kirkko ei ole kulkenut taiteen radikaalimpien uudistuspyrkimysten etujoukossa. Uudistusten kuohuvalla 1960-luvulla kirkon traditiivisuutta arvosteltiin voimakkaasti, vaikka esimerkiksi kirkkoarkkitehtuurissa tapahtunut kehitys viittaakin enemmän perinteiden murtamiseen kuin niiden kunnioittamiseen. Vuosikymmeniä jatkunut vastakkainasettelu traditionaalisen ja modernin kirkkoarkkitehtuurin välillä ratkesi jälkimmäisen voittoon. Perinteiset "kirkon näköiset kirkot" olivat tarjonneet työtehtäviä koristeellisen kirkkotilan maalareille, joiden aktiivisin kausi alkoi olla takana päin jo iänkin puolesta. Funktionalismin ihanteita noudattavissa moderneissa kirkkoissa arkkitehtuurin ja kuvataiteen suhteesta tuli aiempaa ongelmallisempi. Kuvataidetta oli vaikea sijoittaa uusiin kirkkoihin, eikä sitä aina haluttukaan häiritsemään puhtaan arkkitehtuurin tilavaikutelmaa. Samaan aikaan kuvataiteessa suosituksi tullut abstrakti ilmaisu herätti epäilyä monitulkintaisuutensa vuoksi. Lukuisista kiistoista tunnetuin lienee keskustelu, joka käytiin **Kain Tapperin** (s.1930) Orivedelle veistämän *Golgatan kallion* (1961) hankinnasta. Helpommalta tuntui luopua kuvataiteesta kokonaan: 1960-luvun kirkkoissa usein pelkkä risti korvasi alttarin taide-teoksen.⁸⁰

Ongelmista huolimatta 1960-luvullakin hankittiin taideteoksia kirkkoihin. Perinteiden murtuminen näkyy siinä, että tavanomaisista

80. Sota-ajan jälkeisistä alttaritaideteoksista, ks. Löija & Steensma 1994.

öljyvärillä kankaalle maalatuista alttaritauluista tuli yhä harvinaisempia. Alttarille kelpasivat nyt esimerkiksi tekstiiliteokset monien muiden uusien materiaalikoekielujen ohella. Kirkon ja taide-elämän välisiä yhteyksiä parantamaan perustettiin suuremmissa seurakunnissa ja kirkon keskushallinnossa erityisiä taidetoimikuntia tai hankintalautakuntia. Suinkaan aina eivät taiteen asiantuntijoiden ja seurakuntien taideyleisön mieltymykset käyneet yksiin. Mieli-pide-erot ovat tulleet ilmi suurempien tilausten tai kilpailujen yhteydessä.

Näyttelyssä esillä oleva **Juhani Linnovaaran** (s.1934) *Elämän valo* on syntynyt kilpailutyöhön tarkoitetun luonnoksen pohjalta (37). Enää ei tiedetä mihin kilpailuun työ on alunperin tarkoitettu, mutta kyseessä saattaa olla Helsingin Munkkivuoren kirkon alttariteoshanke (1964). Ajalle tyyppillisesti informalistisen teoksen lähtökohta on luonnonkokemuksessa. Abstraktia ilmaisua edustivat myös **Åke Hellmanin** (s.1915) kirkon alttarille toteuttama mosaiikkityö *Fiat voluntas tua (tapahtukoon sinun tahtosi)* (kuva 53), sekä kilpailussa seuraavaksi tulleet **Lauri Ahlgrénin** ja **Anna Räsänen** ehdotukset. Linnovaaran teos hankittiin myöhemmin Alppilan seurakuntaan Helsingin seurakuntien kuvataidetoimikunnan välityksellä.

70-luvulta nykypäivän avoimiin mahdollisuuksiin

Kirkkojen alttarin taideteoksina ovat veistokset ja reliefit olleet kaikkein yleisimpiä 1970- ja 1980 -luvulla. Maalatut alttariteokset jakaantuvat perinteisiin ja uusia ratkaisuja etsiviin töihin. Vanhaan alttaritauluperinteeseen lukeutuvia teoksia ovat esimerkiksi **Onni Kososen** (s.1920) *Hän on keskellämme* (1979) Jyväskylän Keljon kirkossa (kuva 54) ja **Veikko Vionojan** (s.1909) *Jeesus siunaa lapsia joen äärellä* (1981) Ylistaron Kitinojan kirkossa.

Muodollisesti vanhaan alttaritauluperinteeseen kuuluvat myös **Hannu Väisänen** (s.1951) kirkkomaalaukset, jotka edustavat sisältönsä puolesta uudistuksiin pyrkivää lin-

jaa. Lapsuuden kotikaupunkinsa Oulun Pyhän Tuomaan kirkkoon Väisänen maalasi *Elämän seppele* -nimisen alttaritaulun jo vuonna 1977 (kuva 55). Viimeisimpiä ovat Uudenkaupungin seurakuntakeskuksen maalaukset vuodelta 1991. Helsingin Mellunkylän kirkon alttaritaulu ja siihen liittyvät luonnokset ovat syntyneet vuosien 1987-1989 välisenä aikana (38a-e). Väisänen *Fragmentteja uskosta* rakentuu ylösnousemus-teeman ympärille. Perinteisesti "sanan kirkoksi" mielletylle luterilaisuudelle sopivasti on sanomaa vahvistettu tekstisitaateilla - tapa, joka on tuttu sekä vanhoista kirkkomaalauksista että Väisänen profaaneista teoksista. Vaivattoman leikillisesti, mutta samalla hartaasti taitelija avaa "sanan avaimella" teoksen merkitysten lukot. Kristuksen kärsimyksen ruusut, viiniköynnöksen "käsikukat", jalkojenpesuastia, Kristuksen tyhjä hauta, reaalisen ja taivaallisen maailman välillä kulkeva sanansaattaja-enkeli, sekä Jumalan läsnäolon symboli muodostavat Väisänen vertauskuvalliset fragmentit uskosta.

Perinteitä uudistavista ratkaisuista voidaan mainita myös **Göran Augustsonin** (s.1936) alttariseinämaalaukset Helsingin Jakomäen kirkossa. Vuonna 1975 valmistunut teos koostuu abstrakteista värikentistä, joista välittömästi alttarin taakse maalattu kuvio on tulkittavissa ristiksi (kuva 56).

Perinteiden säilyttämiseen tai uudistusten esiintuomiseen pyrkivien suuntausten ohella oli 1970-luvun kirkoissa vallalla myös kuvattomuuden ihanne, joka sai tukensa myös aikakauden arkkitehtuurista. Tästä niukkaeleisyyden ilmapiiristä nousee esiin yksi jyrkästi poikkeava esimerkki. Toivakan kirkon korjaustöiden yhteydessä pestiin arkkitehti Alvar Aallon 1920-luvulla suunnittelemaat kattomaalaukset pois, ja tilalle maalasi toivakkalainen taiteilija **Pellervo Lukumies** (s.1935) kuuluisaksi tulleet teoksensa (kuva 57). 1960-luvun pop-taidetta läheisesti muistuttavat maalaukset saivat hahmonsensa oman ajan visuaalisesta ympäristöstä: sarjakuvista ja muusta massatuotetusta populaarikuvasta. Jeesuksen ja raamatullisten henkilöiden sijoittaminen omaan aikaan ei ollut ennennäkemätöntä suomalaisessa kirkkotaiteessa, mutta tällä kertaa Vapahtaja ei ilmestynytäkään kotoisen työn ja

aherruksen ääreen, vaan eri rotujen kansoittamaan maailmankylään.

Syntyäkseen suurta julkista huomiota osakseen saaneet maalaukset herättivät kirkon ja taide-elämän piirissä ristiriitaisia tunteita. Syrjäänvetäytyvän taiteilijan suurtyötä ollaan vähätelty, mutta viime aikoina maalausten asema on hahmottunut kirkkotaiteen kokonaiskuvassa. Kyseessä on - ei vain kansallisesti - vaan koko Euroopan mittakaavassa ainutlaatuinen kokonaisuus. Mitään uutta sykäystä ne eivät kuitenkaan kirkkotaiteeseemme aiheuttaneet. Maalaukset ovat jääneet yksittäiseksi ilmiöksi, vaikka Lukumies onkin jatkanut kirkkotaiteen saralla. Vuonna 1989 valmistuneissa Pihtiputaan Elämäjärven yksityiskappelin maalauksissa on Toivakan kirkon teemoja kehitelty eri uskontoja yhdistävän synkretismin suuntaan.

1960-luvulla alkanut kirkkotaiteen menetelmien uudistaminen on jatkunut näihin päiviin saakka. Vuoropuhelu profaanin taiteen kanssa on ollut jatkuvaa, vaikkei kaikkia nykytaiteen ilmiöitä olekaan vielä esitelty sakraalissa ympäristössä. Viime aikoina suosituiksi tulleista tilataideteoksista voi nähdä esimerkkejä myös kirkoissa. Varsinkin tekstiilit ovat usein osa tällaista kokonaisuutta. Tilataiteellisena kokonaisuutena voidaan pitää myös taidemaalari **Silja Rantasen** (s.1955) ja kuvanveistäjä **Martti Aihan** (s.1952) teoksia Vantaan Hämeenkyllän kirkossa (1993) (39a-e ja 40b-g).⁸¹ Yhdessä ne muodostavat keskiajan kristillisestä ikonografiasta tutun *ristin tien 14 pysähdyspaikkaa* (kuva 58). Roomalaiskatolisessa taiteessa perinteisesti suosittu Kristuksen kärsimys historian teema on tuttu myös vanhemmasta suomalaisesta kirkkomaalauksesta. Esimerkiksi **G.G. Sweidel** maalasi sen vuonna 1780- ja 1790-luvuilla Mynämäen kirkon lehteriin. Hämeenkyllän teossarja perustuu kuitenkin ennemminkin Italian varhaisrenessanssin esikuviin, kuin kotoiseen perinteeseemme. Silja Rantasen lähtökohtana ovat olleet Fra Angelicon maalaukset Firenzen San Marcon luosta-

rissa. Kyseessä on Fra Angelicon herättämien mielle yhtymien kautta muodostuva meditatiivinen yhteys esikuvaan. Tiivistä kokonaisuudesta huolimatta teokset toimivat myös - kuten *ristin tien* kohtausten kuuluukin - yksittäisinä hartauteen syventymisen välikappaleina. Fra Angelicon lisäksi sarja viittaa tämän vuosisadan abstraktiin taiteeseen: amerikkalaisten Barnett Newmanin ja Mark Rothkon näkyvän todellisuuden taakse johdatteleviin värikenttämaalauksiin.

Martti Aihan osuus kokonaisuudesta rakentuu reliefeiksi kootuista muodoista, jotka hajaantuvat ja tiivistyvät kulloinkin esitetyn kohtauksen tunnelman mukaan. Uudesta raamatunkäännöksestä otetut tekstiviittaukset johdattavat katsojaa *ristin tien* eri pysähdyspaikkoihin. Vakavan pääsiäisaiheen keskeltä Aiha on nostanut esiin positiivisemmän lohdutuksen teeman. Näyttelyn *Ikonografinen omakuva* (40a) on syntynyt teossarjan aihepiirin pohdinnan yhteydessä. Teoksen liekehtivät muodot assosioituvat paitsi aurinkoon fyysisen olevaisuutemme platoniseen keskukseen - niin myös aivolohkojemme arvoituskellisiin onkaloihin.

Lasimaalaukset koristeettomien kirkkojen koristeina

Vuosisadan alkupuolen koristeellisen kirkkotilan maalausten yhteydessä yleistyneet lasimaalaukset ovat säilyttäneet asemansa kirkoissa näihin päiviin saakka. Lasimaalausten kulta-aikaa oli 1920-luku, mutta senkin jälkeen niitä on hankittu runsaasti. Kotimaista lasinpoltteknikkaa on pitänyt yllä varsinkin Salomo Wuorion lasimaalaamo, joka toimii edelleen Helsingissä. Alkuaikoina olivat yleisiä myös alttarille sijoitetut lasimaalaukset, jotka ovat tulleet viime aikoina jälleen suosituiksi. Lasimaalauksia on hankittu yleisesti myös silloin, kun muuta maalaustaidetta on vieroksuttu kirkkotilassa. Lasimaalausten suosio näyttää perustuvan siihen, että ne mielletään arkkitehtuurille alisteiseksi koristetaiteen lajiksi. Kirkkotilan yhtenäisyyteen ne sulautuvat paremmin kuin esimerkiksi interiöörin koristemaalaukset tai kuorin alttaritaulu.

81. Teoksia on esitelty mm. seuraavissa aikakauslehdissä Taide 3:1993, Arkkitehti 2:1993 ja Kunst und kirche 4:1994.

Ensimmäisen sukupolven lasimaalareiden käsityötaito on säilynyt eräiden välittäjähahmojen ansiosta. **Hilkka Toivola** (s.1909) on tehnyt lasimaalauksia 1950-luvulta 1970-luvulle saakka. Vuonna 1977 Oulun tuomiokirkkoon valmistuneilla lasimaalauksilla on myös tärkeä asema taidelajin historiassa. Työstä vastasivat **Bruno Tuukkanen**, **Onni Oja** ja **Lauri Ahlgrén** (s.1929). Oulun teokset olivat Tuukkasen pitkän uran viimeiset lasimaalaukset, mutta samalla ne olivat uudemman lasimaalauksen edelläkävijän, Lauri Ahlgrénin ensimmäiset työt tällä alalla. Tämän jälkeen Ahlgrén on tehnyt lasimaalaukset lähes kymmeneen kirkkoon (*kuva 59*).

Viime aikoina kirkollisia lasimaalauksia ovat tehneet Ahlgrénin lisäksi varsinkin **Raimo Puustinen** (s.1935) ja **Hannu Konola** (s.1943) (**41a-d**). Pappiskoulutuksen saaneella Hannu Konolalla on ollut hyvät edellytykset lähestyä kirkollisen taiteen nykyisiä ongelmia. Hänen teoksistaan voi löytää pitkälle vietyä ja selkeää teologista ajattelua. Teosten kieli on kenties lähimpänä sitä, mitä tilaajat ymmärtävät. Vuodesta 1990 lähtien Konola on tehnyt lasimaalauksia kuuteen kirkkoon. Vuonna 1994 valmistuivat Kouvolan Käpylän kirkon ikkunat, joiden aiheena on *Isä meidän*-rukous. Niiden jälkeen on Konola tehnyt vielä Vieremän Pyhän Mikaelin kappelin lasimaalaukset.⁸²

Loppusanat

Suomalaisen kirkkotaiteen historia osoittaa millainen asema kuvalla on ollut kirkossa aikojen saatossa. Käsitys luterilaisen taideperinteen visuaalisesta askeettisuudesta ei näytä pitävän paikkaansa, vaikka kirkkomme onkin ollutkin selvästi kuuloaistin kirkko. Puhuttu sana ja musiikki ovat olleet luonnollinen osa jumalanpalvelusta ja muuta kirkollista toimintaa.

Keskustelu kuvan asemasta kirkossa on virinnyt viime vuosina sekä näyttelytoimin-

nan että meneillään olevan jumalanpalvelusuudistuksen johdosta. Mietittävänä on ollut, millaista tulee olla sen *sanan* mittaisen *kuvan*, jolla nykykäsityksen mukaan on saarnatuolista lausutun julistuksen vertainen asema? Ongelman ratkaisuun löytyy runsaasti vaihtoehtoja sekä omasta että muiden kristillisten kirkkokuntien kuvaperinteestä. Unohtaa ei saisi myöskään dialogia oman ajan profaanin taiteen kanssa. Traditio, muutos ja vuorovaikutus oman ajan kanssa ovat olleet aina kestäväen kirkkotaiteen perusteita.

Kirkkotaiteen tilaajien odotukset kristillisen sanoman selkeydestä ja ehdotonta ilmaisuvapautta korostavien taiteen tekijöiden ajatukset eivät ole aina menneet yksiin, mutta jo nyt toteutetut esimerkit osoittavat ettei raja ole ylitsekäymätön. Viime vuosien taloudellinen tilanne lienee osasy siihen, ettei uusi kuvamyönteisempi ilmapiiri ole herättänyt vielä suomalaisen kirkkotaiteen renessanssia. Sitä odotellessa tarjoaa *Kuin kuvastimessa* näyttely näkökulman tähän mennessä saavutettuihin tuloksiin.

82. Hannu Konolan taiteesta, ks. Konola 1994.

Kuva 52. Erkki Koponen: *Ylösousemus*, 1953. Kemin kirkon alttaritaulu.

Kuva 53. Åke Hellman: *Fiat voluntas tua (Tapahtu-
koon sinun tahtosi)*, 1964. Helsingin Munkkivuoren
kirkon alttarimosaiikki.

Kuva 54. Onni Kosonen: *Hän on keskellämme*, 1979.
Jyväskylän Keljon kirkon alttaritaulu.

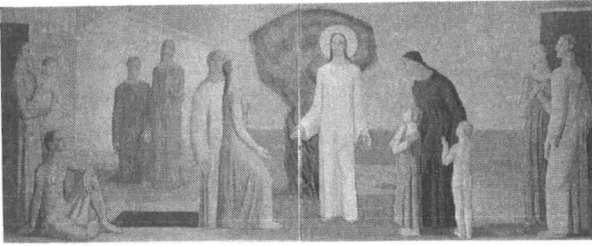
Kuva 55. Hannu Väisänen: *Elämän seppäle*, 1977,
Oulun Pyhän Tuomaan kirkko.

Kuva 56. Göran Augustson: Helsingin Jakomäen kir-
kon alttariseinämaalaus, 1975.

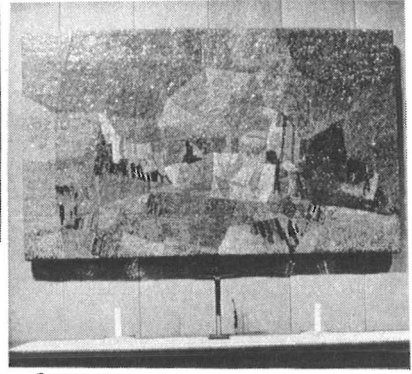
Kuva 57. Pellervo Lukumies: Toivakan kirkon katto-
maalaukset. 1973.

Kuva 58. Martti Aiha ja Silja Rantanen: *Ristin tien 14
pysähdyspaikkaa*, 1993. Vantaan Hämeenkyllän kirkon
taideteokset.

Kuva 59. Lauri Ahlgrén: *Pyhä Kolminaisuus*, 1983.
Asikkalan kirkon lasimaalaukset.

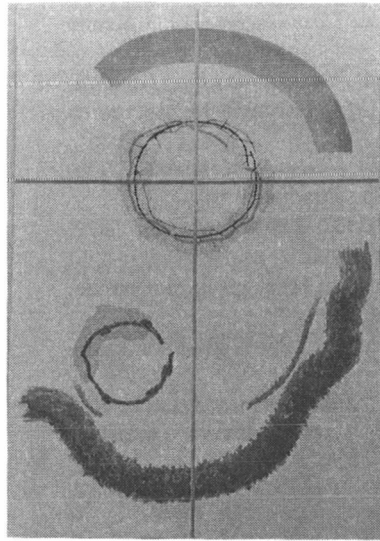
52.

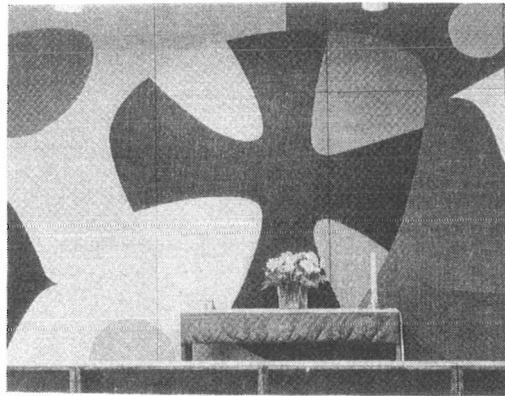
53.

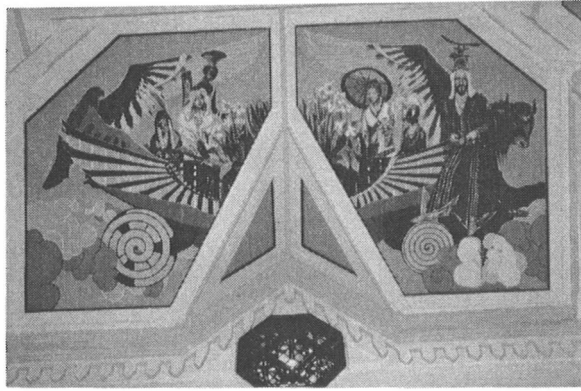
54.

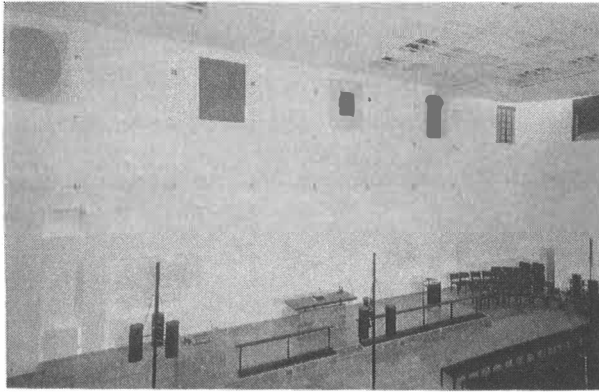
55.

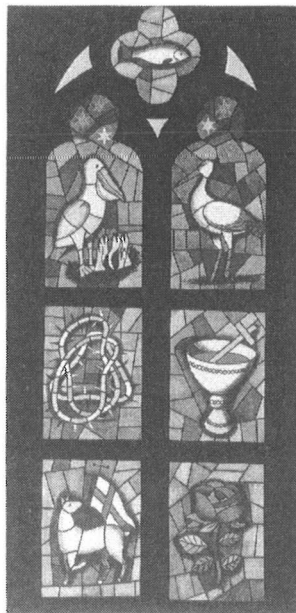
56.

57.

58.

59.

LÄHTEITÄ JA KIRJALLISUUTTA

- Airas, Jukka-Pekka, 1992. Uuden kirkkoarkkitehtuurin ongelmat: kirkkorakennus Suomen evankelis-luterilaisen kirkon taidekysymyksenä. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 178. Vammala.
- Aleksander Lauréus 1783-1823, 200-vuotisnäyttely - 200-års minnesutställning. Suomen taideakatemia - Finlands konstakademi. Sinebrychoffin taidemuseo - Sinebrychoffs konstmuseum. Helsinki - Helsingfors 1.12.1983 - 12.2.1984 (näyttelyluettelo). Helsinki 1983.
- Appelgren, Kari, 1974. Johan Alm. Hantverksmålare i Vasa på 1700-talet. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland Nr 457. Folklivsstudier X. Helsingfors.
- Ars Sacra Fennica. Aikamme taide kirkossa. Näyttelyjulkaisu. Helsinki 1988.
- Between Jesus and Väinämöinen. The image of Christ in the present day Finnish Art - Vapahtajasta Väinämöiseen. Kristuskuva suomalaisessa nykytaiteessa. Toimittajat Iiro Leino ja Regnerus Steensma. 'Religion and Art'. Volume 6. Institute of Liturgy Research RU Groningen - 'Uskonto ja taide'. Osa 6. Groningenin yliopiston käytännöllisen teologian laitos. Groningen 1986.
- Brander Jonsson, Hedvig, 1994. Bild och fromhetsliv i 1800-talets Sverige (väitöskirja). Västerwik.
- Cantell, Risto & Paavilainen, Maija & Raatikainen, Eero, 1993. Näkyvä sana. Pieksämäki.
- Cnattingius, Bengt, 1937. Pehr Hörberg. Stockholm.
- Colliander, Tito, 1979. Sallinen. Suomentanut Jarl Louhija. Espoo.
- Dahlström, Svante, 1942. Kyrkomålaren Jonas Bergman. *Finskt Museum XLVIII. 1941. Finska Fornminnesföreningen*. Helsingfors.
- Edgren, Helena, 1993. Mercy and justice. Miracles of the Virgin Mary in Finnish Medieval Wall-paintings. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja - Finlands fornminnesföreningens tidskrift 100. Käännös Jüri Kokkonen. Vammala.
- Ehrnrooth, AnnaBrita, 1969. Kyrkomålarna Petter Bergström, Petter Bryström och målaren Roström från Piteå. *Norbotten. Norrbottens museum. Årsbok 1970*. Luleå.
- Ehrnrooth, AnnaBrita, 1973a. Kyrkomålaren Petter Bergström. *Finskt Museum 1972. 79. årgången. Finska Fornminnesföreningen*. Hagalund.
- Ehrnrooth, AnnaBrita, 1973b. Målaren Thomas Kiempe. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja - Finska fornminnesföreningens tidskrift 76. Helsingfors.
- Ehrnrooth, AnnaBrita, 1976. "Tilläggsuppgifter om Thomas Kiempe". *Taidehistoriallisiä tutkimuksia - Konsthistoriska studier 2. Taidehistorian seura - Föreningen för konsthistoria*. Karkkila.
- Eliasson, Kirsti, 1978. Bruno Tuukkanen (1891-). Pro gradu -tutkielma (käsikirjoitus). Helsingin yliopisto.
- Ervamaa, Jukka, 1981. R.W. Ekmanin ja C.E. Sjöstrandin Kalevala-aiheinen taide. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja - Finska fornminnesföreningens tidskrift 81. Espoo.
- Granroth, Christina, 1985. Margareta Capsia - biografiska uppgifter och tre bibliska motiv. Taidehistorian pro gradu -tutkielma (käsikirjoitus). Helsingin yliopisto.
- Gustaf Wilhelm Finnberg 1784-1833, 200-vuotisnäyttely - 200-års minnesutställning. Suomen taideakatemia - Finlands konstakademi. Sinebrychoffin taidemuseo - Sinebrychoffs konstmuseum. Helsinki - Helsingfors 9.11.1984 - 27.1.1985 (näyttelyluettelo). Helsinki 1984.

- Hanka, Heikki, 1986. Berndt Abraham Godenhjelmnin kirkollinen taide. Hankinta ja taiteelliset lähtökohdat. Taidehistorian pro gradu -tutkielma (käsikirjoitus). Jyväskylän yliopisto.
- Hanka, Heikki, 1988. Kirkolliset taulumaalaukset Suomen luterilaisissa kirkoissa 1600 - 1980: Hankintatapausten kvantitatiivinen analyysi. Kirkko suomalaisessa kulttuurissa. Erään tutkimusprojektin tuloksia. Kirkon tutkimuskeskus. Sarja A N:o 49. Pieksämäki.
- Hanka, Heikki, 1992. Kirkkomaalaus Suomessa 1800-luvulla. Biblia 350. Suomalainen Raamattu ja Suomen kulttuuri. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 556. Hämeenlinna.
- Hanka, Heikki, 1993. Carl Fredrik Blom ja Korpilahden kirkon maalaukset. Taidehistoriallisia tutkimuksia - Konsthistoriska studier 14. Taidehistorian seura - Föreningen för konsthistoria. Helsinki.
- Hanka, Heikki, 1995. Kirkkomaalari Carl Fredrik Blom ja hänen aikansa. Taidehistorian lisensiaatintyö (käsikirjoitus). Jyväskylän yliopisto.
- Hiekkanen, Markus, 1993. Rengon kirkon historia. *Rengon historia*. Jyväskylä.
- Hiekkanen, Markus, 1994. The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. A systematic classification and chronology. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja - Finlands fornminnesföreningens tidskrift 101. Käännös Jüri Kokkonen. Vammala.
- Hintze, Bertel, 1926. Robert Wilhelm Ekman 1808-1873. Helsingfors.
- Hintze, Bertel, 1953. Albert Edelfelt. Suomentaneet Helka Varho, Eino Palola ja Aune Lindström. Porvoo.
- Hirvi, Maija-Liisa, 1978. Urho Lehtinen kirkkomaalarina. Urho Lehtisen keskisuomalaisiin kirkkoihin tekemät työt. Lisensiaatintyö (käsikirjoitus). Jyväskylän yliopisto.
- Hirvi, Maija-Liisa, 1987. Urho Lehtinen 1887-1982. *Keskisuomalaisia kuvataiteilijoita IV. Alvar Aalto -museon julkaisuja. Toimittanut Marketta Mäkinen*. Jyväskylä.
- Huusari, Marja-Leena, 1988. Felix Frang 1862-1932. Ikaalinen.
- Hätönen, Helena, 1992. Venny Soldan-Brofeldtin raamatullisaiheinen maalaustaide. Taidehistorian pro gradu -tutkielma (käsikirjoitus). Jyväskylän yliopisto.
- Junttila, Marja, 1994. Paavo Leinonen 1894-1964. Oulun taidemuseo 1.7. - 14.8.1994 (näyttelyluettelo). Oulu.
- Juusela, Pirjo, 1983. Alexandra Frosterus-Sältin 1837-1916. Taidehistorian pro gradu -tutkielma (käsikirjoitus). Turun yliopisto / Åbo Akademi.
- Kainulainen, Sari, 1993. Viisi taulua vailla tekijää - Ristiinnaulittu-aiheisen tauluryhmän aihe- ja alkuperäanalyysi Lars Galleniuksen ja Erik Westzyntius vanhemman tuotannon valossa. Taidehistorian pro gradu -tutkielma (käsikirjoitus). Jyväskylän yliopisto.
- Kaisti, Riitta, 1991. R.W. Ekmanin freskot Turun tuomiokirkossa. Taidehistorian lisensiaatintyö (käsikirjoitus). Åbo Akademi.
- Kanerva, Mirja & Welin, Per-Olof, 1987. Turun tuomiokirkko - Åbo domkyrka. Espoo.
- Kirkkotaidetta Pohjois-Savossa. Julkaissut Kuopion kulttuurihistoriallinen museo ja Kuopion taidemuseo. Toimittanut Marianna Huttunen. Kuopio 1994.
- Knapas, Marja-Terttu, 1993. Kyrkobyggandet i Finland 1760-1809. *Kyrkobyggnader 1760-1860. Del 3 Övre Norrland, Finland 2760-2809. Sveriges kyrkor, volym 217, konsthistorisk inventarium*. Borås.
- Kivinen, Paula, 1961. Tampereen tuomiokirkko. Porvoo.

- Komulainen, Matti, 1986. Pohjois-Savon vanhat kirkkomaalaukset. Kuopion vanhan emäseurakunnan alueen kirkkomaalaukset 1721-1809. Kuopion Isänmaallisen Seuran julkaisuja Aarni 21 (väitöskirja). Jyväskylä.
- Komulainen, Matti, 1989. Sanan kaunistukset. Kuopion vanhan emäseurakunnan alueen kirkkomaalaukset 1810-1918. Jyväskylä.
- Konola, Hannu, 1994. Valon karnevaalit. Porvoo.
- Leino, Kasimir, 1908. Hovimaalaja Aleksander Lauréus ja hänen ympäristönsä. Hämeenlinna.
- Levanto, Marjatta, 1982. B.A. Godenhjelm - taiteilija taiteemme nousun taustalla. Godenhjelm. Ateneumin taidemuseo - Konstmuseet i Ateneim 9.9. - 10.10.1982 (näyttelyluettelo). Helsinki.
- Levanto, Marjatta, 1993. Hugo Simberg ja haavoittunut enkeli. Sårad ängel / The Wounded Angel. Valtion taidemuseo - Statens konstmuseum - The Finnish National Gallery. Museopedagogisen yksikön julkaisuja 6 - Museipedagogiska enhetens publikationer 6 - Publications of the Education Department 6. Helsinki
- Lindgren, Mereth, 1983. Att lära och att pryda. Om efterreformatöriska kyrkmålningar i Sverige cirka 1530-1630. Stockholm.
- Lindström, Aune, 1957. Pekka Halonen. elämä ja teokset. Porvoo.
- Linnimäki, Aune, 1986. Ilmari Launiksen kirkkoarkkitehtuuri. Taidehistorian pro gradu -tutkielma (käsikirjoitus). Jyväskylän yliopisto.
- Lundberg, Mabel, 1984. Kristen bildkonst under 1800-talet och den tidiga 1900-talet. Ett urvall av bilder och idéer (väitöskirja). Göteborg.
- Lundmark, Efraim, 1926. Målarläkten Lang. En tysk Stockholms-familj, som blev finländsk. *Personhistorisk tidskrift 1925. Utgiven av Personhistoriska samfundet genom Sixten Humble*. Stockholm.
- Lundström, Gunnel, 1988. Jonas Bergman - bunden vid skräen eller en fri konstnär?. Taidehistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Löija, Pauli & Steensma, Regnerus, 1994. Modern Altarpieces in Finnish Churches. *Jaarboek voor Liturgie-onderzoek (Yearbook for Liturgy-research), deel 10 - 1994*. Groningen.
- Magnus Enckell 1870-1925. Tampereen taidemuseo - Pirkanmaan aluetaidemuseo (näyttelyluettelo). Tampereen taidemuseon julkaisuja 23. Toim. Tapani Pennanen ja Tapio Suominen. Tampere 1988.
- Meidän kirkkomme, 1979. Seurakuntien paimenet kertovat kirkoistaan. Porvoo.
- Mikola, Jorma, 1994. Altaritaulumaalaus Suomessa 1869-1919. Osa yhtenäiskulttuurin murrosta. Taidehistorian lisensiaatintyö (käsikirjoitus). Jyväskylän yliopisto.
- Myberg, Lisa, 1983b. "Bondgrannt dekorerad". En studie av Johan N. Backmans ljudtak till predikstolarna i Nedervetil kyrka, Lochteå kyrka och Kronoby kyrka. 80-poängsuppsats i konstvetenskap. Lunds universitetet.
- Mähönen, Reino, 1975. Kirkkomalari Mikael Toppelius. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja - Finlands fornminnesföreningens tidskrift 78. Tapiola.
- Nervander, Emil, 1905. Michael Toppelius och hans kyrkomålningar. Helsingfors.
- Nikula, Riitta, 1988. Armas Lindgren 1874-1929. Arkkitehti - Architect. Suomen rakennustaiteen museon monografi-sarja - Monographs by the Museum of Finnish Architecture. Helsinki
- Nilsén, Anna, 1986. Progeam och funktion i senmedeltida kalkmåleri. Kyrkmålningar i Mälardalskapen och Finland 1400-1534. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Uddevalla.

- Nordman, C.A., 1965. Medeltida träskulptur i Finland. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja - Finlands fornminnesföreningens tidskrift 62. Helsinki.
- Nummelin, Rolf, 1984. Gustaf Wilhlm Finnberg, den finländska målarkonstens föregångsman från Pargas - Gustaf Wilhelm Finnberg, suomalaisen maalaustaiteen uranuurtaja. Pargas hembygdsföreningens publikationer nr 7. Pargas-Parainen.
- Nurkkala, Yrjö, 1980. Eero Järnefeltin Kristus käy veden päällä -alttaritaulu. Taidehistorian pro gradu -tutkielma (käsikirjoitus). Jyväskylän yliopisto.
- Nurminen, Veli & Parvio, Martti, 1989. Herran huoneen sanoma. Helsinki.
- Nya Testamentet, 1906. Illustrerad af nordiska konstnärer. Stockholm.
- Nyberg, Lisa, 1983a. Den österbottniske målaren Johan N. Backman. Några bidrag. 60-poängsuppsats i konstvetenskap. Lunds universitetet.
- Okkonen, Onni, 1927. Juho Rissanen. Elämäkerta ja taidetta. Porvoo.
- Okkonen, Onni, 1958. Alvar Cawén 1886-1935. Toimittanut Ragni Cawén. Porvoo.
- Paavola, Arja, 1992. Suomen 1600- ja 1700-luvun kirkkotaiteen pahoiskuvat ja niihin liittyvät kuva-aiheet. Taidehistorian pro gradu -tutkielma (käsikirjoitus). Jyväskylän yliopisto.
- Papunen, Pentti, 1972. Rauman seudun historia II. Rauman mlk - Lappi - Hinnerjoki. Isostavihasta kunnallishallinnon aikaan. Rauma.
- Pirinen, Hanna, 1990. Neitsyt Maria -aiheiset maalaukset Suomen luterilaisessa kirkkotaiteessa. Ikonografian ja teologisen taustan tarkastelua. Pro gradu -tutkielma (käsikirjoitus). Jyväskylän yliopisto.
- Pirinen, Hanna, 1995. Suurvaltakausi taide-epookkina. kirkollisen maalaustaiteen ilmiöitä 1649-1721. *Suomen Museo 1994*. Vammala.
- Pirinen, Hanna, 1995b. Luterilainen kuvateologia. Nykyteologian pragmaattinen diskurssihahmotelma vai perinteikästä teologista praksista? *Teologinen aikakauskirja - Teologisk tidskrift 1995*. 100 vuosikerta/årgång/volume. Forssa.
- Pettersson, Lars, 1988. Maalari Christian Wilbrandtin kirkkointeriöörit. *ARS - Suomen taide 2*. Keuruu.
- Pfäffli, Heidi, 1989. Käsityöläismaalari Daniel Hjulström. Taidehistorian pro gradu -tutkielma (käsikirjoitus). Konsthistoriska institutionen. Åbo Akademi.
- Pfäffli, Heidi, 1993. Käsityöläismaalari Daniel Hjulström. *Taidehistoriallisia tutkimuksia - Konsthistoriska studier 13*. *Taidehistorian seura - Föreningen för konsthistoria*. Tammisaari.
- Pohjonen, Raul, 1993. De österbottniska allmogemålarna - Pohjalaiset talonpoikaismaalarit 1750-1900. Kokkola.
- Priha, Päikki, 1991. Pyhä kaunistus. Kirkkotekstiilit Suomen Käsityön Ystävien toiminnassa 1904-1950. Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja A 11 (väitöskirja). Jyväskylä.
- Puokka, Jaakko, 1949. Magnus Enckell. Ihminen ja taiteilija. Suomen tiedettä n:o 4. Julkaissut Suomalainen Tiedekatemia. Helsinki.
- Pylkkänen, Riitta, 1954. Isonkyrön vanha kirkko. *Kytösavut VI*. Vaasa.
- Ringbom, Sixten, 1982. Josef Stenbäck ja kansallinen kiviromantiikka. *Taidehistoriallisia tutkimuksia - Konsthistoriska studier 6*. *Taidehistorian seura - Föreningen för konsthistoria*. Helsinki.
- Runsauden talo - Ymnighetens hus. Pohjanmaan museo 100 vuotta - Österbottens museum 100 år. Vaasa 1995.

- Rusama, Timo & Koskimies-Envall, Marianne, 1993. Paimenten kumarrus - Herdarnas tillbedjan. Vaasan seurakunta-elämää ja kirkkotaidetta kuvien kertomana. Toimittanut Ossi Jäkärä. Jyväskylä.
- Rönkkö, Pekka, 1985. Noitarummusta kirkkauden kruunuun. Lapin kirkkomaalauksia keskiajalta nykypäiviin. Oulu.
- Santakari, Esa, 1977. Kansanrakentajien puukirkot - Allmogemästarnas träkyrkor - The wooden churches of Finland. Käännökset J.O. Tallqvist, Gustav Öhqvist ja Diana Tullberg. Keuruu.
- Santakari, Esa & Savolainen Irma, 1979. Keskiajan kivikirkot - Finlands medeltida stenkyrkor - The Medieval Stone Churches of Finland. Käännökset J.O. Tallqvist, Gustav Öhqvist ja Diana Tullberg. Keuruu.
- Simpanen, Marjo-Riitta, 1990. Murheellisten lauljen maa. Näkökulma Juho Rissasen taiteeseen. Hyvinkään taidemuseo 30.11 - 27.1.1991. Näyttelyluettelo. Forssa. (Korjattu ja täydennetty laitos Jyväskylä 1991).
- Simpanen, Marjo-Riitta, 1991. Kömpelöä suomalaista. Juho Rissasen 1910-luvun lopun ja 1920-luvun alun taidekäsityksen ja taiteen suomalaishistoriallisuus. *Taidehistoriallisia tutkimuksia - Konsthistoriska studier 12. Taidehistorian seura - Föreningen för konsthistoria*. Vammala.
- Saarikivi, Sakari, 1948. Hugo Simberg. Elämä ja tuotanto. Helsinki.
- Stjerschantz, Torste. Alexander Lauréus. En konsthistorisk studie (väitöskirja). Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk, utgifna af Finska Vetenskaps societeten. H 75, N:o 2. Helsinki.
- Stewen, Riikka, 1989. Hugo Simberg - unien maalari. Helsinki.
- Suorsa, Olavi, 1984. Paltamon kuvakirkon maalarit. *Faravid. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja VI - Acta Societatis Historiae Finlandiae Septentrionalis VII*. Rovaniemi.
- Suomen kirkot ja kirkkotaide 1-2. Toim. Markku Haapio. Lieto 1980.
- Suomen kirkot - Finlands kyrkor 1-19 (1959-1993). Julkaissut Suomen Muinaismuistoyhdistys ja vuodesta 1973 lähtien Museovirasto.
- Tarvainen, Ilkka, 1995. Gabriel Gotthard Sweidell ja hänen kirkolliset taulumaalauksensa. Taidehistorian pro gradu -tutkielma (käsikirjoitus). Helsingin yliopisto.
- Uusikylä, Matias, 1992. Lennart Segerstråle 1892-1975. 100-vuotisnäyttely. Taidekeskus Pyrri, Savonlinna 14.5. - 2.8.1992; Keravan taidemuseo, Kerava 12.8. - 1.10.1992; Keski-Suomen museo, Jyväskylä 4.10. 8.11.1992 (näyttelyluettelo). Helsinki.
- Valkonen, Markku, 1988. Modernin taiteen murros kirkkotaiteessa. *Ars Sacra Fennica. Aikamme taide kirkossa*. Näyttelyjulkaisu. Helsinki 1988.
- VESI, 1990. Näyttelyjulkaisu, toimittanut Maija Paavilainen. Helsinki.
- Viljanen, Eeva, 1980. Valentin Betge. Kirkkomaalari ja konterfeijari. Taidehistorian pro gradu -tutkielma (käsikirjoitus). Helsingin yliopisto.
- Vähäkangas, Pekka, 1995b. "Kirkko ei ole temppeli ilman alttaritaulua". Alttaritaulutraditio Suomessa vuosina 1918-1945. Taidehistorian lisensiaatintyö (käsikirjoitus). Jyväskylän yliopisto.
- Wegelius, Marja-Leena, 1967. Pohjalainen kirkkomaalari Johan N. Backman. Taidehistorian pro gradu -tutkielma (käsikirjoitus). Helsingin yliopisto.
- Wennervirta, L.[udvig], 1937. Suomen keskiaikainen kirkkomaalaus. Porvoo
- Wennervirta, L.[udwig], 1950. Eero Järnefelt ja hänen aikansa 1863-1937. Helsinki.

TEOSLUETTELO

1. Armas Lindgren (1874-1929).

Jäljennös Mikael Toppeliuksen (1734-1821)

Hailuodon saarnatuolimaalauksia, 1756.

Vesiväri, 29,5 x 15 cm.

Merkintä oik. alh.: *A.L-96*.

Suomen Muinaismuistoyhdistyksen VI:n tai-
dehistoriallisen retkikunnan matkalta 1896.

Museovirasto, Helsinki.

---

2. Per Hörberg (1746-1816).

Ristiinnaulittu, 1803.

Tussi, 48,5 x 36.

Merkintä vas. alh: *af Per Hörberg...*

Luonnos Närpiön alttaritauluksi. Jäljennös
originaalista.

Museovirasto, Helsinki.

---

3. Alexander Lauréus (1783-1823).

Pako Egyptiin, 1812.

Öljymaalaus kankaalle, 38,5 x 31,5 cm.

Valtion taidemuseo Ateneum, Helsinki.

---

4. Johan Fredrik Scheiderman (1751-1792).

Iisalmen kirkon sisämaalausehdotus, 1780-
luku.

Tussi ja vesiväri, 26 x 30 cm.

Merkintä oik. alh.: *Pinxit [?] ett Invent J.D.
Scheiderman.*

Mikkelin maakunta-arkisto.

---

5. Antti Salmenlinna (1897-1968).

Luonnos Iisalmen kirkon koristelua varten,
1927.

Lyijykynä ja vesiväri, 44,5 x 53,5 cm.

Merkintä oik. alh.: *Helsingissä 1927 / Antti
Salmenlinna.*

Taideteollisuusmuseo, Helsinki.

---

6. Gustaf Wilhelm Finnberg (1784-1833).

Ristiinnaulittu ja Ehtoollinen, noin 1817?

Seepia ja tussi, 25 x 21 cm.

Mahdollisesti Kannuksen alttaritauluun liitty-
vä luonnos.

Museovirasto, Cygnaeuksen galleria, Helsin-
ki.

---

7. Selim A. Lindquist (1867-1939).

Elisabet.

Jäljennös Carl Fredrik Blomin (1791-1855)

Kiikan kirkon lehterimaalauksista 1818,
1892.

Vesiväri ja tussi, 66,5 x 42 cm.

Museovirasto, Helsinki.

---

8. Berndt Abraham Godenhjelm (1799-1881).

a. Kirkastus, 1859.

Öljymaalaus kankaalle, 32 x 24 cm.

Luonnos Sortavalan alttaritauluun.

Valtion taidemuseo, Ateneum, Helsinki.

b. Ristiinnaulittu, 1848.

Öljymaalaus kankaalle, 45,5 x 24 cm.

Luonnos Pielisjärven alttaritauluun.

Valtion taidemuseo, Ateneum, Helsinki.

c. Getsemane, 1852.

Öljymaalaus kankaalle, 70 x 38 cm.

Luonnos Kymin alttaritauluun.

Valtion taidemuseo, Ateneum, Helsinki.

---

9. Pierre Imbert Drevet (1697-1739).

Getsemane, 1700-luvun alku.

Jean Restout'n (1692-1768) maalauksen mu-
kaan.

Kuparipiirros, 41,5 x 57,5 cm.

Merkintä: vas. alh.: *Retout pinx*, oik.alh: *Dre-
vet Sculp.*

Museovirasto, Helsinki.

---

10. Robert Wilhelm Ekman (1808-1873).

a. Taivaaseenastuminen, 1872.

Öljymaalaus kankaalle, 52 x 45 cm.

Luonnos Lemlannin alttaritauluun.

Valtion taidemuseo, Ateneum, Helsinki.

b. Ehtoollinen, 1870.

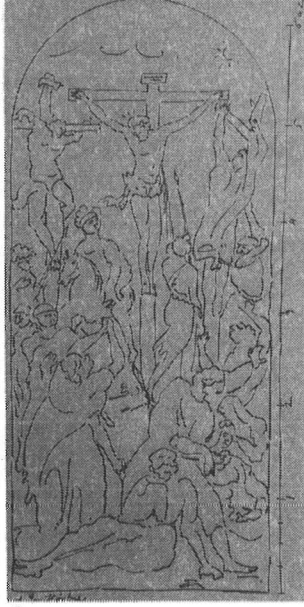
Öljymaalaus kankaalle, 23,7 x 35,5 cm.

Luonnos Kumlingen entiseen alttaritauluun.

Turun taidemuseo.

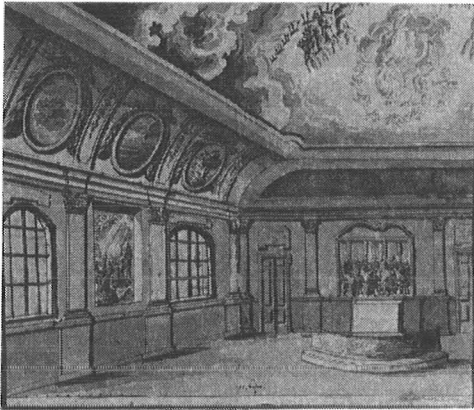
1.

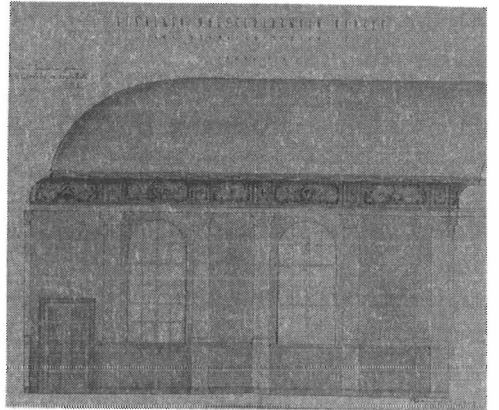
2.

3.

4.

5.

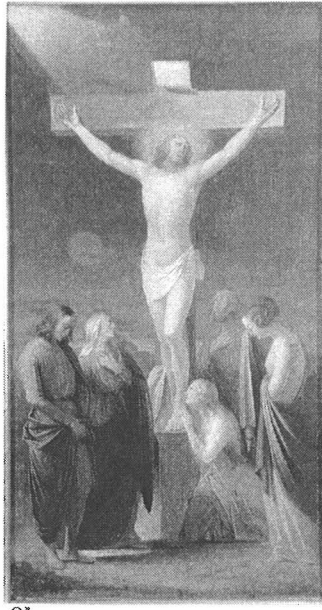
6.

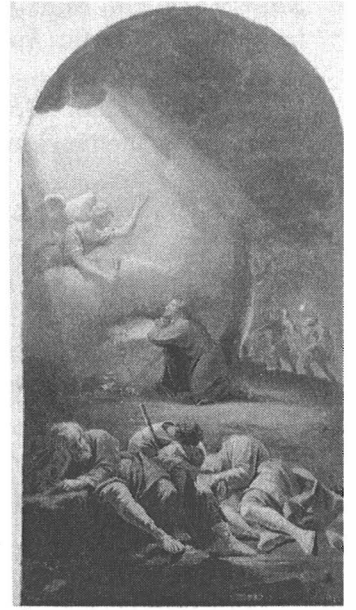
7.

8a.

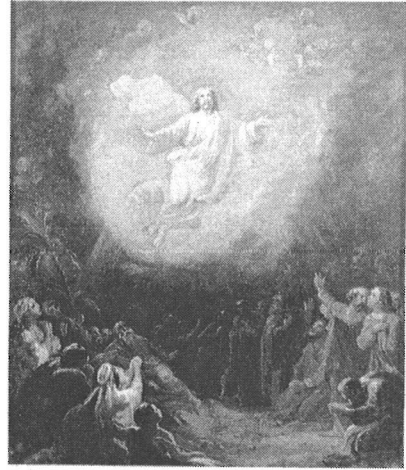
8b.

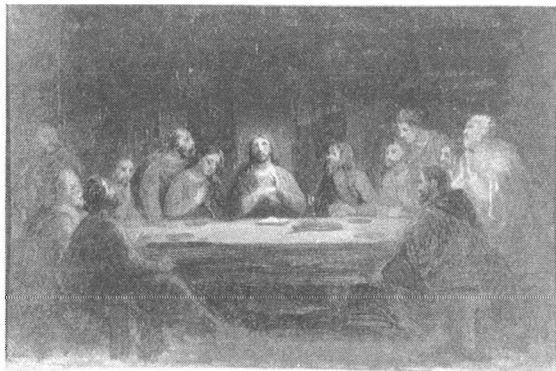
8c.

9.

10a.

10b

10. Robert Wilhelm Ekman (1808-1973).

c. Jeesus herättää Lasaruksen kuolleista, 1860.

Öljymaalaukseen kankaalle, 60,5 x 75 cm.

Maalaus Turun tuomiokirkon freskojen aiheesta.

Merkintä vas. keskellä: *Esqisse / p. R.W. Ekman / 1860.*

Valtion taidemuseo, Ateneum, Helsinki.

d. Garibaldi johdattaa Italian Kristuksen siunattavaksi (aiempi attribuointi: Kristus ja Magdaleena?)

Öljymaalaukseen kankaalle, 58,5 x 42 cm.

Valtion taidemuseo, Ateneum, Helsinki.

11. Alexandra Frosterus-Såltin (1837-1916).

a. Jeesus ilmestyy Maria Magdaleenalle, noin 1906.

Vesiväri ja tussi, 18 x 11 cm.

Merkintä alh.: *Joh 20. kap 11-14.*

Luonnos Jepuan alttaritauluun.

Åbo Akademi, taidehistorian laitos.

b. Ylösousemus, noin 1905.

Öljymaalaukseen kankaalle, 37,5 x 17 cm.

Merkintä vas. alh.: *a.såltin.*

Luonnos Peräseinäjoen alttaritaulua varten.

Åbo Akademi, taidehistorian laitos.

c. Jeesus ja kanaantilainen vaimo, noin 1888.

Vesiväri, 27,5 x 17 cm.

Merkintä alh.: *Matt. 15.25-28.*

Luonnos Messukylän alttaritauluun.

Åbo Akademi, taidehistorian laitos.

d. Tulkaa minun tyköni, 1880-luvun alku.

Öljymaalaukseen kankaalle, 38 x 23 cm.

Luonnos Karjalohjan ja Ristiinan alttaritauluihin.

Åbo Akademi, taidehistorian laitos.

e. Jeesuksen syntymä (Paimenten kumarrus), noin 1902.

Öljymaalaukseen kankaalle, 37,5 x 17 cm.

Merkintä oik. alh.: *A. Såltin / Luk / v 16.*

Luonnos Kaarlelan alttarin sivutauluksi.

Åbo Akademi, taidehistorian laitos.

f. Tulkaa minun tyköni, noin 1891.

Öljymaalaukseen kankaalle, 33,5 x 26 cm.

Luonnos Koski HL:n alttaritauluun.

Åbo Akademi, taidehistorian laitos.

12. Adolf von Becker (1835-1909).

Marian taivaaseenastuminen, 1800-luvun jälkipuolisko.

Kopio Rubensin maalauksesta (n.1616) Brysselin kuninkaallisessa taidemuseossa (alunperin Brysselin karmeliittakirkon pääalttarilla).

Öljymaalaukseen kankaalle 33 x 24 cm.

Taidesäätiö Ilmari ja Toini Wall-Hakala, Orimattila.

13. Albert Edelfelt (1854-1905).

Marian ilmestys, 1890/1898.

Öljymaalaukseen kankaalle 197,5 x 79 cm.

Svenska Litteratursällskapet i Finland.

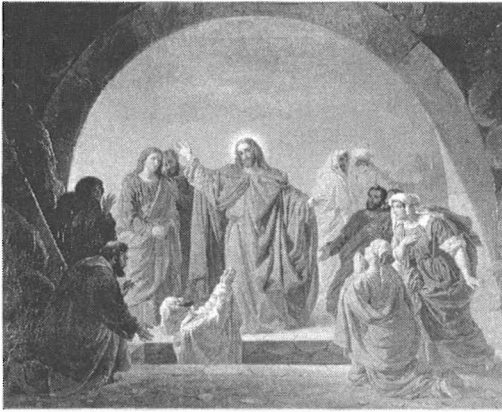
14. Eero Järnefelt (1863-1937).

a. Paavalin kääntymys, noin 1932.

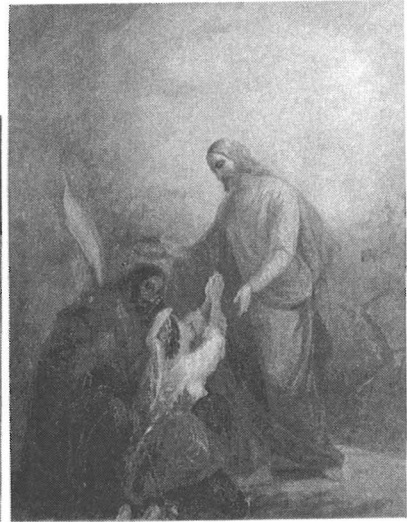
Pastelli, 50 x 63 cm.

Luonnos Helsingin Johanneksen kirkon alttaritauluun.

Jyväskylän yliopisto, taidehistorian laitos.

10c.

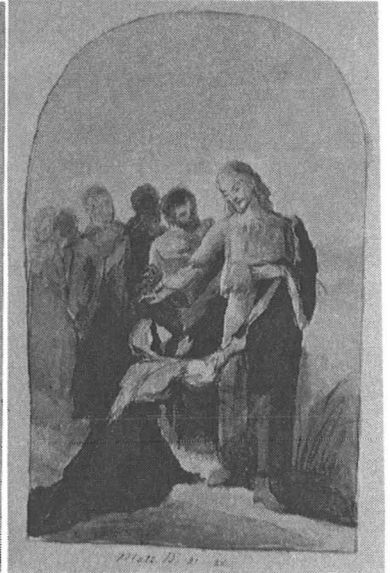
10d.

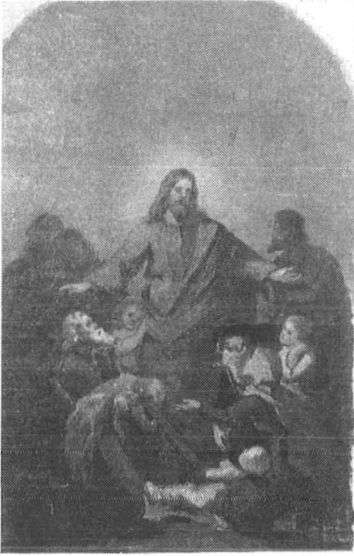
11a.

11b.

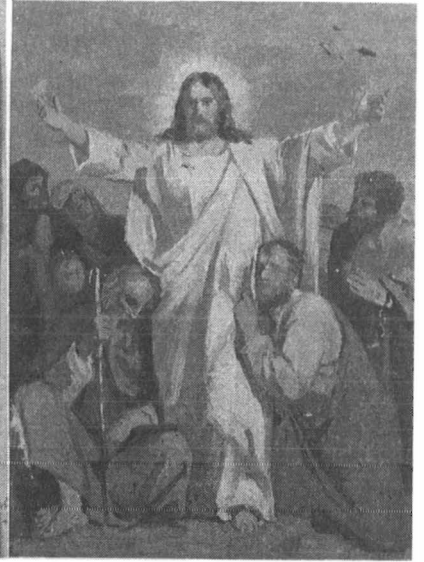
11c.

11d.

11e.

11f.

12.

13.

14a.

14. Eero Järnefelt (1863-1937).

b. Jeesus tyynnyttää myrskyn, 1926.
Vesiväri, 25 x 18 cm.
Luonnos Raahan alttaritauluun.
Jyväskylän yliopisto, taidehistorian laitos.

---

15. Pekka Halonen (1865-1933).

a. Kuninkaitten kumarrus, 1899.
Öljymaalaukset kankaalle, 55 x 26,5 cm.
Luonnos Kotkan alttaritauluun.
Helsingin kaupungin taidemuseo, kokoelma
Becker.

b. Ristiltäotto, noin 1913.

Öljymaalaukset pahville, 60 x 40 cm.
Luonnos Viipurin tuomiokirkon alttaritau-
luun.
Taidesäätiö Ilmari ja Toini Wall-Hakala, Ori-
mattila.

---

16. Werner Thomé (1878-1953).

Jeesus parantaa sokean, 1907.
Öljymaalaukset kankaalle, 240 x 115 cm.
Merkintä vas. ylh.: *V. THOMÉ / 1907.*
Ehdotus Alajärven kirkon alttaritauluksi.
Helsingin Kallion seurakunta.

---

17. Magnus Enckell (1870-1925)

a. Vaimot kohtaavat ylösnousseen Kristuk-
sen, 1901.
Vesiväri, 60,4 x 48,8 cm.
Merkintä oik. alh.: *M. Enckell / 1901.*
Tampereen taidemuseo.

**b. Tulkaa minun tyköni (Jeesus lohduttaja),
1925.**

Öljymaalaukset kankaalle, 180 x 130 cm.
Luonnos Porin lasimaalauksiin.
Tampereen ev.-lut. seurakunnat.

---

18. Hugo Simberg (1873-1917).

a. Köynnöksenkantaja, noin 1906.
Öljymaalaukset kankaalle, 211,5 x 126 cm.
Luonnos Tampereen Johanneksen kirkon
(nyk. tuomiokirkko) lehterimaalauksiin.
Kirkkohallitus, Helsinki.

b. Köynnöksenkantaja, noin 1906.

Lyijykynä, 71,5 x 52 cm.
Luonnos Tampereen Johanneksen kirkon
(nyk. tuomiokirkko) lehterimaalauksiin.
Suomen Taidepiirtäjien Liiton kokoelmat,
Lahden taidemuseo.

c. Kuoleman puutarha, noin 1906.

Lyijykynä, 175 x 245 cm.
Luonnos Tampereen Johanneksen kirkon
(nyk. tuomiokirkko) freskomaalaukseen.
Suomen Taidepiirtäjien Liiton kokoelmat,
Lahden taidemuseo.

---

19. Juho Rissanen (1873-1950).

Ristiinnaulittu, 1913.
Vesiväri ja lyijykynä 64 x 33 cm.
Merkintä: vas. alh.: *Juho Rissanen 1913.*
Ehdotus Virolahden alttaritauluksi?
Taidesäätiö Ilmari ja Toini Wall-Hakala, Ori-
mattila.

---

20. Venny Soldan-Brofeldt (1863-1945).

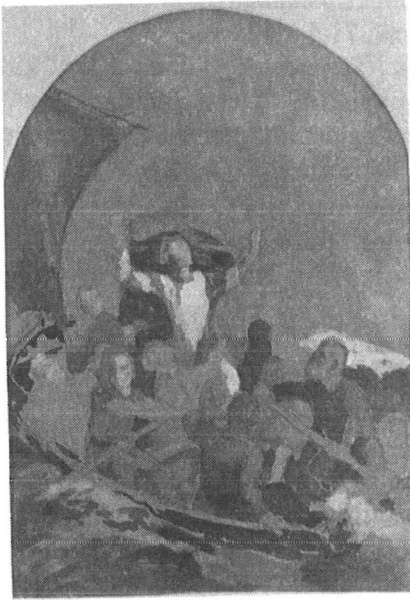
Jeesus vangitaan Getsemanessa, noin 1915.
Öljymaalaukset kankaalle, 82 x 35 cm.
Merkintä vas. alh.: *V S-B.*
Ehdotus Hirvensalmen alttaritauluksi?
Ruoveden seurakunta.

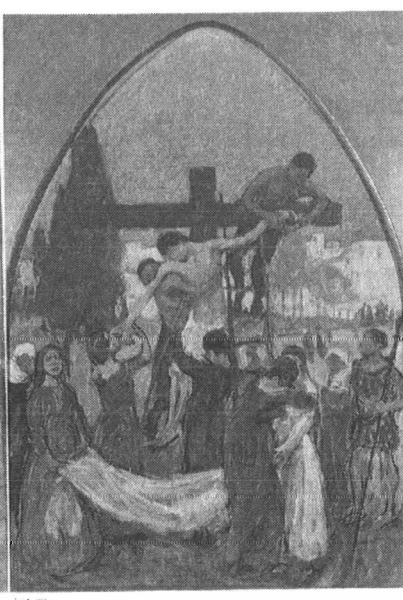
21. Ilmari Launis (1881-1955).

Suunnitelma sankarihaudaksi Helsingin Van-
han kirkon puistoon, 1942.
Vesiväri, 34,5 x 37,5 cm.
Merkintä: *Ilmari Launis 1942.*
Yksityiskokoelma, Helsinki.

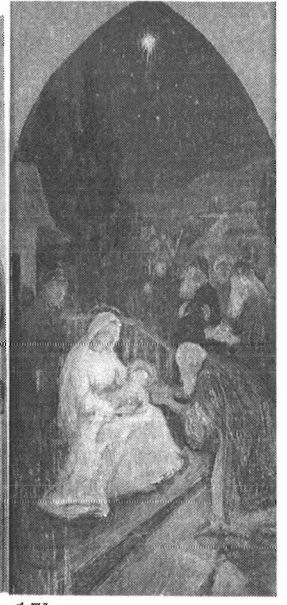

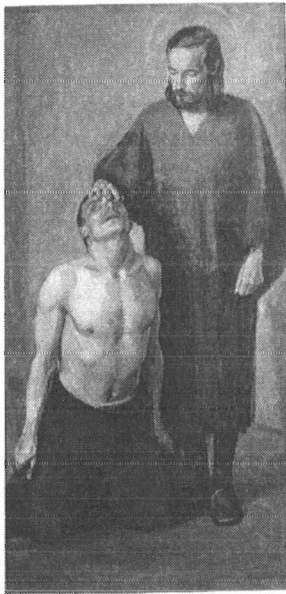
14b.

15a.

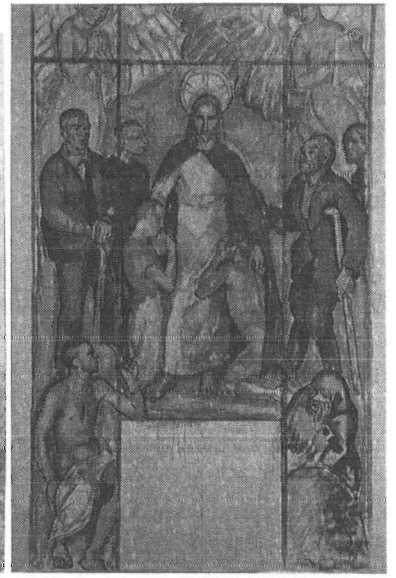
15b.

16.

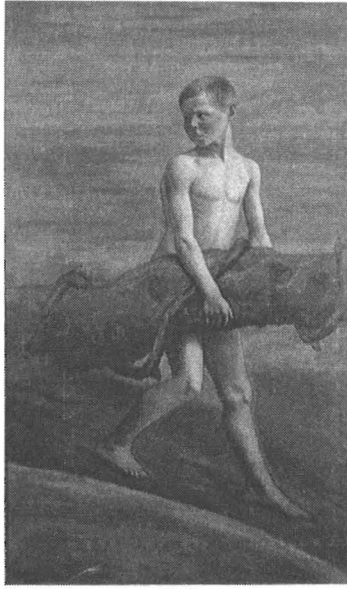

17a.

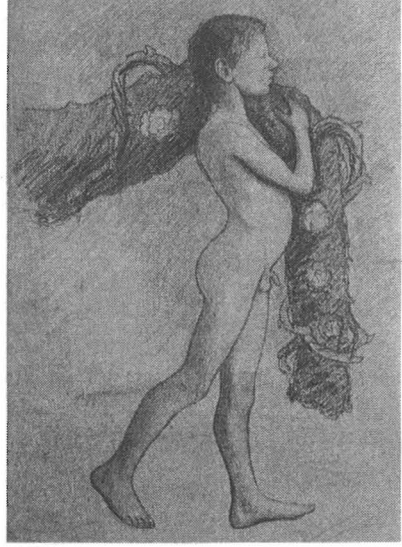

17b.

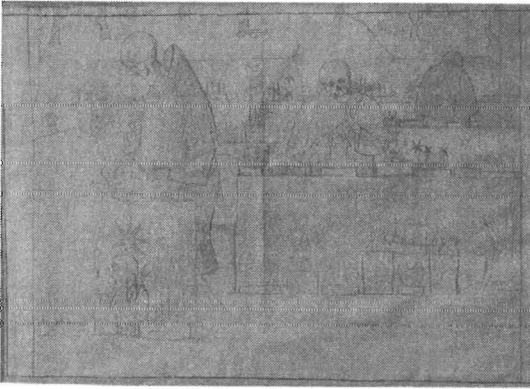

18a.

18b.

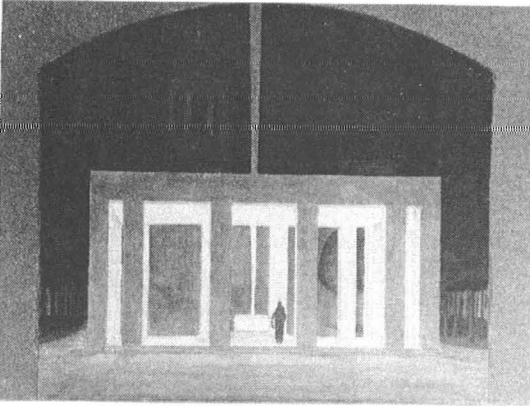

18c.

19.

20.

21.

22. Bruno Tuukkanen (1891-1979).

a. Lasimaalausluonnos Jyväskylän kaupungin kirkkoon, 1924.

Vesiväri, 42 x 12,5 cm.

Taideteollisuusmuseo, Helsinki.

b. Lasimaalausluonnos Jyväskylän kaupungin kirkkoon, 1924.

Vesiväri, 42 x 12,5 cm.

Taideteollisuusmuseo, Helsinki.

c. Tulkaa minun tyköni, noin 1965.

Luonnos Joutsenon alttarimosaiikkiteokseen.

Vesiväri, 22 x 18 cm.

Taideteollisuusmuseo, Helsinki.

23. Antti Salmenlinna (1897-1968).

a. Hyvä paimen, noin 1930.

Vesiväri ja piirustus, 15 x 52 cm.

Merkintä vas. ylh.: *OULUN TUOMIOKIRK-KO*, oik. alh: *Antti Salmenlinna* (leima).

Luonnos Oulun tuomiokirkon seinämaalaukseen.

Taideteollisuusmuseo, Helsinki.

b. Tuhlaajapoika, noin 1930.

Vesiväri ja piirustus, 15 x 52 cm.

Merkintä alh: *OULUN TUOMIOKIRKON KORISTEMAALAUSSUO* [...], oik. alh.: *Antti Salmenlinna* (leima).

Luonnos Oulun tuomiokirkon seinämaalaukseen.

Taideteollisuusmuseo, Helsinki.

c. Luonnos Kuusamon kirkon seinämaalaukseen, noin 1951.

Lyijykynä ja vesiväri, 32 x 37 cm.

Taideteollisuusmuseo, Helsinki.

24. Kalle Carlstedt (1902-1964).

Kokonaisluonnos Akaan kirkon interiööri-
maalauksiin, 1935.

Lyijykynä ja vesiväri, 69 x 63 cm.

Merkintä alh.: *AKAAN KIRKON KUPOOLI*,
oik. alh.: *KALLE CARLSTEDT/1934-35-*.

Akaan seurakunta.

25. Urho Lehtinen (1887-1982).

a. Jämsän kuori-ikkunan reunuksen kokonais-
luonnos, 1929.

Lyijykynä ja vesiväri, 43 x 28 cm.

Merkintä alh.: *Luonnos Jämsän kirkon kaste-
kappelin koristukseksi/KAAVA 1.20*, oik. alh.:
Lehtinen/1929.

Keski-Suomen museo, Jyväskylä.

b. Jeesus siunaa lapsia, 1929.

Osaluonnos Jämsän kuori-ikkunan reunusta
varten.

Hiilipiirros ja vesiväri, 131 x 103 cm.

Keski-Suomen museo, Jyväskylä.

c. Maria ja Jeesus-lapsi, 1950.

Lahden entisen kirkon alttaritaulun alaosa.

Öljymaalaukseen kankaalle, 77 x 116 cm.

Merkintä vas. alh.: *U.Lehtinen/1950*.

Keski-Lahden seurakunta, Lahti.

26. Theodor Schalin (1882-1960).

Getsemane, 1908.

Lahden entisen kirkon alttaritaulu.

Öljymaalaukseen kankaalle, 173 x 116 cm.

Keski-Lahden seurakunta, Lahti.

27. Kastepöytä Lahden vanhasta kirkosta.

**28. Kaksi messinkistä kynttilänjalkaa Viipu-
rin läänin Johanneksen kirkosta.**

Korkeus 57 cm.

22a.

22b.

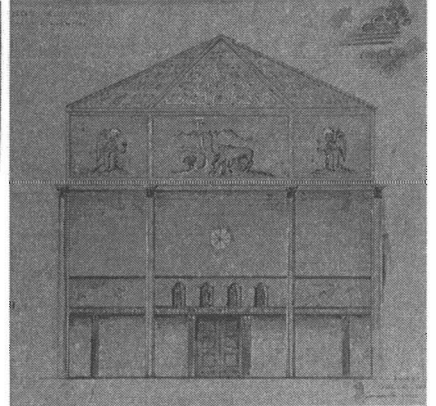
22c.

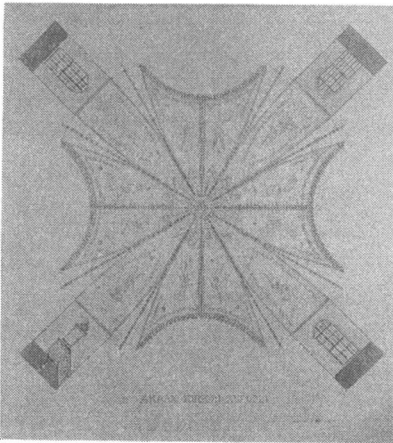
23a.

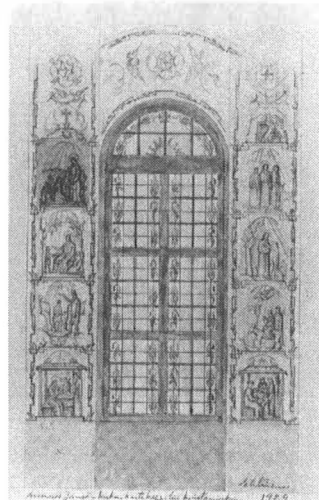
23b.

23c.

24.

25a.

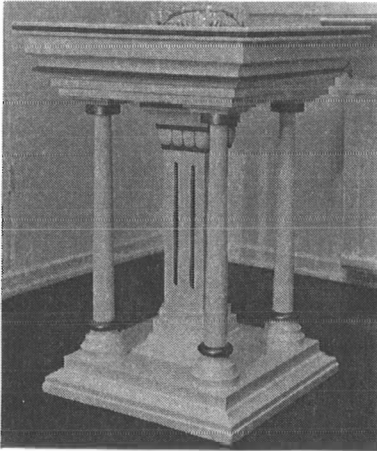
25b.

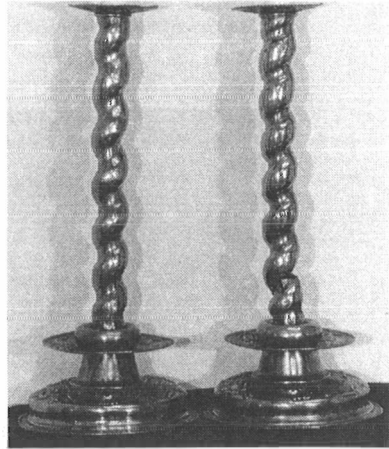
25c.

26.

27.

28.

29. Lauri Välke (1895-1970).

a. Autuaita ovat hiljaiset, noin 1956.

Luonnos Sieppijärven alttariseinän maalaukseksi.

Värikynäpiirros, 23 x 29 cm.

Yksityiskokoelma, Helsinki.

---

b. Autuaita ovat hiljaiset, noin 1956.

Luonnos Sieppijärven alttariseinän maalaukseksi.

Värikynäpiirros, 23 x 29 cm.

Yksityiskokoelma, Helsinki.

---

30. Lennart Segerstråle (1892-1975).

Kolme sukupolvea, 1954.

Luonnos seinämaalaukseen Ruotsin Själevadissa.

Vesiväri, 46 x 61 cm.

Merkintä oik. alh.: *Lennart Segerstråle 1958.*

Södra svenska församlingen, Helsinki.

---

31. Tyko Sallinen (1879-1955).

a. Paimenten kumarrus (Pyhä perhe), 1926.

Pastelli, 57 x 31,5 cm.

Merkintä oik. alh.: *Sallinen/-26.*

Joensuun taidemuseo, kokoelma Turtiainen.

---

b. Ristiinnaulittu, 1939.

Öljymaalaukseen kankaalle, 214 x 161 cm.

Merkintä oik. alh.: *Sallinen/-39.*

Käpylän seurakunta, Helsinki.

---

c. Paimenten kumarrus (Pyhä perhe), noin 1937

Öljymaalaukseen kankaalle, 161 x 129,5 cm.

Merkintä oik. alh.: *Sallinen/-37.*

Lahden taidemuseo, Viipurin taidemuseon kokoelma.

---

32. Väinö Hämäläinen (1876-1940).

Ristiltäotto, 1929.

Luonnos Miehikkälän alttaritauluun.

Öljymaalaukseen kankaalle, 200 x 100 cm.

Merkintä vas. alh.: *Väinö Hämäläinen/-1929.*

Kallion seurakunta, Helsinki.

---

33. Alvar Cawén (1886-1935).

a. Äiti ja lapsi, 1928.

Luonnos Mäntän alttaritauluun.

Öljymaalaukseen kankaalle, 45 x 25 cm.

Yksityiskokoelma, Helsinki.

---

b. Äiti ja lapsi, 1928.

Luonnos Mäntän alttaritauluun.

Öljymaalaukseen kankaalle, 148,5 x 65 cm.

Merkintä vas. alh.: *Cawén-28.*

Yksityiskokoelma, Helsinki.

---

c. Rukous työn ääressä pellolla, 1933.

Luonnos Simpeleen alttaritauluun.

Öljymaalaukseen kankaalle, 107 x 73 cm.

Merkintä oik. alh.: *Cawén.*

Yksityiskokoelma, Helsinki.

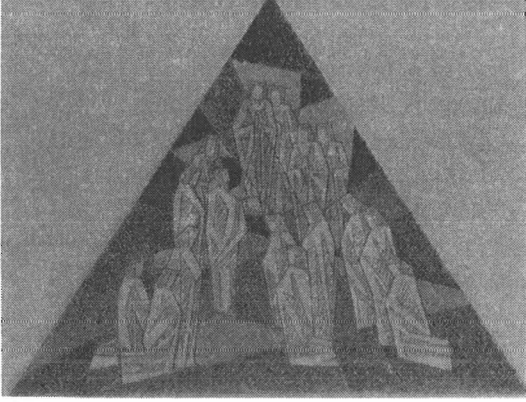
d. Ihmisiä kirkkotiellä, 1935.

Luonnos Jämsänkosken alttaritauluun.

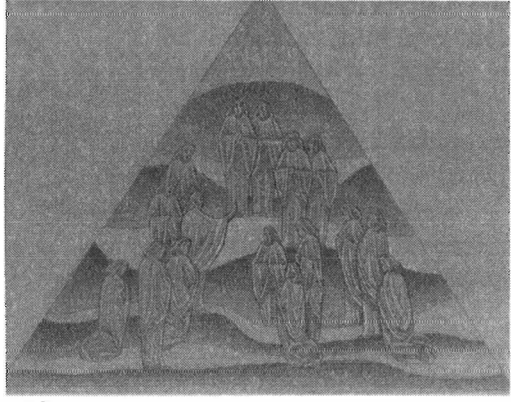
Öljymaalaukseen kankaalle, 119 x 99 cm.

Yksityiskokoelma, Helsinki.

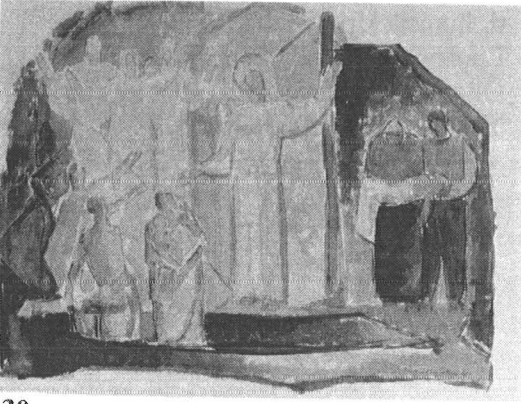

29a.

29b.

30.

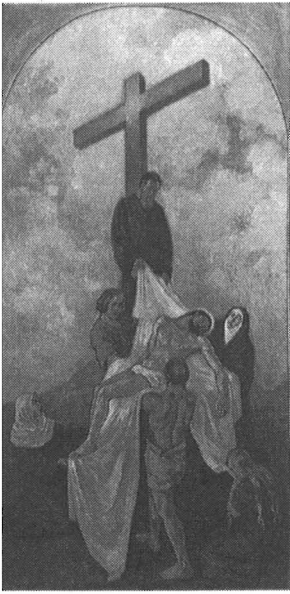
31a.

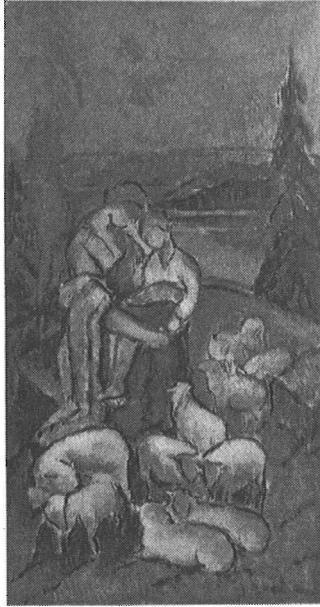
31b.

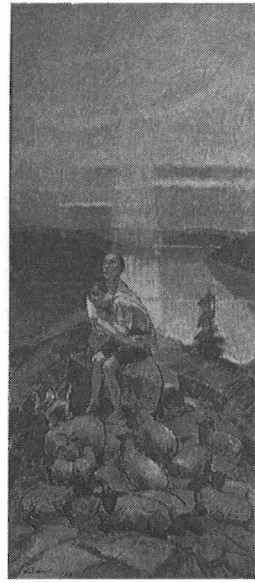
31c.

32.

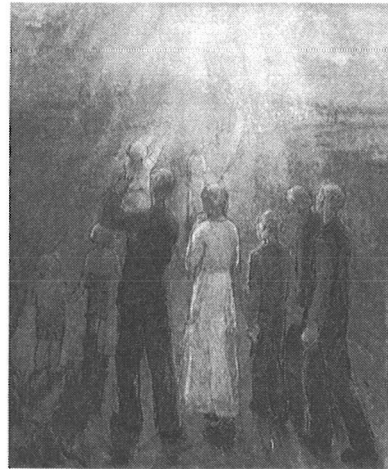
33a.

33b.

33c.

33d.

34. Eero Nelimarkka (1891-1977).

Vaimot ylösnouseen Jeesuksen haudalla.

Öljymaalaukseen kankaalle, 120 x 91 cm.

Keltinmäen kirkko, Jyväskylän kaupunkiseurakunta.

---

35. Einari Wehmas (1898-1955) ja Karl Ingelius (1885-1956).

Ristiinnaulittu, noin 1933.

Luonnos Turun Martin kirkon alttariseinämaalaukseen.

145 x 99 cm.

Merkintä vas. alh.: *E.WEHMAS*, oik. alh.: *K.INGELIUS*.

Martin seurakunta, Turku

---

36. Unto Pusa (1913-1973).

Golgatan tie, 1954.

Kilpailuehdotus Rajamäen alttarimaalaukseen.

Öljymaalaukseen kankaalle, 200 x 300 cm.

Merkintä oik. alh.: *Pusa-54*.

Södra svenska församlingen, Helsinki.

---

37. Juhani Linnovaara (s.1934).

Elämän valo, 1964.

Öljymaalaukseen kankaalle, 125 x 167.

Merkintä oik. alh.: *J.Linnovaara-64*.

Luonnos kilpailutyöhön.

Alppilan seurakunta, Helsinki.

---

38. Hannu Väisänen (s.1951).

a. Alussa oli Sana, 1987.

Väriliitu ja hiilipiirros, 31 x 48 cm.

Luonnos Mellunkylän Mikaelinkirkon alttari-
tauluun.

Merkintä ylh.: *alussa oli sana*, vas. alh.: *fragmentteja uskosta*, oik. alh.: *20.3.-87*.

Mellunkylän seurakunta, Helsinki.

---

b. Mooses ja palava pensas, 1987.

Hiilipiirros ja vesiväri, 32 x 47 cm.

Luonnos Mellunkylän Mikaelinkirkon alttari-
tauluun.

Merkintä ylh.: *Palava Pensas*, alh.: *moo-ses*,
vas. alh.: *fragmentteja uskosta*, oik. alh.:
21.3.-87.

Mellunkylän seurakunta, Helsinki.

---

c. En sua päästä ennen kuin minua käyt siunaamaan, 1987.

Hiilipiirros ja väriliitu, 31 x 48 cm.

Luonnos Mellunkylän Mikaelinkirkon alttari-
tauluun.

Merkintä vas. ylh.: *.. en sua päästä ennen
kuin minua käyt siunaamaan*, alh.: *fragmentteja uskosta*, oik. alh.: *21.3.-87*.

Mellunkylän seurakunta, Helsinki.

---

d. Älkää pelätkö, 1987.

Hiilipiirros, 31 x 48 cm.

Luonnos Mellunkylän Mikaelinkirkon alttari-
tauluun.

Merkintä ylh.: *älkää pelätkö*, vas. alh.: *20.3.-87*, oik. alh.: *fragmentteja uskosta*.

Mellunkylän seurakunta, Helsinki.

---

e. Veisatkaa Herralle uusi virsi / minä tuon teille suuren ilon, 1988.

Väriliitu, 69 x 49 cm.

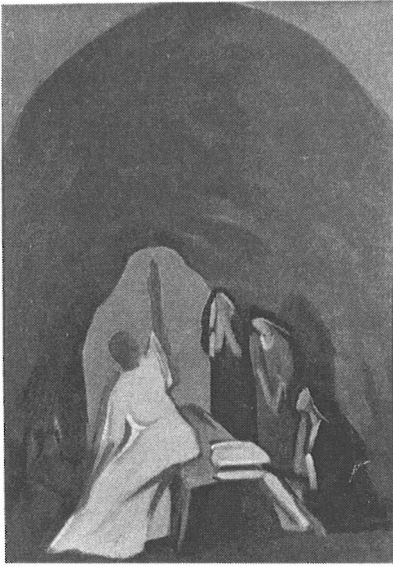
Luonnos Mellunkylän Mikaelinkirkon alttari-
tauluun.

Merkintä ylh.: *veisatkaa Herralle uusi virsi*,
alh.: *minä tuon teille suuren ilon*, oik. alh.:
20.3.88.

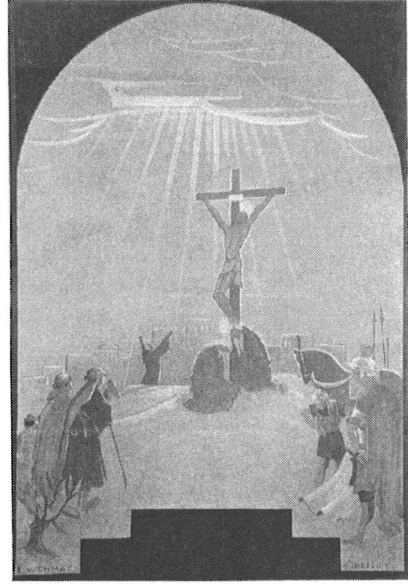
Mellunkylän seurakunta, Helsinki.

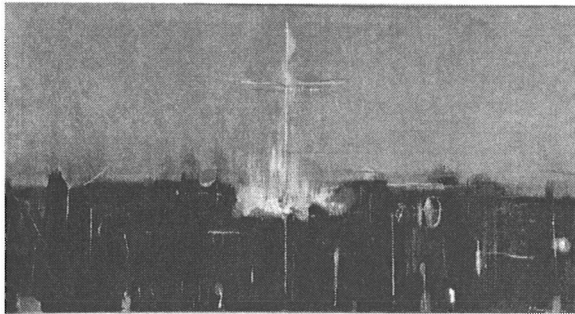
34.

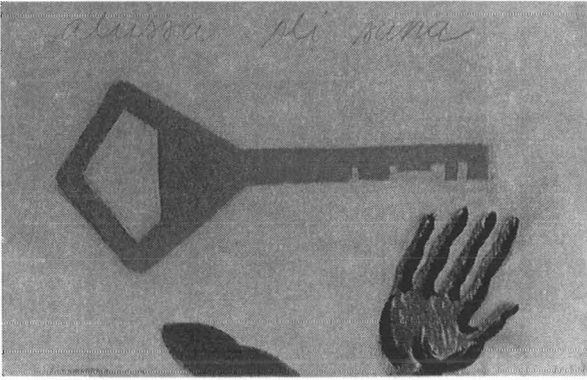
35.

36.

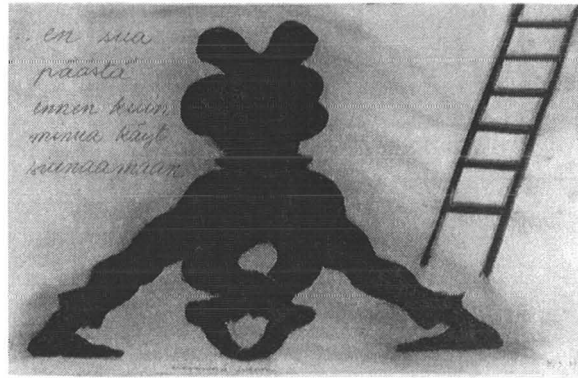
37.

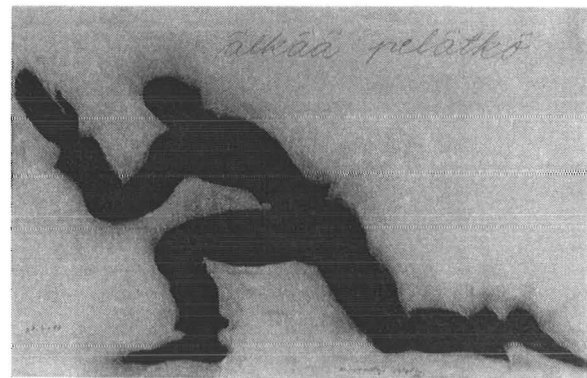
38a.

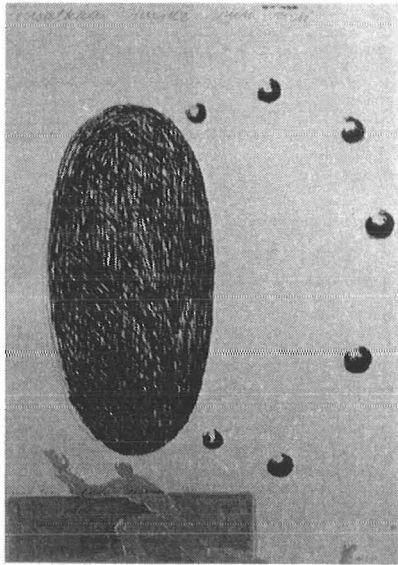
38b.

38c.

38d.

38e.

39. Silja Rantanen (s.1955).**a. Ristiltäotto, noin 1992.**

Öljymaalauk kankaalle (kuitulevypohja), 230 x 185 cm.

Vantaan Hämeenkyllän kirkon maalauksiin liittyvä teos.

Taiteilijan omistuksessa.
-----**b. Tuomio, noin 1992.**

Öljymaalauk kankaalle (kuitulevypohja), 63 x 41 cm.

Luonnos Vantaan Hämeenkyllän kirkon maalauksiin.

Taiteilijan omistuksessa.
-----**c. Flagellaatio, noin 1992.**

Öljymaalauk kankaalle (kuitulevypohja), 63 x 40 cm.

Luonnos Vantaan Hämeenkyllän kirkon maalauksiin.

Taiteilijan omistuksessa.
-----**d. Veronican hikiliina (a), noin 1992.**

Öljymaalauk kankaalle (kuitulevypohja), 69 x 40 cm.

Luonnos Vantaan Hämeenkyllän kirkon maalauksiin.

Taiteilijan omistuksessa.
-----**e. Veronican hikiliina (b), noin 1992.**

Öljymaalauk kankaalle (kuitulevypohja), 64 x 46,5 cm.

Luonnos Vantaan Hämeenkyllän kirkon maalauksiin.

Taiteilijan omistuksessa.
-----**40. Martti Aiha (s.1952).****a. Ikonografinen omakuva, 1988.**

Mahonki ja alumiini, 77,5 x 89,5 cm.

Yksityiskokoelma.

b. Lohdutus, 1992.

Luonnos Vantaan Hämeenkyllän kirkon taide-teoksiin.

Vesiväri, 29 x 39 cm.

Merkintä alh.: *LOHDUTUS*.

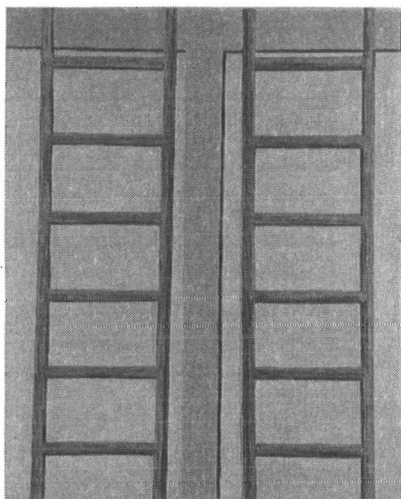
Taiteilijan omistuksessa.

c. Nimetön, 1992.**d. Nimetön, 1992.**
-----**e. Nimetön, 1992.**
-----**f. Nimetön, 1992.**
-----**g. Nimetön, 1992.**

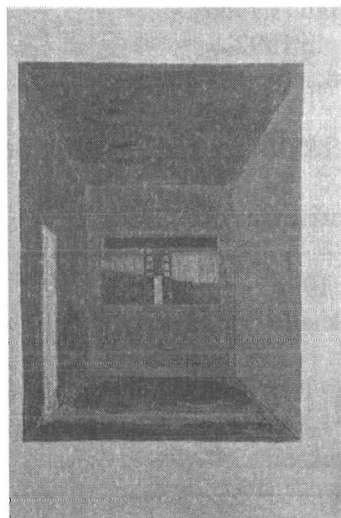
Luonnoksia Vantaan Hämeenkyllän kirkon taideteoksiin.

Vesiväri, 29 x 39 cm.

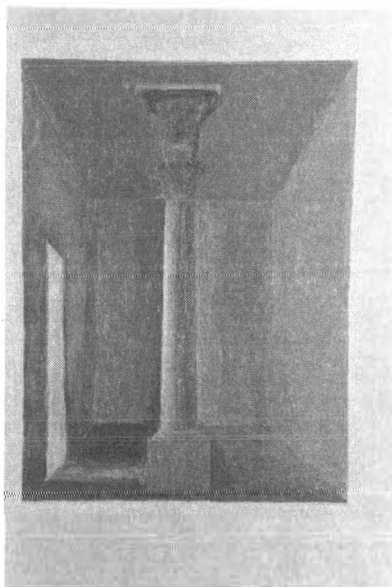
Taiteilijan omistuksessa.

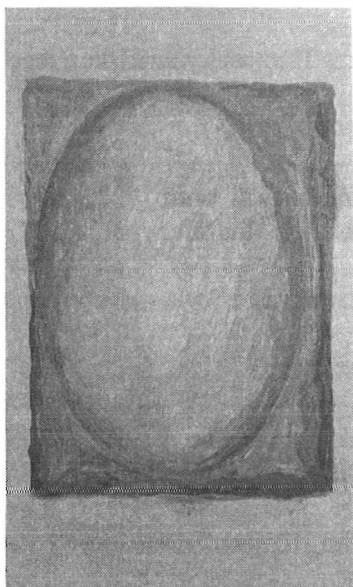
39a.

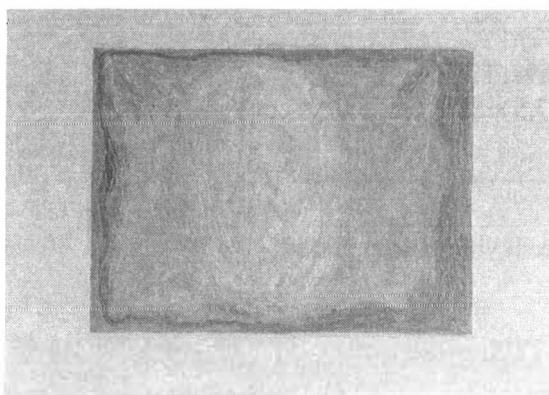
39b.

39c.

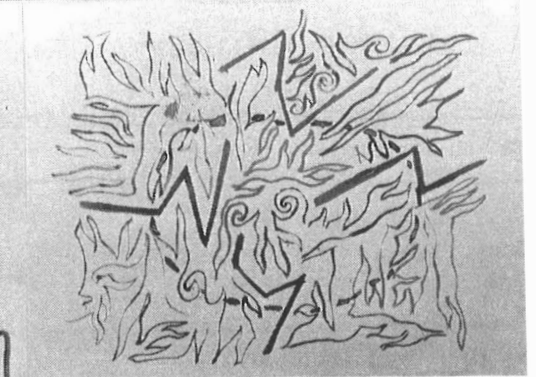
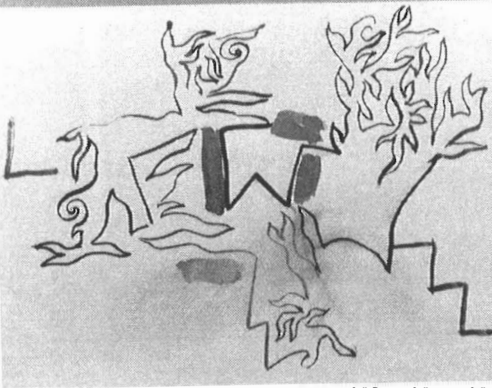
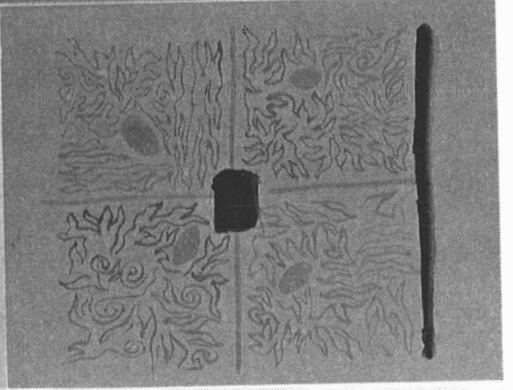
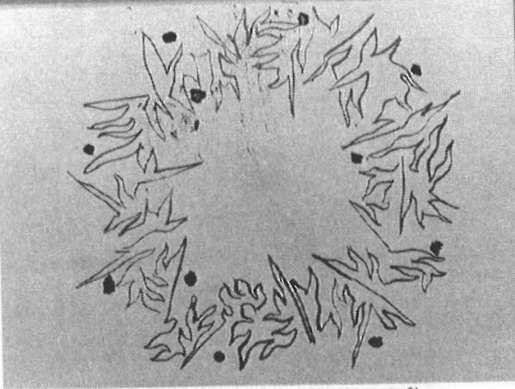
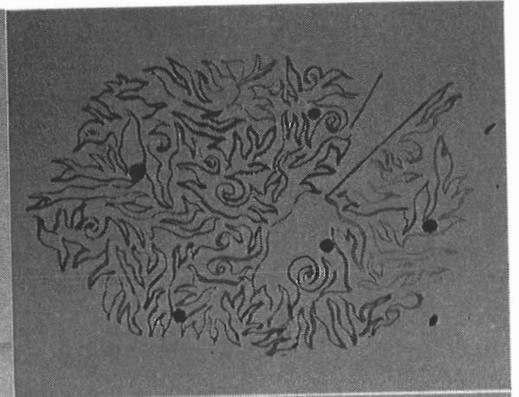
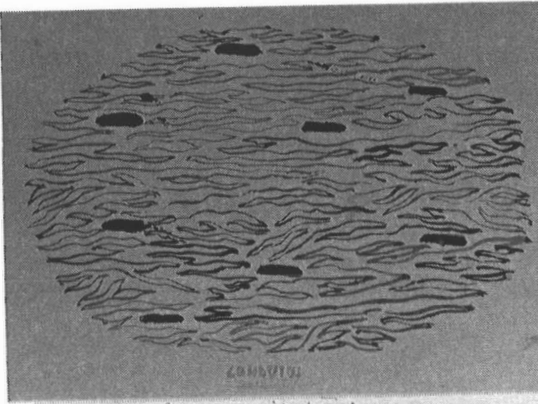
39d.

39e.

40a.

40b. 40c. 40d. 40e. 40f. 40g.

41. Hannu Konola (s.1943).

a. Isä meidän, 1992-1994.

Luonnos Kouvolan Käpylän kirkon lasimaa-
lauksiin.

Merkintä kesk. alh: *Hannu Konola-92*, oik.
alh.: *Hannu Konola-93*

Vesiväri, 41,5 x 125 cm.

Taiteilijan omistuksessa.

---

b. Elämän veden virta, 1992.

Luonnos Kuopion Neulamäen kirkon lasiveis-
tokseksi.

Merkintä alh.: *"Elämän veden virta"*, oik.
alh.: *Hannu Konola-92*.

Vesiväri, 48 x 27 cm.

Taiteilijan omistuksessa.

---

c. Pääsiäinen, 1992.

Luonnos Kuopion Neulamäen kirkon lasi-
maalaukseksi.

Vesiväri, 48 x 27 cm.

Merkintä alh.: *"Pääsiäinen"*, oik. alh.: *Hannu
Konola-92*.

Taiteilijan omistuksessa.

---

d. Sola Gratia (Yksin Armosta), 1992.

Toteutettu luonnos Kuopion Neulamäen kir-
kon lasimaalaukseksi.

Vesiväri, 47 x 25 cm.

Merkintä oik. alh.: *Hannu Konola-92*.

Taiteilijan omistuksessa.

---

42. Ville Vallgren (1855-1940).

Tuhkaurna, 1913.

Pronssiveistos, korkeus 20 cm.

Merkintä: *VILLE VALLGREN / Zilloiga
1913*.

Taidesäätiö Ilmari ja Toini Wall-Hakala, Ori-
mattila.

---

43. Arvo Siikamki (1943-).

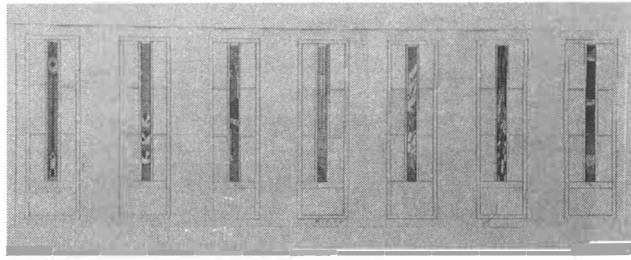
Pietä, 1982.

Pronssiveistos, korkeus 64 cm.

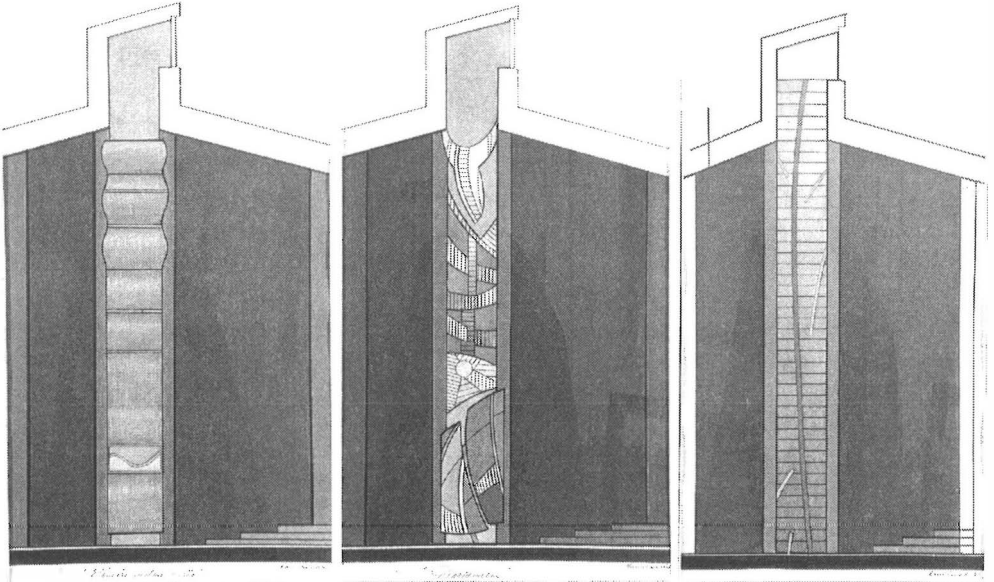
Merkintä: *A.SIIKAMÄKI-82 1/1*.

Helsingin seurakuntayhtymä.

41a.

41b.

41c.

41d.

42.

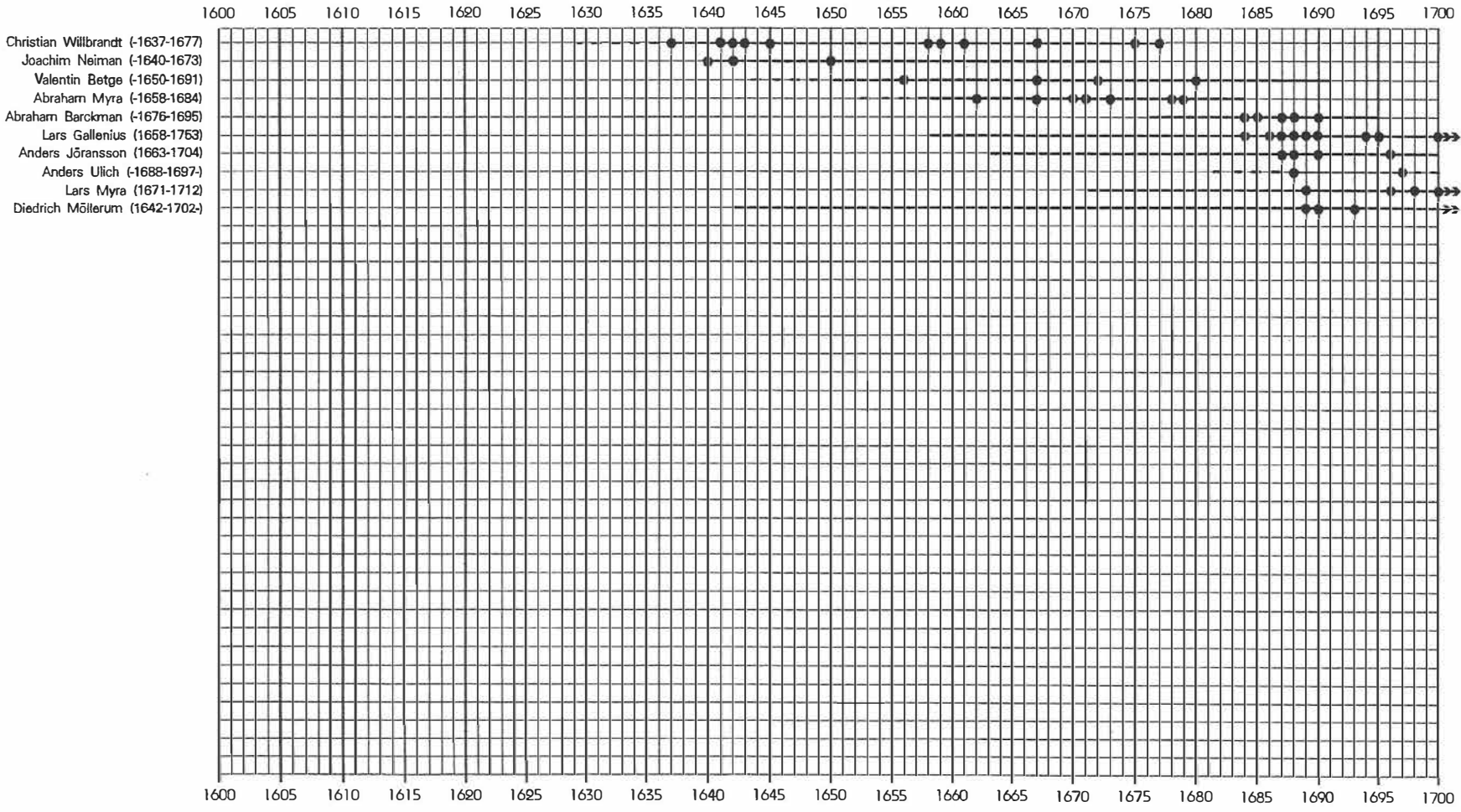

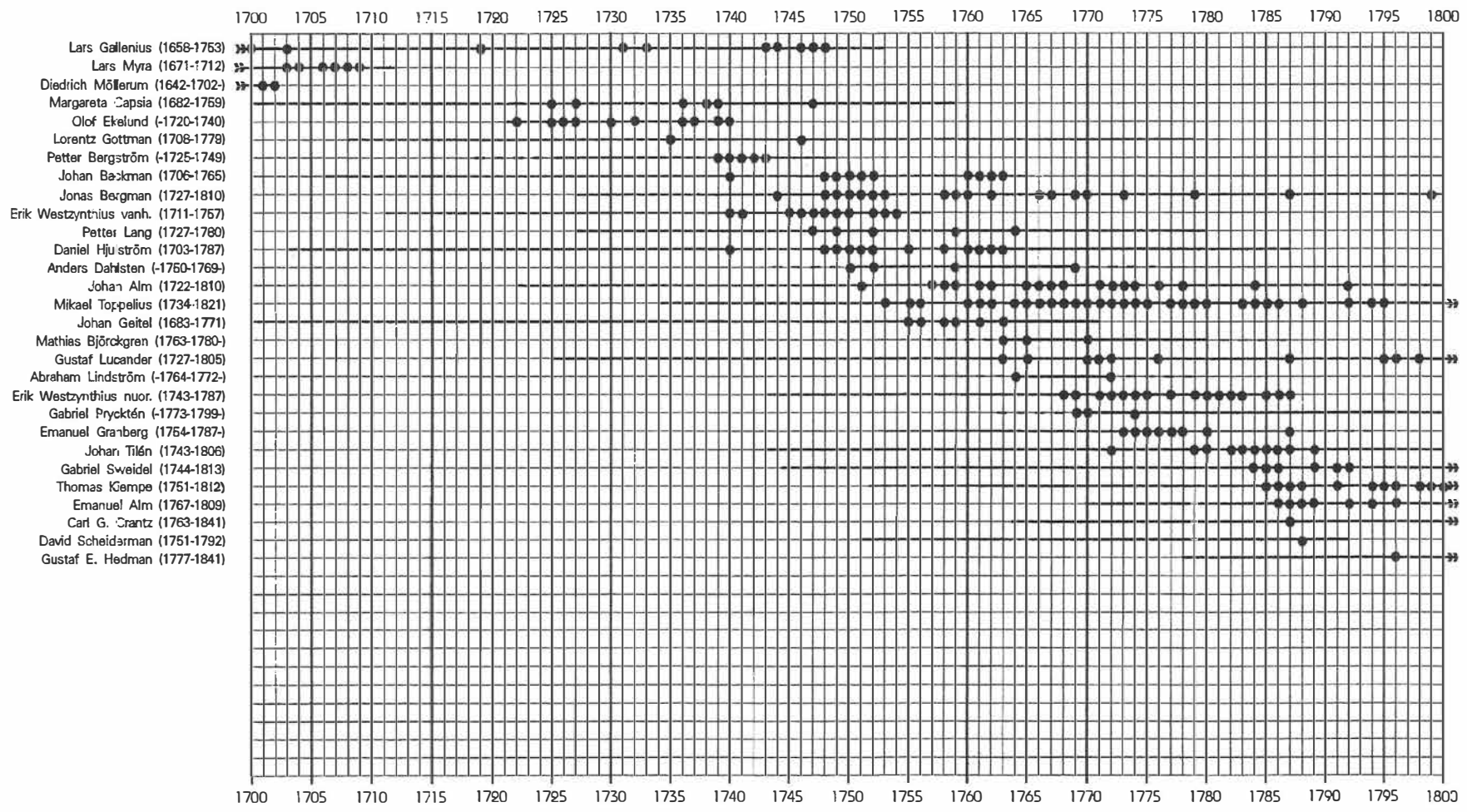
43.

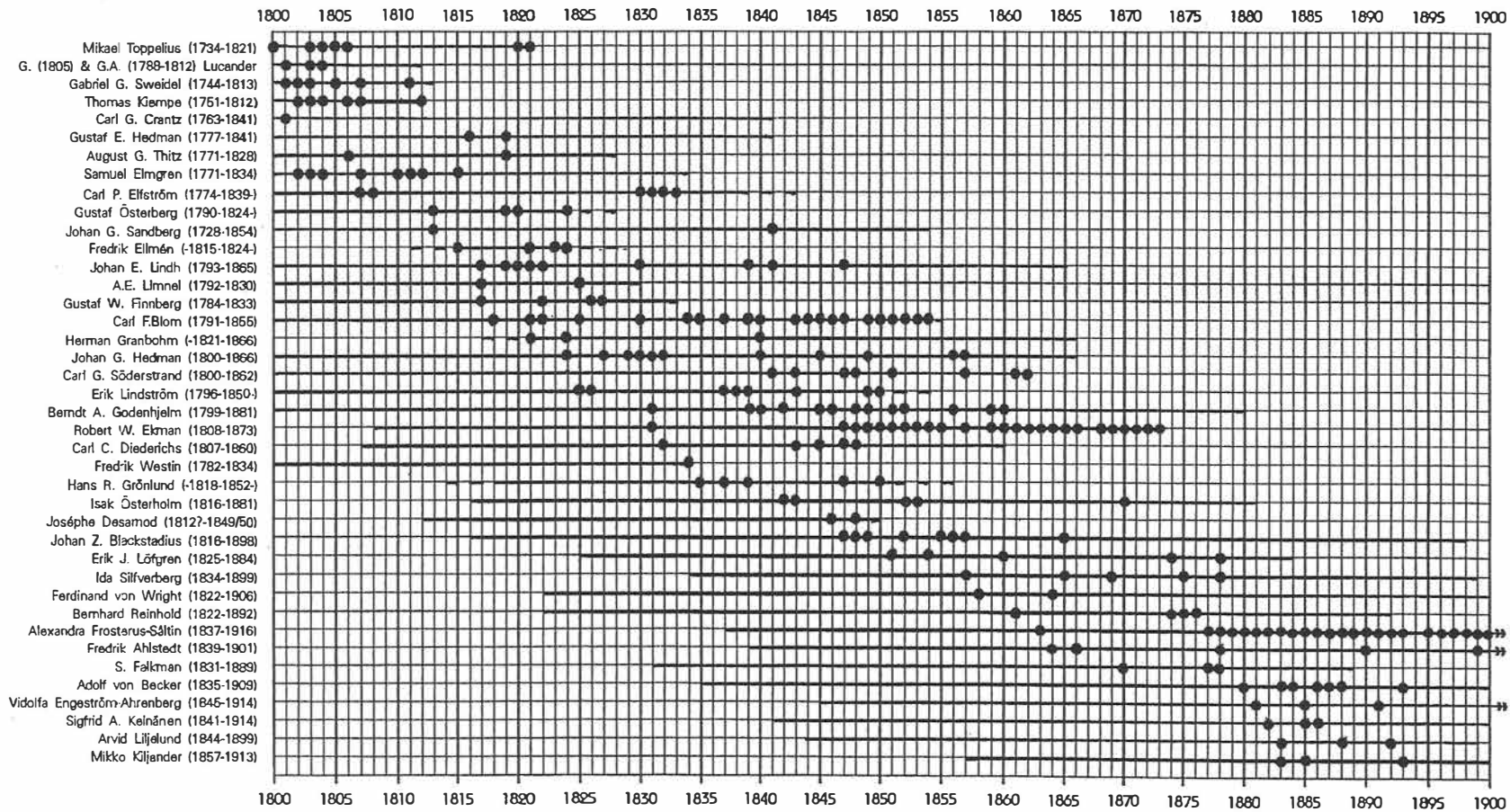
LIITE: SUOMALAISET KIRKKOMAALARIT 1600-1995

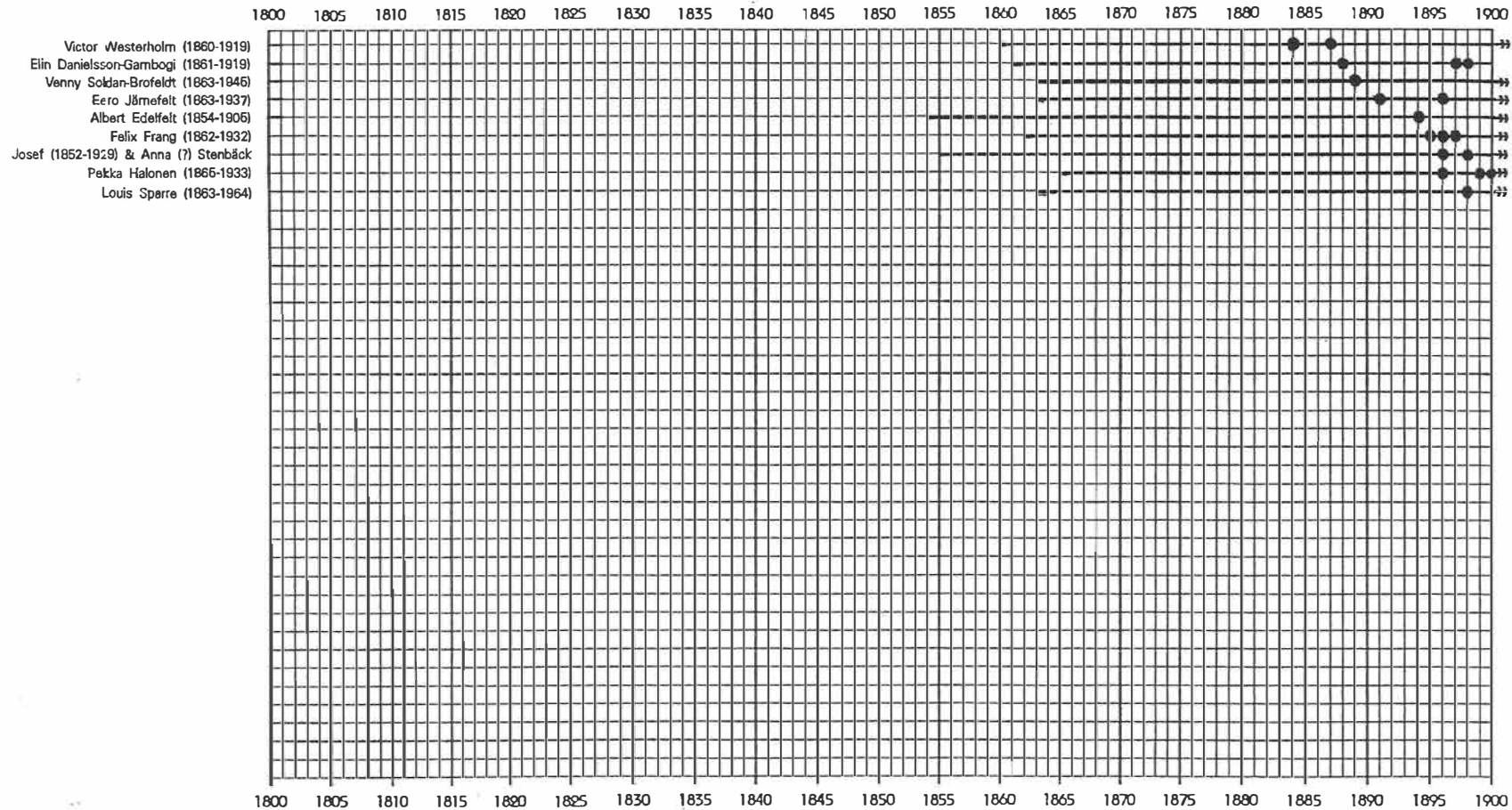
Oheisiin kaavioihin on merkitty kaikki merkittävimmät Suomessa toimineet kirkkomaalarit. Tärkein valintaperuste on ollut kirkollisten työtehtävien lukumäärä. Kaavioihin on saatettu ottaa mukaan myös sellaisia maalareita, joilla ei ole lukumääräisesti merkittävää kirkkotaidetuotantoa. Heidän mukanaolonsa perusteena on maininta luettelotekstissä tai osallisuus kuin kuvastimessa näyttelyssä. Kunkin maalarin elinaika on merkitty vuosiruudukkoon paksumpana viivana. Kirkoissa tehtyjen maalausten vuodet on merkitty mustien pallojen avulla. Nuolimerkinät kaavioiden reunoissa osoittavat maalarin tuotannon jatkuvan toisen vuosisadan puolelle toiseen kaavioon.

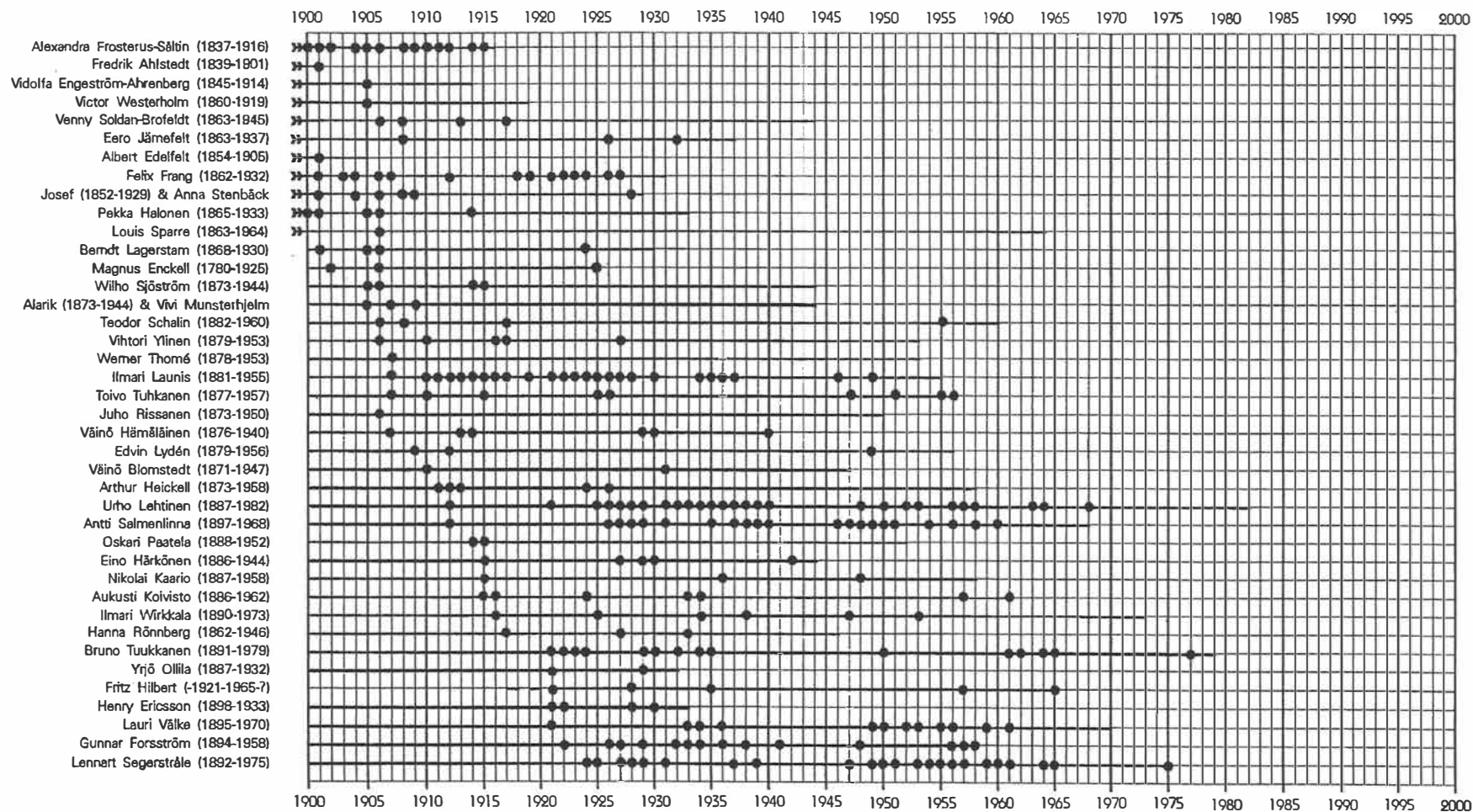

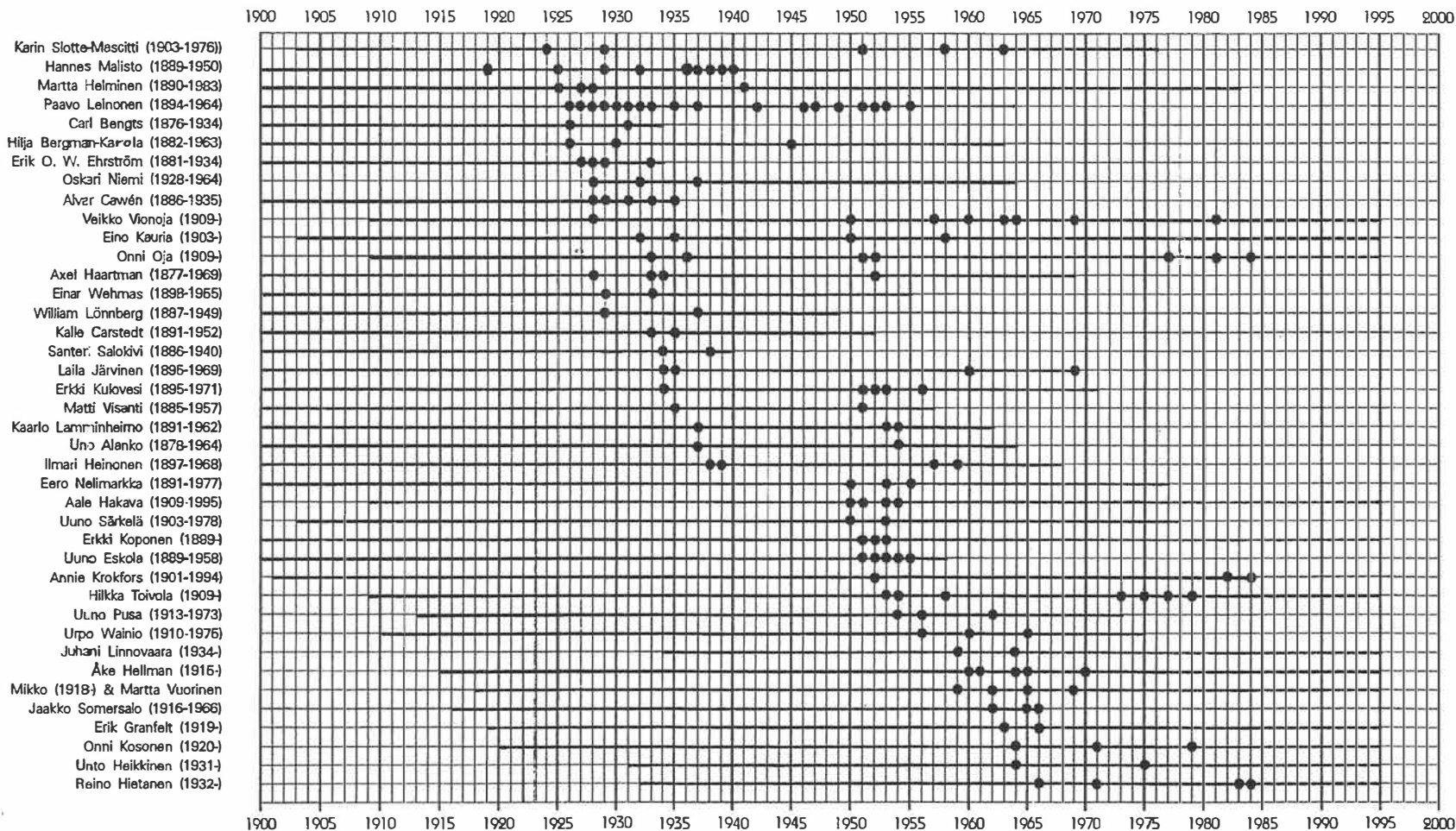

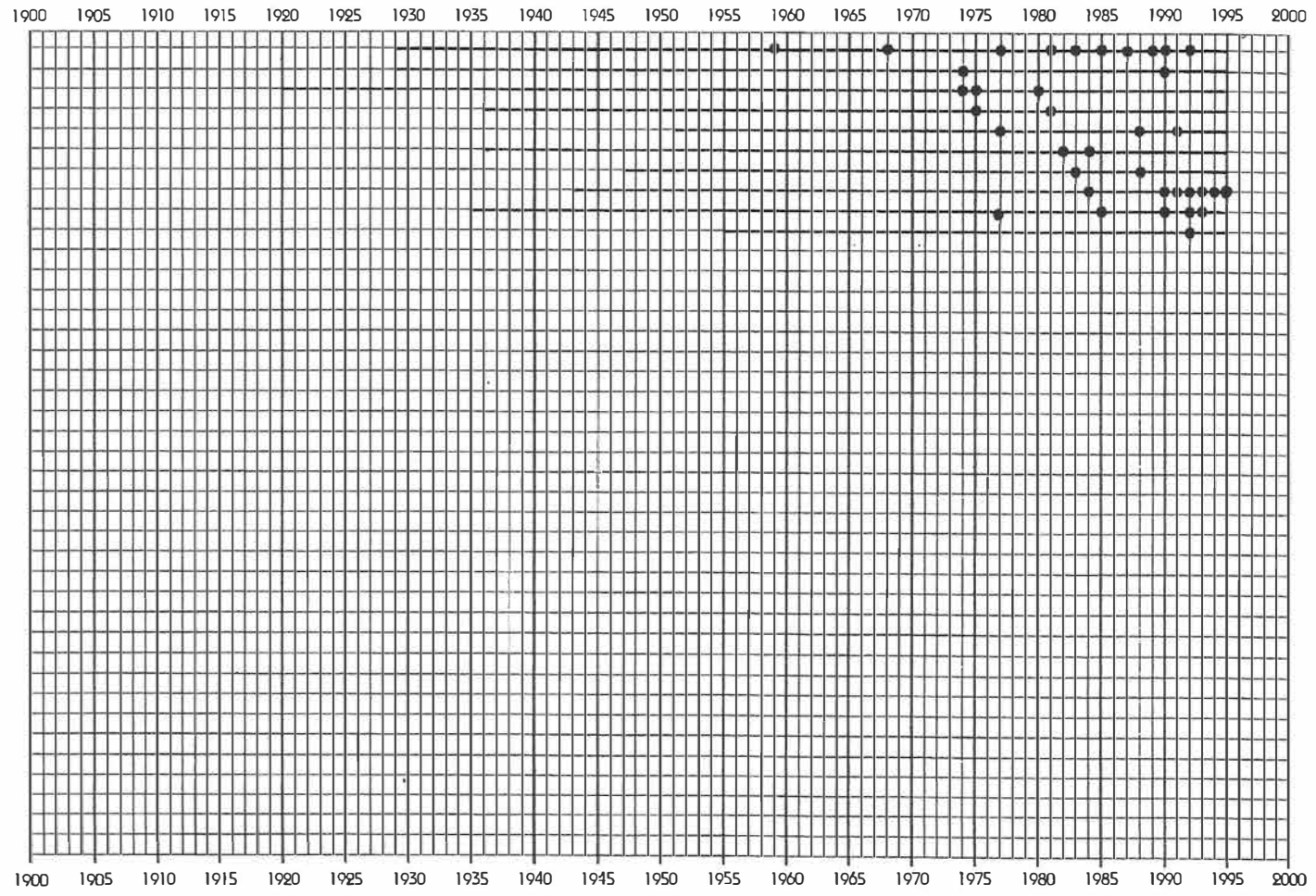

- Lauri Ahlgren (1929-)
- Pellervo Lukumies (1929-)
- Mauri Favén (1920-)
- Göran Augustson (1936-)
- Hannu Väisänen (1951-)
- Paavo Tolonen (1936-)
- Matti Lampi (1947-)
- Hannu Konola (1943-)
- Raimo Puustinen (1935-)
- Silja Rantanen (1956-)

HENKILÖ- JA PAIKKAKUNTAHAKEMISTO

- Aalto, Alvar 37, 44
 Ahlgrén, Lauri 44, 46, 47, 85
 Ahlstedt, Fredrik 81, 83
 Aiha, Martti 45, 47, 73
 Akaa 28, 36
 Alajärvi 28, 29, 31
 Alanko, Uno 84
 Alavus 29
 Alm, Emanuel 13, 80
 Alm, Johan 13, 80
 Alppila 44
 Anjala 15
 Asikkala 47
 Askola 23
 Augustson, Göran 44, 47, 85
 Backman, Johan 9, 10, 13, 80
 Balt, Mikael 8
 Barckman, Abraham 79
 Becker von, Adolf 23, 58, 81
 Bengts, Carl 84
 Bergman, Jonas 9, 10, 80
 Bergman-Karola, Hilja 38, 84
 Bergström, Petter 9, 80
 Betge, Valentin 8, 79
 Björckgren, Mathias, 80
 Blackstadius, Johan Z. 81
 Bloch, Carl 22
 Blom, Carl Fredrik 10, 20, 21, 55, 81
 Blomstedt, Väinö 83
 Bryggman, Erik 43
 Capsia, Margareta 9, 80
 Carlstedt, Kalle 36, 64, 84
 Cawén, Alvar 38, 42, 67, 84
 Colliander, O.I. 29
 Crantz, Carl Gustaf 13, 80, 81
 Dahlstein, Anders ks. Dahlsten
 Dahlsten, Jacob (Anders) 14, 16, 80
 Danielsson-Gambogi, Elin 82
 Desarnod, Josephe 81
 Diederichs, Carl C. 81
 Drevet, Pierre Imbert 14, 20, 55
 Eckerö 14
 Eckstein, Carl Gustaf 15
 Edelfelt, Albert 23, 24, 25, 28, 58, 81
 Ekelund, Olof 9, 80
 Ekman, Robert Wilhelm 20, 21, 22, 25, 55,
 58, 81
 Elfström, Carl Peter 20, 81
 Ellmén, Fredrik 81
 Elmgren, Samuel 16, 81
 Elämäjärvi 45
 Enckell, Magnus 30, 31, 61, 83
 Engel, Carl Ludvig 15
 Engeström-Ahrenberg, Vidolfa 81
 Ericsson, Henry 83
 Eskola, Uuno 84
 Falkman, Severin 81
 Favén, Mauri 85
 Finnberg, Gustaf Wilhelm 19, 20, 25, 55, 81
 Finström 15
 Firenze 45
 Forsström, Gunnar 34, 83
 Frang, Felix 28, 31, 38, 82, 83
 Frosterus-Sältin, Alexandra 22, 23, 25, 28,
 38, 58, 81, 83
 Föglö 19
 Gallen-Kallela, Akseli 30, 39
 Gallenius, Lars 8, 10, 79, 80
 Geet, Jakob 7
 Geitel, Johan Georg 14, 80
 Géricault, Théodore 24
 Godenhjelm, Berndt Abraham 20, 21, 22,
 25, 55, 81
 Gottman, Lorenz 14, 16, 80
 Granberg, Emanuel 13, 16, 80
 Granbohm, Herman 81
 Granfelt, Erik 84
 Grönlund, Hans Robert 81
 Göteborg 15
 Haartman, Axel 84
 Hakava, Aale 39, 84
 Halikko 10
 Halonen, Pekka 24, 28, 31, 61, 82, 83
 Harjavalta 22
 Harlu 28
 Haukipudas 13, 16
 Hedman, Gustaf Erik 16, 19, 80, 81
 Hedman, Johan Gustaf 20, 81
 Heickell, Arthur 38, 83
 Heikkinen, Unto 84
 Heinola 39
 Heinonen, Ilmari 38, 84
 Heiska, Joonas 39
 Hellman, Åke 44, 47, 84
 Helminen, Martta 38, 84
 Helsinki 24, 25, 30, 36, 43, 44, 46, 47

- Hervo, Väinö 43
 Hietanen, Reino 84
 Hilbert, Fritz 83
 Hinnerjoki 15
 Hirvensalmi 28, 31
 Hjulström, Daniel 9, 10, 80
 Hoffmann, Heinrich 37, 39
 Honkanen, Antti 5
 Hämeenkylä 45, 47
 Hämäläinen, Lauri 42
 Hämäläinen, Väinö 39, 42, 67, 83
 Härkönen, Eino 38, 83
 Hörberg, Per 15, 55
 Hörup 22
 Iisalmi 13
 Ilmajoki 39
 Ilomantsi 16
 Ingelius, Karl 43, 70
 Isokyrö 7, 10
 Jaakkima 21
 Jakomäki 44, 47
 Jepua 22
 Joroinen 9, 24
 Joutseno 36
 Juupajoki 30, 31
 Jyväskylä 5, 24, 25, 36, 39, 44, 47
 Jämsä 37
 Jämsänkoski 42
 Järnefelt, Eero 23, 25, 28, 58, 61, 82, 83
 Järvinen, Laila 84
 Jöransson, Anders 79
 Kaarlela 9, 22
 Kaario, Nikolai 83
 Kallio 36, 37
 Kallio, Kauno S. 36
 Kannus 19, 25
 Karjaa 15
 Karjalohja 22
 Karstula 24, 31
 Kauria, Eino 84
 Kauttua 15
 Keinänen, Sigfrid 81
 Keljo 44, 47
 Kemi 43, 47
 Kemiö 19
 Keuruu 14, 23, 25
 Kiempe, Thomas 15, 80, 81
 Kiljander, Mikko 81
 Kisko 14
 Kitinoja 44
 Koivisto, Aukusti 28, 38, 83
 Kokemäki 14, 16
 Kokkola 9, 13
 Konola, Hannu 46, 76, 85
 Koponen, Erkki 43, 47, 84
 Korn, Johan Filip 15
 Koski (HL) 22, 25
 Kosonen, Onni 44, 47, 84
 Kotka 24
 Kouvola 46
 Kristiinankaupunki 14, 16
 Krokfors, Annie 84
 Kruunupyy 9
 Kullaa 15
 Kulovesi, Erkki 43, 84
 Kuopio 6, 15
 Kuorevesi 31
 Kustaa Vaasa 6
 Kuusamo 36, 64
 Kuusankoski 42
 Kymi 20, 25
 Kälviä 9
 Käpylä 46
 Kööpenhamina 15
 Lagerstam, Berndt 83
 Lahti 37
 Laitila 14
 Lammi 36
 Lamminheimo, Kaarlo 84
 Lampi, Matti 85
 Lang, Petter 9, 80
 Lang, Klas vanhempi 10
 Lapinlahti 24, 42
 Lappee 37, 39
 Lapväärtti 21
 Launis, Ilmari 30, 35, 37, 61, 83
 Lauréus, Alexander 19, 55
 Lavia 14
 Lehtinen, Urho 31, 36, 39, 64, 83
 Leinonen, Paavo 36, 39, 84
 Lempäälä 14
 Leonardo da Vinci 21, 24
 Lieto 24, 25
 Liljelund, Arvid 22, 81
 Liljeqvist, Bertel 39
 Liminka 9
 Limnell, A.E. 81
 Lindgren, Armas 22, 35, 36, 39, 55
 Lindqvist, Selim A. 55
 Lindh, Johan Erik 20, 81

- Lindström, Abraham 80
 Lindström, Erik 20, 81
 Linköping 9
 Linnovaara, Juhani 44, 70, 84
 Lohja 9
 Lucander, Gustaf 14, 16, 19, 80, 81
 Lucander, Gustaf Adolf 19, 25, 81
 Lukumies, Pellervo 44, 47, 85
 Luoto 8
 Luumäki 24
 Lydén, Edivin 83
 Längelmäki 24, 28, 31
 Läskelä 28
 Löfgren, Erik Johan 21
 Lönnberg, William 84
 Maarianhamina 36
 Malin ks. Malisto
 Malisto, Hannes 5, 23, 35, 84
 Mellunkylä 44, 70
 Merian, Matthaeus 19
 Messukylä 22
 Metsäpirtti 20
 Miehikkälä 42
 Mietoinen 36
 Miettinen, Olli 43
 Mikkeli 24
 Millet, J.F. 42
 Munkkivuori 44, 47
 Munsterhjelm, Alarik 83
 Munsterhjelm, Vivi 83
 München 34, 36
 Mynämäki 45
 Myra, Abraham 8, 79
 Myra, Lars 8, 79, 80
 Mänttä 42
 Möllerum, Diedrich 10, 79
 Neiman, Joachim 8, 79
 Nelimarkka, Eero 70, 84
 Newman, Barnett 45
 Niemi, Oskari 5, 23, 35, 84
 Niinivirta, Aarre 43
 Nilsä 29, 31
 Nokia 42
 Nurmes 42
 Nurmo 42
 Närpiö 10, 13, 15
 Oja, Onni 43, 46, 84
 Ollila, Yrjö 83
 Orivesi 43
 Oulainen 13
 Oulu 13, 36, 44, 46, 47
 Oulujoki 28
 Paatela, Oskari 83
 Paimio 9, 14
 Paltaniemi 13, 16
 Parainen 14, 16
 Pariisi 31
 Pasch, Johan 13
 Pieksämäki 9
 Pietarsaari 15, 24
 Pihtipudas 45
 Pori 9, 31, 37
 Pryckté, Gabriel 13, 83
 Pudasjärvi 9
 Pukkila 29, 30, 31
 Pusa, Unto 43, 70, 84
 Pusula 31
 Puustinen, Raimo 46, 85
 Pyhämaa 8
 Raahe 24, 25
 Raffaello 21, 24
 Rajamäki 29, 43
 Rantanen, Silja 45, 47, 73, 85
 Rauma 9
 Rautala, Emil 43
 Rautalampi 42
 Rautiainen, Kalle 31
 Rautiainen, Hjalmar 30
 Reinhold, Bernhard 81
 Reiman, Mathias 8, 101
 Reni, Guido 15
 Renko 24
 Reposaari 37
 Restout, Jean 21, 55
 Rissanen, Juho 29, 31, 61, 83
 Ristiina 9, 22
 Rooma 24
 Rothko, Mark 45
 Rovaniemi 9, 37, 39
 Rubens, Peter Paul 15, 23, 58
 Ruovesi 14
 Räsänen, Anna 43, 44
 Rönnberg, Hanna 83
 Sahalahti 14, 16
 Sallinen, Tyko 36, 67
 Salmenlinna, Antti 36, 37, 55, 64, 83
 Salo 28
 Salokivi, Santeri 84
 Saltvik 10
 Sandberg, Johan G. 80

- Savitaipale 31
 Schalin, Theodor 37, 64, 83
 Scheiderman, Johan Fredrik 13, 55, 80
 Segerstråle, Lennart 10, 37, 39, 43, 67, 83
 Sieppijärvi 37
 Siikamäki, Arvo 76
 Siilinjärvi 36
 Silberberg, Ida 811
 Simberg, Hugo 30, 31, 61
 Simpele 42
 Siuro 42
 Själevad 37
 Sjöström, Wilho 30, 31, 83
 Skovgaard, Joachim 37
 Slotte, Carl 30, 34, 36
 Slotte-Mascitti, Karin 84
 Soldan-Brofeldt, Venny 28, 31, 61, 82, 83
 Somero 21
 Somersalo, Jaakko 84
 Sonck, Lars 22, 30
 Sortavala 21
 Sparre, Louis 23, 82, 83
 Stenbäck, Anna 82, 83
 Stenbäck, Josef 30, 35, 82
 Swedman, Carl Wilhelm 15
 Sweidel, Gabriel Gotthard 10, 14, 16, 45, 80,
 81
 Swertschkoff, Wladimir 34, 39
 Särkelä, Uno 846
 Säynätsalo 39
 Sääksmäki 367
 Söderstrand, Carl Gustaf 20, 81
 Taivalsalo 14
 Tampere 30, 31
 Tapper, Kain 43
 Teerijärvi 13
 Teisko 14, 16
 Thitz, August G. 81
 Thomé, Werner 28, 31, 61, 83
 Tikkanen, J.J. 30
 Tilén, Johan 14, 16, 80
 Toivakka 44, 47
 Toivola, Hilka 43, 46, 84
 Tolonen, Paavo 85
 Topelius, Zachris 22
 Toppelius, Mikael 13, 15, 16, 22, 56, 79,
 80
 Tornio 8
 Tuhkanen, Toivo G. 38, 83
 Tukholma 9, 10, 13, 14, 19, 20, 36
 Turku 8, 9, 14, 19, 20, 21, 25, 31, 34, 39, 43
 Tuukkanen, Bruno 36, 46, 64, 83
 Töysä 39, 42
 Ulrich, Anders 79
 Ungern, Ragnar 43
 Uusikaarlepyy 9
 Uusikaupunki 8, 44
 Vaasa 13, 23, 25
 Vallgren, Ville 6, 76
 Vantaa 45, 47
 Varkaus 37, 43
 Vieremä 46
 Vihanti 13
 Viipuri 25, 37
 Vilppula 24
 Vionoja, Veikko 44, 84
 Virolahti 29
 Visanti, Matti 84
 Vuorinen, Martta 84
 Vuorinen, Mikko 84
 Vähäkangas, Pekka 38
 Väisänen, Hannu 44, 47, 70, 85
 Välke, Lauri 37, 39, 67, 83
 Wainio, Urpo 84
 Wartiovaara-Malin, Kyllikki 5
 Wehmas, Einar 43, 84
 Westerberg, Frans Gabriel 15
 Westerholm, Victor 82, 83
 Westin, Fredrik 81
 Westzynthius, Erik nuorempi 13, 80
 Westzynthius, Erik vanhempi 13, 80
 Willbrandt, Christian 8, 10, 79
 Wirkkala, Ilmari 83
 Wright, Wilhelm von 81
 Wuorio, Salomo 34, 36, 45
 Württemberg 35
 Ylihärmä 42
 Ylinen, Vihtori 83
 Ylistaro 44
 Zettler, F.X. 36
 Österberg, Gustaf 81
 Österholm, Isak 81